ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

اوزبیکستان ادبیاتی وصنعتی

1991

ҲАФТАЛИК 1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН ЧИҚА БОШЛАГАН

31 МАЙ, № 22 (3126). ЖУМА

ТАДҚИҚОТ * АХБОРОТ

Париж Миллий китобхонасида сақланаётган Алишер Навоий «Сирож ул-муслимин» асарининг биринчи саҳифаси

УНИНГ НУРИ БИЛА КЎНГУЛ ЁРУҒАЙ

АЛИШЕР НАВОИЙНИНГ «СИРОЖ УЛ-МУСЛИМИН» АСАРИ

Бу асар ҳануз бизда нашр этилмаган ва у ҳақда илмий адабиётимизда маълумот учрамайди. Турк олими Огоҳ Сирри Лаванд 4 жилддан иборат «Алишер Навоий» (Анқара, 1968) китобида «Сирож ул-муслимин»ни шоирнинг «Муножот», «Арбаин» («Чиҳил ҳадис»), «Назм ул-жавоҳир», «Насойим ул-муҳаббат» ва «Лисон ут-тайр» каби тасаввуфга дахлдор асарлари сирасида тилга олади ҳамда уни айрим қисқартишлар билан IV жилдда нашр қилади. Олим «Навоий бу асарида шариатнинг аҳкомларини, тангрининг саккиз сифатини англатгандан сўнгра Исломнинг асосларини назмда баён этади», — деб ёзади.

Асар шундай бошланади:

Чу йўндум хомаи мушкин шамома,
Қилай Ҳақ оти бирла зеби нома.
Таоллоҳи зиҳи, Халлоқи Маъбуд-
Ки, махлуқот андин бўлди мавжуд.
Йўқ эрди ҳар не бор, ул қилди изҳор,
Борин йўқ айлабон, ҳам бўлғуси бор.
Қилиб барҳақ улусқа анбиёси,
Муҳаммад барчасининг пешвоси.
Мунга юз минг салом андин дамодам,
Яна авлодию асҳобиға ҳам.

Китобнинг ёзилиши сабабларига тўхталар экан, муаллиф Султон Ҳусайн тарбияти ва ҳимматидан баҳраманд бўлган ғарибу бенаво, яъни Навоийнинг шеърияти оламга ёйилгани, бу шеъриятнинг барча томонидан зўр завқ-шавқ билан кутиб олингани, кунларнинг бирида олий мажлисда шоҳга яқин бир нуктадон шундай деганини ёзади:

Давоми учинчи бетда

ШОИРНИ АНГЛАШ

Катта тўй катта тайёргарликни талаб қилади. Шу маънода улуғ шоирнинг 550 йиллик анжуманига бағишлаб халқимиз ибратли ишларни қилмоқда ва ўз совғаларини тайёрламоқда. Хўш, жойларда, вилоятларда бу борадаги асосий тадбирлар нималардан иборат бўлмоқда? Мухбиримиз Хоразм вилоят маданият бошқармасининг бошлиғи Йўлдош ЮСУПОВдан бу кўҳна юртда олиб борилаётган ишлар хусусида гапириб беришни илтимос қилди:

— Алишер Навоий юбилейига тайёргарлик вилоятимизда олдинги йилларда бошланган. Адабиёт, санъат, маданият муассасаларида навоийхонлик кунларини ўтказиш яхши анъанага айланиб қолди. Бу йил ана шу ишларнинг барчасини марказлаштириш мақсадида вилоят Советининг раиси ва вилоят партия қўмитасининг биринчи котиби Р. Худойберганова бошчилигида Навоий юбилейини ўтказиш бўйича ташкилий қўмита тузилди. Бу қўмита аъзолари ҳар ойда икки, уч бор йиғилиб қилинган ва қилинадиган ишлар хусусида маслаҳатлашиб оладилар.

Улуғ шоир таваллуд топган кунда Огаҳий номидаги театрда катта анжуман бўлди. Худди шу куни театрда «Лайли ва Мажнун» спектаклининг премьераси ўтди. Асар муваффақиятли саҳналаштирилгани сабабли жумҳурият телевидениеси ва радиоси орқали кўрсатилади ҳамда эшиттирилади. Хоразм педагогика олий билимгоҳида, Хивадаги бир қатор ўқув юртларида навоийхонлик ўтказилди. Шу кунгача вилоятдаги 400 дан ошиқ кутубхонада, 200 дан ортиқ маданият уйларида, ижодкорлар номлари билан аталган боғларда шоирга бағишлаб шеърхонлик кечалари, учрашувлар бўлиб ўтди.

Хонқа районидаги «Алишер Навоий» жамоа хўжалигида шоир уй-музейи қурилмоқда. Музей миллий услубда тикланмоқда. Уни таъмирлашда Ичон қалъа музей-қўриқхонаси ходимлари яқиндан ёрдам бермоқдалар. Музейни июль, август ойларида очишни мўлжаллаяпмиз.

Санъаткорларнинг ҳам тўйга бир қатор режалари бор. К. Отаниёзов номидаги филармониямиз Навоийга бағишланган композиция тайёрламоқда. Июнь ойида Навоий ғазаллари билан айтиладиган қўшиқлар конкурсини ўтказамиз. Ҳозирча бу тадбир районлар миқёсида ўтмоқда. Хуллас, режалар кўп.

Шоир тўйи муносабати билан баъзи бир таклифларимизни ҳам айтмоқчи эдик. Матбуотда Навоий асарлари нашри кўпаётганлигини эълон қилишди. Афсуски, китоб дўконларида унинг асарлари ҳали ҳам кам. Айтайлик, унинг 20 томлик асарлар тўплами вилоятимиздаги барча кутубхоналар учун атиги бир нусхадан берилмоқда. Шунингдек, унинг асарларининг халқ орасидаги тадқиқотига ҳам кенг ўрин берилиши, етук навоийшунослар иштирокида катта анжуманлар ўтказилиши керак. Бу борада ҳам ҳозирча ишлар кўнгилдагидек эмас. Яна бир масала, жумҳуриятимизда Навоий ғазалларини энг яхши ўқийдиган санъаткорлар ва ҳаваскорларнинг конкурсини ўтказиш мақсадга мувофиқ бўларди. Умуман, Навоий ҳақида ҳар куни бирор янгиликка эга бўлишимиз, баҳслар, беллашувлар ташкил этишимиз лозим. Токи, бу йилги тўйнинг энг асосий мақсадларидан бири Навоийни халққа, халқни Навоийга яқинлаштириш экан, шунга муносиб иш қилайлик.

«АДОЛАТ КУНИ»

ПРЕМЬЕРА

Олим Хўжаев номидаги Сирдарё вилояти мусиқали драма театри ижодий жамоаси Алишер Навоийнинг 550 йиллик тўйига бағишлаб «Адолат куни» спектаклини томошабинларга совға қилди. Драмани шоирнинг «Ҳайрат ул-аброр» асари асосида Жўра Маҳмудов ёзган.

Асар мутафаккирнинг инсонийлик, олийжаноблик, мардлик, ҳамда садоқат каби эзгу-ғояларини тараннум этади.

Спектаклдаги Алишер Навоий образини Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артист Абдуҳамид Ғафуров ижро этган. Шунингдек, спектаклда Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артист Ш. Раҳматуллаева, А. Ҳайитова, Р. Ҳасанов, Ш. Бекмуродов, Р. Хомутов, М. Нурматов, Р. Каримов, З. Эшмуродова, Т. Қаноатов каби театрнинг етакчи актёрлари иштирок этмоқдалар.

Саҳна безакларини рассом Марат Соҳибгариев ишлаган. Рақсларни Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артист Насиба Мадраҳимова саҳналаштирган. Маслаҳатчи — филология фанлари номзоди Ваҳобжон Раҳмонов. Асарни театрнинг бош режиссёри Жўра Маҳмудов саҳнага қўйган.

СУРАТДА: Спектаклдан лавҳа.

В. Втюрин суратга олган

1 ИЮНЬ—ХАЛҚАРО БОЛАЛАРНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ КУНИ

Уйчан болалик

Л. КАЛЕНСКАЯ (ЎзТАГ) суратга олган

ОФАТЛАРНИНГ АДОҒИ БОРМИ?

Жафокаш элимизнинг боши яна ғамдан чиқмай қолди. Кунора юз бериб турган қўша-қўша табиий офатлар одамлар ризқ-насибасини ерпарчин қилиб кетди. Бусиз ҳам чор-ночор, кўримсиз уйлар уч кунлаб эзиб ёққан ёмғиру қасур-қусур жалалар тагида букчайиб қолди. Эл умидини тиккан далалар, қишлоқлар мунгли боқади. Бутун тирикчилиги кўп йиллар мобайнида фақат ерга боғлиқ қилиб қўйилган деҳқон кузда нимадан хирмон уяди?

Инсон зоти борки, яшаш учун, ҳар қандай офатдан сўнг ҳам бир амаллаб тирикчилик қилиш, ғафлат ичида қолмаслик учун курашади. Шу боис бугун бутун элимиз яна оёққа қалқди. Жумҳурият ҳукумати йўл қидира бошлади. Иттифоқ ҳукумати раҳбарлари «биз ҳам четда эмасмиз», дея етиб келишди. Зарар кўрган вилоятлар, хўжаликлар, одамларга товон ваъда қилинаяпти. Экиш мавсуми аллақачон ўтиб кетган бўлса-да, яна одамлар умид билан далага чиқди...

Ойнаи жаҳон ёмғиру жала суви босиб ётган далаларни, қўшқулоқ бўлиб кўкариб чиққан, сўнгра ерпарчин бўлиб қолган экинларни кўрсатади. Одамлар даладан уйга келмай қўйди. Трактор киролмаган, гоҳо у етмай қолаётган далаларда ўқувчилар отга акишка қўшишган. Ҳатто бир деҳқон қўлбола боронани жубур эшаги билан тортмоқда. Пешонасини танғиган аскарлардек саф-саф қизлар жанггоҳни эслатувчи далаларда кетмон уришмоқда...

Бу ҳаракатни кўриб, бир томондан юрагинг ачишади, яна бир томондан тирикчилик деб, белини маҳкам боғлаб ўзини «оловга» ураётган одамларни кўриб, кўзингга ёш келади. Бутун оғирликни олавериб яғир бўлиб кетган елкасига янги-янги юкларини олаётган одамлар бу гал ҳам боласини бир тишлам нонсиз қолдирмаслигига ишонасан. Унга мадад бўлиб ёнига югургинг келади.

Бироқ, барибир қатор жумбоқлар рўпарангдан чиқиб келаверади, Нега бу офатларнинг адоғи кўринмаяпти? Дунёдаги энг меҳнаткаш, фидойи халқ қайси ёзиғлари учун бундай ташвишларга дучор бўлаётир. Нега у кўп ҳолларда «емаган сомсасига пул тўлаб», чув тушиб қолаяпти? Бошқаларни билмадиму менга бу офатларга Оролнинг қуриб бораётгани бош сабаб бўлиб туюлади. Шу чоққа қадар денгиз тубидан кўтарилган заққум тузлар гўдакларни ўлимга юз туттиргани камлик қилгандай, энди янги-янги офатлар ҳамла қила бошлади. Гўё денгиз энди чинакамига ўч олишга киришгандай... Кун сайин сони ошиб бораётган одамларни «ош ва нон» билан таъминлаш баҳонасида уларнинг ягона денгизини ўлимга бошлаб борганлар бугун қаерда? Халққа ош-нон берганлари шуми? Насибасидан бенасиб қолган одамлар бугун жонини жабборга бериб, экологик офатларга кўксини қалқон қилиб тутганда улар ўзларини «беайб парвардигор» ҳисоблаб юрганлари йўқми? Ёки салқин хоналарида кўзларини чирт юмиб, таваккалчилик билан янги ерларни ўзлаштириш режаларини тузиб ётибдиларми? Буларни ўйлаган сайин қўрқиб кетасан.

Уч-тўрт йил бурун фазогирлар осмондан туриб Қизилқум ва Қорақум саҳроларининг шу чоққа қадар фанга номаълум бўлган қиёфасини суратга олдилар. Мурғоб водийсида қум босиб ётган ўнлаб сунъий каналлар, инсон қўли билан қазилган дарё ўзанлари борлиги маълум бўлди. Улар қачон қазилгану қачон кўмилиб кетган? Олимлар Оролнинг ўз ўтмиши давомида неча бор қуриб, неча бор қайта тирилганидан далолат берадилар. Беихтиёр шундай хаёлга борасан: сунъий каналлар кўпайиб, дарёлар денгизга етолмаганда денгиз ўлмаганми? Табиат ўлган денгизи учун бугунгидек ўч олишга ташланганда, аждаҳодек заҳар сочганда бу каналлар қумга тўлмаганмикан? Денгиз мана шундай мислсиз вайронгарчиликлар келтириб, яна ўз қаддини тикламаганми?

Ғаддор лойиҳачи йўқ, дейди. Виждон сукутда. Табиат эса қасосга шайланган. Наҳотки, биз бу кўргуликлар олдида фақатгина томошабин бўлиб қолаверамиз? Наҳотки, инсоннинг кучи яна тупроқ тимдалашдан бошқасига етмаса?

Бугун деҳқоннинг оёғи далада, қўли ишдаю кўнглида тубсиз хаёллар. Бу офатларнинг ҳам адоғи борми?

У жавоб кутмоқда...

М. АБДУЛЛАЕВ

КЕЛГУСИ СОНДА:

- ОСИЁНИНГ ҚАДИМ БОЗОРИ
- ЯССАВИЙ ХИЛВАТИ
- «ЗАРГАР ҚУТИСИ»НИНГ СИРИ
- ҚОТИЛЛАРНИ ЕР ЮТДИМИ?

«ШЮ»—60

БОКУДАН МАКТУБ

30 ЙИЛЛИК ЙЎЛДОШИМ

Ҳурматли муҳаррир Ўткир ҲОШИМБЕЙ!

Узун муддат Туркия сафарида бўлганим туфайли мактубингизни яқинда олдим. Шу сабабли жавобини кеч ёзаётганим учун узрли ҳисобларсиз.

Мана ўттиз йилдан зиёд вақт ўтибдики, «Шарқ юлдузи» журналини мутолаа қиламан, ундан баҳра олиб, завқланиб, руҳланиб келаман. Башарият маданиятининг айрилмас бир бўлаги бўлмиш Туркистон адабиёти, хусусан ўзбек туркларининг яратган шеърияти, санъати намуналарини дунёга кўрсатишда бу журналнинг хизматлари каттадир. Агар журналнинг олтмиш йиллик саҳифаларини умумий бир куллиёт ҳолида тасаввур қилсак, бу улкан мажмуада классик ва замонавий ўзбек бадиий қомусини кўрмоқ мумкин. Ёз қуёши биллур денгиз ойнасида нечоғли тиниқ акс этса, ўзбек туркларининг энг теран, покиза миллий туйғулари, тушунчалари, фикр ҳаёти, ўз озодлиги, саодати учун тинимсиз фикрий кураши «Шарқ юлдузи»да равшан намоёндир. Эркин Воҳид, Абдулла Ориф, Рауф Парфи, Муҳаммад Али, Жамол Камол, Ҳалима Худойберди, Хуршид Даврон, Муҳаммад Солиҳ, Тоҳир Қаҳҳор, Азим Суюн, Шавкат Раҳмон, Усмон Азим, Мирзо Кенжабек каби шоирлар, Одил Ёқуб, Пиримқул Қодир, Саид Аҳмад, Шукур Холмирза, Ўткир Ҳошим, Учқун Назар, Саъдулла Сиёев, Неъмат Аминов, Омон Мухтор, Хайриддин Султон, Мурод Муҳаммад Дўст, Зоҳир Аълам, Эркин Аъзам, Баҳодир Мурод Али сингари ёзувчилар, Абдуқаҳҳор Иброҳим, Шароф Бошбек, Машраб Бобо каби драматурглар, Озод Шарафиддинов, Иброҳим Ғафур, Бахтиёр Назар сингари мунаққидлар, Азиз Қаюм, Бўрибой Аҳмад, Алибек Рустамий, Суйима Ғани, Исматулла Абдулла, Абдусодиқ Ирис каби олимлар, шарқшунослар янги фикр, янги сўз неъматларини шу журнал саҳифалари орқали халққа тутмиш. Менингча, улар ўзбек-турк даҳосини, Туркистон қудратини башариятга танитган Ал-Хоразмий, Ал-Фарғоний, Беруний, Ибн Сино, Маҳмуд Кошғарий, Юсуф Болосоғуний, Аҳмад Яссавий, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Али Қушчи, Алишер Навоий, Ҳусайн Бойқаро, Бобуршоҳ, Бобораҳим Машраб, Фурқат, Муқимий, Маҳмудхўжа Беҳбудий, Фитрат, Абдулҳамид Сулаймон Чўлпон, Абдулла Қодирий, Мақсуд Шайхзода, Ойбек каби тафаккур баҳодирларининг ишини дадил давом эттирмоқдалар.

Башар маданиятининг энг порлоқ дурдонаси бўлган Қуръони шарифни ўзбек тилида илк марта тўла нашр этаётган «Шарқ юлдузи»ни олқишламаслик мумкин эмас. Бу катта хизмат, менингча, бугун ўз Ренессансининг янги ва жуда баланд чўққиларига кўтарилаётган ТУРК-ИСЛОМ маданияти ва дунё илми олдидаги хизматдир.

Ўзбек туркларининг Туркистон озодлиги ва саодати йўлида башарий юксалиш сари интилишларини акс эттираётган «Шарқ юлдузи» журналининг яратувчиларини юракдан табриклайман, бу йўлда уларга руҳ юксаклиги, маънан ва жисмонан соғломлик, янада юксак яратувчилик ғайратини орзу қиламан. Бутун Турон, Туркистон дунёсини Хазар, Қора денгиз, Бойкўл, Мармара, Эгей, Оқ денгиз — Ер Ўрта денгиз ва Қизил денгиз-ла бирга бағримга босаман.

Халил РИЗО УЛУҒТУРК,
Озарбойжон халқ шоири,
Туркиянинг миллий шоири
ва фахрий генерали
Боку,
1991 йил, 21 май

Ўзбекистон Совет Социалистик Жумҳурияти Президентининг Фармони

«ШАРҚ ЮЛДУЗИ» ЖУРНАЛИ ХОДИМЛАРИНИ МУКОФОТЛАШ ТЎҒРИСИДА

Кўп йил самарали меҳнат қилгани, ўзбек совет адабиётини тарғиб этишда кўрсатган хизматлари, ижтимоий-сиёсий турмушда фаол иштирок этгани учун журнал ташкил топган куннинг 60 йиллиги муносабати билан қуйидагиларга фахрий унвонлар берилсин:

«Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган санъат арбоби»:

Мухторов Омон Сулаймонович — бош муҳаррир ўринбосари

«Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган маданият ходими»:

Абдуллаев Ортиқбой Абдуллаевич — танқид ва адабиётшунослик бўлимининг мудири

Иброҳимов Турсун — катта адабий ходим

Қаҳҳоров Тоҳир — наср бўлимининг мудири

ва қуйидагилар Ўзбекистон ССР Фахрий ёрлиғи билан мукофотлансин:

Аҳмедов Музаффар Усмонович — адабий ходим

Ҳайдарова Фарида — машинистка

Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг Президенти

И. КАРИМОВ

МУҲАРРИРГА мактублар

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталиги муҳарририятига!

Мен 1991 йилнинг дастлабки олти ойи учун имкониятим қадар 8 хил рўзнома ва 7 номдаги ойномага обуна бўлгандим. Шу рўзнома ҳамда ойномаларга иккинчи ярим йилга ҳам пул тўлаб, қоғозини 29 апрель куни «Чойкўл» алоқа бўлими мудири орқали туман «Союзпечать»ига бериб юбордим. Аммо «Союзпечать» ходимлари иккинчи ярим йилга обуна қабул қилиш тўхтади, деб рўйхатга олишмабди.

Ахир, мен пул тўлаганим тўғрисидаги қоғозни иккинчи ярим йил бошланишидан 62 кун олдин жўнатдим-ку? Агар мумкин бўлса, қолган ойлар учун ҳафталикка обуна бўлишимга ёрдам беришингизни илтимос қиламан.

Холмурод ОТАМУРОДОВ

Амударё тумани

Мухбиримиз М. СОДИҚОВ юқоридаги мактубни шарҳлаб беришни сўраб Жумҳурият «Союзпечать» бошқармаси бошлиғи Вилоят МАМАСОДИҚОВАга мурожаат қилди.

ОБУНА БЎЛИШ МУМКИНМИ?

— Бу ўринда «Союзпечать» ходимлари ноҳақдир. Чунки рўйхатга олиш чекланмаган миқдорда давом этмоқда. Обунани маълум бир жиддий сабабга кўра тўхтатиш ёки чеклаш редакциядаги масъул кишилар билан келишилган ҳолдагина амалга оширилиши мумкин. Ҳозирча эса бундай ҳол юз берганича йўқ. Демак, муштарий қолган ойлар учун ҳеч қандай тўсиқсиз рўйхатдан ўтказилиши даркор. У ҳар бир ой учун алоҳида-алоҳида обуна бўлиш ҳуқуқига ҳам эга. Бунда фақат кейинги ойга олдинги ойнинг 20 кунига қадар ёзилиши шарт. Ҳатто сўнгги биргина декабрь ойи учун 20 ноябргача рўйхатдан ўтиш имконияти мавжуд. Кўриниб турибдики, муштарийларга бирмунча қулайликлар яратилган. Жойлардаги «Союзпечать» ходимлари ҳафсаласизлик қилиб, уларни ноўрин ранжитмасликларини истардим.

— Нарх-наво ошишининг обунага таъсири борми?

— Ҳа, албатта. Рўзнома ва ойномаларни жойларга етказиб бериш салкам уч баравар қимматлашди. Хайриятки, бу оғирлик ҳозирча муштарийлар зиммасига тушганича йўқ. Аммо бу билан узоққа бориш қийин. Чунки ҳар бир ташкилот ўз маблағини сўмма-сўм ҳисоблаб ишлатишга мажбур бўляпти. Лекин маҳсулотларга 5 фоизли қўшимча ҳақ олиш тўғрисида қарор чиққан кундан бошлаб биз ҳам унга амал қиляпмиз. Дўконларда сотилаётганда ва обуна чоғида 5 фоиз қўшимча ҳақ олиняпти. Бу қийинчилик ва чалкашликлар келтириб чиқараяпти. Рўзнома ва ойномаларга қўйилган 5 фоизли ҳақ бекор қилинса, адолатли иш бўларди.

— Т. Мўминов Тошкент шаҳар Октябрь туманидаги 20-алоқа бўлимидан, Ў. Жўраев Ангрен шаҳридаги 2-алоқа бўлимига қарашли Соғлом даҳаси почтальонидан, Ш. Назаров Оқдарё тумани Лоиш қўрғони хат-хабар тарқатувчисидан, Б. Жобберганов Урганч «Союзпечать»и ходимларидан шикоят қилиб, ҳафталигимиз ўз вақтида етказиб берилмаётгани, баъзан ой давомида биронта ҳам сонини олишмаганини билдиришган.

— Бу масалани алоқа ходимлари раҳбарлари билан биргаликда ҳал қилишимиз лозим. Афсуски, рўзнома ва ойнома тарқатиш ишида бундай нуқсонлар кўп учраяпти. Муштарий нимага ёзилган бўлса, шуни алоқа бўлими ходими кўрсатилган жойга вақтида етказиб беришга мажбурдир. Обуначи ололмаган рўзнома сонларини талаб қилишга ёки пулини қайтариб олишга ҳақли. Алоқа бўлими орқали қандайдир сабабга кўра рўзнома ололмаётган киши редакцияга эмас, тўғридан-тўғри бизга мурожаат қилса, маъқул бўлади. Чунки биз унга рўзномани ўз вақтида олишига бавосита ёрдам берамиз. Сиз номларини келтирган кишиларга ҳам албатта кўмаклашамиз. **Манзилгоҳимиз: Тошкент, ГСП — 700000, Широкая кўчаси, 2-уй. Жумҳурият «Союзпечать» бошқармасига. Ёки қуйидаги телефон орқали мурожаат қилишлари мумкин: 33-60-78.**

ТАРИХ ВА ТАҚДИР

БЎЛИНИШ НИМАДАН БОШЛАНГАН?

- Ўтмиш ҳужжатлари
- «Турк делегацияси» кимга ишонди?
- «Рисқулов гуруҳи»нинг талаби
- Туркистон тақдирини ҳал этганлар
- ...Сўнгги нуқтани Сталин қўйди

ҲАЁТ ҒАЙРИТАБИИЙ ҲОДИСАЛАРГА БОЙ. В. Вернадский «Чинакам илмий иш ҳар қалай умумий хулоса эмас, балки тажриба, таҳлил, мезон, янги фактдир», деб таъкидлаган бўлса, сталинча тарихшунослик эса масалани осонликча ҳал қилади. Яъни фактларни улоқтириб, таҳлилни имкон борича соддалаштиради, аниқроғи уни атайлаб «ўзгармас», сохта ақида билан алмаштиради. Кейинчалик «умумий хулосалар» доираси кенгайиб боради, ақидалар бир оз «юмшайди». Ҳақиқий, ҳаётий тарихий материал тайёр қолипга солинаверади, қолипга сиғмаган нарса ҳақида бемалол лом-мим демай кетаверилади. Бироқ тарих тажрибаси ҳар қандай ёки кимгадир қулай бўлмиш текширилмаган ақидадан кўра ҳамиша тўла-тўкисроқдир.

Ўз аҳамиятини йўқотмаган, боз устига бугунги кунда ҳам кечагидек муҳим бўлган муаммоли масалалар сирасига Туркистонда шўро давлат тузумининг ташкил топиши ҳам киради. Назаримда ушбу масала шу чоққа қадар фактлар жиҳатидан ҳам, уларни таҳлил қилиш нуқтаи назаридан ҳам етарлича тўлиқ ёритилгандек эди. Ахир партия бир томондан буюк давлатчилик шовинизмини, иккинчи томондан эса буржуа миллатчилиги ва марказдан қочишга интилишни жиловлаб туриш борасида тўғри йўл тутганлигини, В. И. Ленин федератив, яъни мустақил равишда ва ўз ихтиёри билан тузиладиган кўп миллатли давлат тузумини қатъи туриб ҳимоя қилганлигини ва бу фикр Сталиннинг «автономлаштириш» программасига қарама-қарши ўлароқ ғолиб чиққанлигини ким билмайди, дейсиз... Бироқ биз давлат тузумини барпо этиш борасида амалда шундай бир нарсага эга бўлдикки, эндиликда уни қайта қуриш ниҳоятда қийин кечяпти. Ҳозирги хато, камчилик, қийинчиликларнинг илдизи ўша дастлабки даврларга бориб тақалади.

Янгиланаётган тарих фанимиз ниҳоят бошлаган кенг кўламдаги теран тадқиқотларнинг натижаларини олдиндан ҳал қилиб қўймаслик учун гап нима ҳақида бораётганлигини эслатиб ўтамиз. Маълумки, 1920 йил 12 январда Туркистон Компартиясининг V Ўлка қурултойи очилган. Қурултойда Рисқулов гуруҳи ҳозирги кунда ишлатилаётган ибора билан айтганда, делегатларнинг «малакали» кўпчилиги ёрдамида Туркистон Коммунистик партияси номини Турк Коммунистик партияси деб, Туркистон мухтор жумҳуриятини эса «РСФСРнинг Турк жумҳурияти» деб ўзгартириш тўғрисида қарор қабул қилинишига эришган. Кўриб турибмизки, бу ҳаракатда марказдан қочишга, яъни совет Россиясидан ажралиб чиқишга интилиш тўғрисида гап йўқ.

Расмий тарих фани ҳам «Турк шўро жумҳурияти ва Турк Компартияси ҳақидаги таклиф илк бор муҳокама қилинганда ушбу масаланинг кун тартибига қўйилиши ижобий сиёсий далиллар келтирилиб, асосланганлигини қайд қилмасликнинг иложи йўқ», деб тан олади. Аммо кейинчалик ақида фактлардан устун келиб, асосий сиёсий далил нимагадир мана бу тарзда шубҳа остига олинади. «...чунки у (Рисқулов) таъкидлаб ўтганидек, бу ердаги аҳолининг кўпчилиги турклар эмиш». Мана шу «эмиш» деган кинояда гап кўпга ўхшайди...

Ҳолбуки, Рисқулов программасига дастлаб ҳатто РКП(б) Марказий қўмитасининг Турккомиссияси аъзолари ҳам рози бўлган эдилар. Ш. Элиава ва В. Куйбишев рози бўлишган, Ф. Голошченкин иккиланиб турган, Я. Рудзутак қарши чиққан. Аммо бундан хабар топган М. Фрунзе зудлик билан Тошкентга етиб келади ва Турккомиссиянинг махсус фавқулодда мажлисида Т. Рисқуловни қаттиқ танқид қилади, ҳатто уни «совет ҳокимиятининг душмани», деб атайди.

Қурултойга таклиф қилинган тезисларда бундай дейилган эди: «1. Бешта вилоятдан ташкил топган Туркистон туркий халқларнинг —қирғиз, сарт, ўзбек, туркман, қорақалпоқ, қипчоқларнинг ватани деб ҳисоблансин, келиб чиқиши турклардан бўлмаган тожиклар ҳам шунга киради... Туркистон республикаси миллий совет жумҳурияти деб ҳисоблансин, бу ерда ўз тақдирини ўзи белгилайдиган туб халқ турк халқи деб тан олинсин...»

Мана шу «советларга қарши» программа, юқорида айтиб ўтганимиздек, қабул қилинган эди. Қурултой делегатлари ягона жумҳурият компартиясининг вакилларидан иборат эмасди. Шундай бўлса-да программа қабул қилинди. Аксинча, мана шу қурултойда юқорида айтиб ўтилган қарор билан бир вақтда ниҳоят ягона компартия тузишга қарор қилинди. Бу таклиф ҳам Рисқулов гуруҳи ва унинг бошлиғидан чиқди. Учта ўлка ташкилоти бўлишига йўл қўйиб бўлмаслигини қайд қилиб, Т. Рисқулов бундай деган эди: «Шу билан бирга мусулмонлар Мусбюрога, чет элликлар чет эллик коммунистлар қўмитасига бўйсунадилар ва шу вақтдан ўлка қўмитаси ўз аҳамиятини йўқотади».

Шу сабабдан Турк Коммунистик партиясини тузиш зарур эди, бу эса омма «мусулмон коммунистлар ташкилотларининг аҳамияти инкор этилмаслигини» тушуниб олишга қисман ёрдам берган бўлур эди.

Бу тезисларни ҳам қурултой, ҳам Турккомиссиянинг юқорида номлари санаб ўтилган аъзолари қўллаб-қувватладилар. Бироқ февраль ойининг охирига келиб М. Фрунзе ва Я. Рудзутак федератив жумҳурият тузишни «ўлка аҳолисининг бирон бир асосли талаб ва эҳтиёжи тақозо қилаётгани йўқ», деб даъво қилдилар.

Шу аснода вазият чигаллашди ва кескинлашди. Элиава ва Куйбишев қийин аҳволда қолдилар. Ўз-ўзидан нима қилиш керак, қандай жавоб қайтариш керак, бу ҳақда В. И. Ленин нима дейди? — деган савол туғилади. Ш. Элиава «Туркреспублика» масаласидаги келишмовчилик тўғрисида РКП(б) МК га батафсил хабар берди. ВКП(б) МК Сиёсий бюроси Элиаванинг хатини зудлик билан кўриб чиқиб, 1920 йил 8 мартда «... мухтор жумҳуриятнинг коммунистик партияси турк компартияси деб эмас, балки Туркистон Компартияси деб атапсин», деган қарор чиқарди.

Айни замонда МК «Туркистон мухторияти тўғрисида низом» қабул қилди (шуни қайд қилиб ўтамизки, бу билан МК қонун чиқарувчи ташкилот ва ҳукуматнинг вазифасини бажарди.) Мунозара давомида Н. Тўрақуловнинг Туркистонни зудлик билан миллий жумҳуриятларга бўлиш тўғрисидаги таклифи ўртага ташланди. Турккомиссия раҳбарияти бу таклифни, бир томондан «ошкора миллатчилик руҳидаги интилишларга қарши таклиф», деб баҳолади. Аммо бошқа томондан, «Турккомиссия аъзолари В. В. Куйбишев ва Ш. Элиава Туркистонни бир нечта миллий жумҳуриятларга бўлиш мумкинлигини асосан рад этмасалар-да, фуқаролар уруши давом этаётган малакали кадрлар етишмаётган бир вақтда ушбу масалани ҳал қилиш шу куннинг шиори бўлиши мумкин эмас, жумҳуриятлар тўғрисидаги қарорни зудлик билан ҳаётга татбиқ қилиш» Туркистондаги жамики ишларда бошбошдоқлик туғдиради ҳамда шак-шубҳасиз барча жумҳуриятларимиздаги ашаддий миллатчилик руҳидаги юқори қатламларга қўл келади», деб билдилар.

КЎРИБ ТУРГАНИМИЗДЕК, ҳар икки ҳолда ҳам марказ миллатчиликдан чўчиган, бу эса масала боши берк кўчага кириб қолишига сабаб бўлган. Бу масалани қандай ҳал қилиш мумкин эди? Ўтмишга айланган масалани ҳал қилишга киришмай (масала яхшими, ёмонми ҳал қилинганлигини, Туркистон жумҳуриятларга бўлиб юборилганлигини биламиз) бир нарсани таъкидлаб ўтмоқчимиз: бизнингча асосий масала ўша вақтда ўртага ташланган таклиф эмас, балки масаланинг моҳиятидадир. Буни Рисқулов гуруҳи тезисларининг муаллифларидан бири бўлмиш Ю. Алиев аниқ ифода қилган: «Агар биз Туркистонни Турк жумҳурияти деб атасак, бу билан ўз тақдиримизни ўзимиз белгилашга бўлган ҳаракатимизни кўрсатган бўламиз ва сиёсатни енгиллаштирамиз». Ҳозирги кунда ҳам долзарб бўлган масала шундай эмасми?

Масаланинг моҳияти мана шунда эди, шунинг учун ҳам Т. Рисқулов бошлиқ кўпчилик коммунистлар РКП(б) МК Сиёсий бюросининг қарорига қўшила олмаган эдилар. Т. Рисқулов гуруҳи бундай қарорга келишда нимага таянганлигини, нимадан умид қилганлигини жиддий ўйлаб кўриш керак. Юқорида айтиб ўтилган «ижобий» далил, аниқроғи уларнинг ҳақиқий далили нимадан иборат эди?

Бу саволга жавоб бериш учун В. И. Ленин ва унинг сафдошларининг миллий масалага доир асосий фикрларига қайтишга тўғри келади. 1914 йилдаёқ В. И. Ленин миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи масаласини кўтариб чиққан эди, маълумки, умуман бу фикр Лениннинг Октябрдан олдинги кўпдан кўп асар ва нутқларида асосий ўринни эгаллайди. В. И. Ленин РСДРП(б)нинг VII Бутунроссия конференциясида сўзлаган муҳим тарихий нутқида бундай деган эди: «Бизда Милюков ўтириб олиб Родичевни Финляндияга юборар экан, ва бу Родичев фин халқи билан ҳаёсизларча савдолашар экан, биз бундай деб айтамиз: рус халқи, Финляндияга зўравонлик қилма: бошқа халқларга зулм қилувчи халқнинг ўзи озод бўлиши мумкин эмас».

Бу ғоя Ленин ҳокимият тепасига келгандан кейин қабул қилинган бир қанча қонун кучига эга ҳужжатларда ўз аксини топди. «Россия халқлари ҳуқуқлари декларацияси»да Россия халқларининг ажралиб чиқиб, мустақил давлат тузишгача бўлган ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи тан олинди, ҳар қандай миллий, диний имтиёз ва чеклашлар бекор қилинди. Россия ҳудудида майда миллатлар ва этник гуруҳлар эркин ривожланиши эълон қилинди.

Янги миллий сиёсатга ва миллий давлат тузумига худди мана шу ўз тақдирини ўзи белгилаш асос қилиб олинган, бу нарса машҳур «Россия ва Шарқнинг барча мусулмон меҳнаткашларига» мурожаатда яна бир бор баралла янгради, унда «сизнинг дин ва урф-одатларингиз, сизнинг миллий ва маданий муассасаларингиз бундан буён эркин ва дахлсиз деб эълон қилинади. Ўз миллий турмушингизни эркинлик билан ва баҳазур туза берингиз. Шундай қилишга ҳақлисиз», деб, алоҳида таъкидланади.

Алқисса, инқилобга тайёргарлик даврида, инқилоб даврида миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи ҳақида, гарчанд умуман бўлса-да гапирилган. Бироқ, 1918 йилдан бошлаб В. И. Ленин ва унинг сафдошлари ушбу ғояни бошқа томонга буриб юбордилар: ҳар бир миллат фақат «совет тартиблари асосида» ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқига эга.

Бу ибора ҳамма жойда, РКП(б)нинг қарорларида, партия раҳбарларининг нутқларида, маҳаллий ходимларга ва жойлардаги марказ вакилларига юбориладиган йўл-йўриқларда эслатиладиган бўлиб қолди.

Ҳа, В. Ленин ва И. Сталин 1918 йил 22 апрелда «Тошкентда бўлаётган Туркистон ўлкаси Советлари съездига, Туркистон ўлкаси Халқ Комиссарлари Советига» мурожаат қилиб, бундай деб ёзган эдилар: «Халқ комиссарлари Совети ўлкангизнинг совет тартиблари асосида автономия бўлишини қўллаб-қувватлайди, бунга кўнглингиз тўқ бўлсин, сизларнинг ташаббусингизни табриклаймиз ва шунга қаттиқ ишонамизки, сизлар бутун ўлкада советларнинг кенг тармоғини вужудга келтирасиз, мавжуд Советлар билан тўла ҳамкорликда иш олиб борасиз».

Ўз-ўзидан маълумки, халқ ҳокимияти ўз тақдирини ўзи белгилашга асло монелик қилмайди, балки унинг қонуний натижасидир. Аммо ягона партиянинг якка, ялпи ҳокимлиги шароитида бу фақат бир нарсани, у ҳам бўлса ҳокимият, сиёсат бутунлай марказ қўлида бўлишини англатарди. Ҳаёт буни тасдиқлади. Марказнинг Туркистондаги вакиллари ваколатини тасдиқловчи сон-саноқсиз мандатларда улар Туркистон ўлкасида Халқ Комиссарлари Советининг декрет ва қарорлари ўз вақтида аниқ бажарилишини «назорат» қилиб туришлари зарурлигини алоҳида таъкидланади. Элиава, Кобозев ва Киселевлардан иборат биринчи мувақкат комиссия Туркистонга жўнаб кетаётганида, унга дарҳол қуйидагича ваколат берилган эди: «Комиссия мансабдор шахсларни суд жавобгарлигига тортиш ва совет ишларига тўсиқ бўлаётган ташкилотларни тарқатиб юборишгача фавқулодда ҳуқуқлардан фойдаланади. Туркистондаги маҳаллий ва область Совет муассасалари комиссия фармойишларини бажаришлари мажбурийдир».

Турккомиссия, Марказий Қўмитанинг Туркистон Бюроси ва ҳоказоларнинг ваколати янада кучли ва кенг эди. Партия сиёсатидаги мана шундай кўпдан-кўп қарама-қаршиликлар миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ва мустақилликнинг асосий қонун-қоидалари қуруқ сафсатага айланиб қолишига олиб келган.

В. И. Лениннинг А. А. Иоффега ёзган машҳур хатини олайлик: «Маҳаллий халқларнинг ишончини қозониш, қозонганда ҳам уч ва тўрт карра қозониш, бизлар империалистлар эмаслигимизни, буржуа империализм томонига оғиб кетишга асло йўл қўймаслигимизни исботлаш бизнинг бутун жаҳоншумул сиёсатимиз учун ғоят муҳимдир.

Бу — жаҳоншумул масала, муболағасиз, жаҳоншумул масаладир.

Бу масалада жуда қатъи бўлиш керак.

Бунинг Ҳиндистонга, Шарққа таъсири бўлади, бу масала билан ҳазиллашиб бўлмайди, бу масалада минг ҳисса эҳтиёткор бўлиш лозим».

«МИЛЛАТЛАР ТЎҒРИСИДАГИ ёки «автономлаштириш» тўғрисидаги масалага доир» мақоласида эса В. И. Ленин бундай деб ёзади: «Мен миллий масала тўғрисидаги асарларимда, умуман миллатчилик ҳақида масалани абстракт тарзда қўйиш мутлақо ярамайди, деб ёзган эдим. Эзувчи миллатнинг миллатчилиги билан эзилган миллатнинг миллатчилигини, катта миллатнинг миллатчилиги билан кичик миллатнинг миллатчилигини фарқ қилмоқ лозим». (В. И. Ленин, ТАТ, 45-том, 402-бет).

Аммо назарий сиёсат билан амалий сиёсат ўртасидаги чуқур зиддият қайта-қайта ўзини кўрсатаверади. Маҳаллий большевик раҳбарлар ҳар қадамда иккиланишга, ноаниқликка, дудмалликка, баъзида эълон қилинган қонун-қоидаларни очиқдан-очиқ бузиш ҳолларига дуч келавердилар. Чунончи,

1920 йил 8 июнда Амир Олимхон Бухоро амирлигининг Москвада элчихонасини очиш хусусида ташқи алоқалар халқ комиссари Г. Чичеринга хат юборади. Бироқ Бухоро Компартияси МКнинг аъзолари ва шахсан МК раиси Нажиб Ҳусайнов ушбу фойдали ташаббусни йўққа чиқариш мақсадида марказга телеграмма юборадилар.

Қўқон мухториятини тарқатиб юбориш чоғида «ҳаддан ошилганлигини», яъни тинч аҳолига қарши тўплардан ўқ узилганлигини кўплаб раҳбарлар тан олган. Д. И. Манжара бу иш хатолик эди, деб ҳисоблаб хотираларида шундай ёзади: «Мухториятчилар жойлашиб олган эски шаҳарни қуршаб олиб, уларнинг барчасини жанг қилиш ўрнига... бунинг ўрнига биз эски шаҳарни тўпга тутдик, кейин эса қуролланган дашноқларни ва бошқа отрядларни ишга солдик. Натижада босқинчилик ва зўравонлик бошланди, бундан мухториятчиларга нафақат ҳеч қандай алоқаси бўлмаган, балки ҳатто уларга қарши бўлган аҳоли азоб чекди».

Бунга яна шуни қўшимча қилиш мумкинки, умуман кўп ҳолларда қўшин декретга амал қилмасди. Масалан, М. В. Фрунзе бошчилигида Бухорога ҳужум қилинганида шундай бўлди. Бу ва шунга ўхшаш воқеалар содир бўлишига сабаб қизил қўшин қисмлари аҳолининг шовинизм дардига дучор бўлган табақаларидан тузилганлигидир. М. В. Фрунзенинг ўзи қайд қилганидек, «деҳқончилик ўлкасида пролетариатнинг соф диктатураси амалда бир ҳовуч европаликларнинг мусулмонлар оммаси устидан диктатурасидир».

Бинобарин, масалани ҳал қилиш учун Туркистонда шовинизм дардига дучор бўлган айрим раҳбарларни чақириб олиш ва қизил қўшин сафларини «ёт унсурлардан тозалаш», давлат, совет ва ҳарбий қурилишда адолат ўрнатиш, мутаносибликка амал қилиш зарур эди.

Туркистон делегацияси деб ном олган Т. Рисқулов бошлиқ давлат арбоблари гуруҳи 1920 йил майида Москвага мана шу масала юзасидан борган эди, делегациянинг мақсади марказ самарали ҳал қила олмаётган ўз муаммоларини фаоллик билан ҳал қила оладиган мустақил федератив Турк Шўро жумҳуриятини тузиш хусусида марказ билан музокара олиб бориш эди.

Делегация фаолияти ҳақида гап бошлашдан аввал ҳақиқий аҳволга берилган батафсил баҳога яна бир бор қайтиш фойдадан холи бўлмас. Бу баҳо ҳамма жиҳатдан бўлмаса-да, кўп жиҳатдан Сиёсий бюро ва Халқ Комиссарлари Совети Туркистон Комиссиясидан олган маълумотларга ўхшаш эди. Фақат улардан турлича хулоса чиқарилди.

Т. Рисқулов Туркистон компартиясининг III ўлка съездида сўзлаган нутқида изтироб билан бундай деган: «Партиядош ўртоқларимиз бутун мусулмон пролетариатидан шубҳаланадилар. Ерли аҳолига нисбатан бўлган муносабат мана шундай нуқтаи назарга асосланади. Баъзи жойларда партия дружиналари тузила бошлаган эди, уларнинг қуролини олиб қўйдилар. Лекин айни замонда, айтишларича, билмадим, бу ҳақиқатми ёки иғвоми, ўлдирилган босқинчиларнинг бири партия гувоҳномаси бўлган ўртоғимиз экан.

Партиядош ўрис ўртоқларимиз ҳеч қандай чора кўрмаганлар...

Фарғонага борганимизда партиядош ўртоқларимиз қўрқинчли ҳаёт ҳақида гапириб бердилар. Улар «биз уларни зориқиб кутдик», дедилар. Мусулмонлар ҳамма жойда қаршиликка учрамоқдалар ва тан олинмаяптилар. Тўғри, Фарғонада мусулмон депутатлар бор, уларнинг ҳеч қандай нуфузи ёки таъсири йўқ. «Биз ҳеч нарса қила олмаяпмиз, бизларни мажлислардан ҳайдаб чиқариб юбормоқдалар». дейишди мусулмонлар бизга. Бундан ташқари, уларга қамаб қўямиз. деб дўқ қилмоқдалар. Мана шундай шароитда мусулмонлар оммасининг партияга ва совет ҳокимиятига муносабати қандай бўлиши мумкин.

Боз устига талончиликни ҳам қўшиб қўйиш керак.

Мусулмонларнинг бор-йўғини тортиб олмоқдалар, тортиб олибгина қолмай, ўлдирмоқдалар ҳам. Бизнинг аскарлар ҳимоя қилиш ўрнига таланмоқдалар ва ўлдирилмоқдалар, жиноят изини йўқотмоқдалар. Қишлоқларда аҳоли даҳшатга тушиб, қочиб кетяпти. Ва ўғрилар тўдаси кўпайиб боряпти. Лекин кимдир партиямас, қизил қўшин зўравонлик қиляпти, деб эътироз билдириши мумкин. Аммо партия раҳнамо. Барча ҳокимият ташкилотларига партиявий ўртоқлар раҳбарлик қилишяпти, лекин улар аҳволни яхшилаш учун ҳеч қандай чора кўрмаяптилар. Уларнинг ҳомийлиги остида ҳамма жойда ичкиликбозлик ва номаъқул ишлар авж оляпти, бинобарин, партия мана шулар учун айбдор, албатта. Мен бир мажлисда бўлдим, унда эҳтирослар авжига чиқди. «Агар улар шундай қиладиган бўлсалар, биз ниҳоят уларни бу ердан ҳайдаб юборамиз», дейишди партиядош ўртоқларимиз мусулмонлар ҳақида. Маълум бўлишича, сайлов вақтида мусулмонлар ўзлари ҳурмат қилган ва ўзларини ҳам ҳурмат қиладиган ўрисларга қисман овоз берганлар.

Мусулмон пролетариати ўрислардан ёрдам сўрайди, аммо улар биз сизларга ишонмаймиз, деб жавоб бермоқдалар. Мусулмонларни қийнамоқдалар, уларни ҳатто отиб ташламоқдалар, бинобарин, мусулмон пролетариати икки ўт орасида қолди, яъни бир томондан ўрислар унга ишонмаяпти, иккинчи томондан эса ўғрилар тўдаси таҳдид соляпти. Бизда ҳали-ҳанузгача мусулмон ва мусулмон бўлмаганларга бўлиш сақланиб келяпти.

Мусулмонлар — миллатчилар, деган ҳақорат эшитсалар, қандай қилиб бизга нисбатан дўстона муносабатда бўлсинлар. Биз ўзимиз уларни миллатчи қилаяпмиз».

ДИҚҚАТ ҚИЛИНСА, ҲОКИМИЯТНИНГ ЎЗИ ҚАНДАЙ қилиб ўзига душман орттирганининг моҳияти бу нутқда аниқ очиб берилган. Худди мана шу — халқнинг ҳуқуқ ва манфаатларини тан олмайдиган сирли қудрат аслида ўша йилларда казаклар Антоновининг қўзғолонларига, Кронштад исёнига, кейинчалик эса янада даҳшатли воқеаларга олиб келди. Тўғри, у вақтда Сталин давригача партия минбаридан ҳали воқеаларни ўз номи билан аташ мумкин эди. Бинобарин, Т. Рисқулов мана шу имкониятдан мардона фойдаланиб, халқ номидан ҳукумат билан халқ ўртасида пайдо бўлган чиндан ҳам фожиавий ихтилофни таърифлаб берди: «Ўртоқлар, биз камбағал мусулмонлар Николай замонида ваҳший ҳайвон аҳволида қандай бўлган бўлсак, ҳозир пролетар ҳукуматимиз даврида ҳам худди шундай, ҳатто ундан баттар аҳволдамиз, гарчи мана шундай аҳволда Совет ҳокимиятига қаршилик қилмай, имкони борича унга ёрдам бераётган бўлсак-да, шундай аҳволдамиз. Биз зулматда оч-яланғоч яшаб, итдек кафансиз ўлиб кетаётганимизга ким айбдор? Аммо мен айбдорни тўғридан-тўғри кўрсатиб бера олмайман, мен бундай дейман: Коммунистлар программаси жуда мақбул ва тўғри программа, бизнинг ҳокимият вакиллари нима сабабдан унга амал қилмайдилар, буни мен билмайман, чамаси улар билмаганларидан ёки жўрттага кўзни чирт юмиб шундай қиладилар, устига-устак улар программасига қарши ҳаракат қиляптилар. Чунки улар капиталистларга қарши курашамиз, дейдилар, шу баҳона билан боримизни тортиб олиб, ўз ҳамёнларини қаппайтира бошладилар. Наҳотки, ҳокимият программаси шундай бўлса? Бундай эмас, албатта, мен зараркунанда бойлар ҳақида гапираётганим йўқ, аммо мисол учун, бир камбағал пролетарнинг битта оти ва аравачи бор эди, юк ташиб оиласини боқарди. Қизил аскарлардан биттаси келиб, ҳеч қандай ҳақ тўламасдан отини тортиб олади, бунинг касофатига унинг оиласи оч-яланғоч қолади. Наҳотки, шу ҳам программага мувофиқ бўлса? Бойларни шилиш баҳонасида шаҳардаги 84000 аҳолининг ҳаммасини шилишган. Шу тўғрими, ахир? Наманганда келтирилган молнинг ҳаммаси, ҳатто қулфгача мусодара қилинган: наҳотки, шунча мол ёниб кетган ёки бошиданоқ сотила бошлаганмиди?

Баъзи кишиларни қуролинг бор, деб айблаб ҳибсга олганлар. Қуролни топа олмаганларидан кейин ва маълумот йўқлиги сабабли озод қилганлар, 5—10 минг жарима солганлар. Бу пул қаёққа кетган, советларнинг ҳазинасигами ёки киссагами. Агарда киссага кирган бўлса, сизнингча бу тўғрими?

Ҳокимиятни ишончли ҳокимият деб биламан, аммо аслида мана шу ҳокимият ҳокимлари бўлмиш ўртоқлар аслида нима қилдилар? Улар фақат ўзларининг ўрисларини ажратиб олиб ҳимоя қилдилар, яхши едириб-ичирдилар, яхши кийинтирдилар, ўз уйларини бегоналарнинг тортиб олинган шойи мато ва бошқа қимматбаҳо буюмлари билан безадилар, биз мусулмонларга нима каромат кўрсатдилар? Едириб-ичирдиларми? Йўқ. Кийинтирдиларми? Йўқ. Агар кийинтирганларида, камбағаллар ялангоёқ юрмасди, агар едириб-ичирганларида минг-минглаб очлар ўлмасди. Бизникиларнинг нимаси қолди? йиртиқ-ямоқ кўрпа-тўшагидан бошқа ҳеч вақоси қолмади.

«Фарғона область революцион комитетининг Фарғонанинг меҳнаткаш аҳолисига чақириғи»да бир ярим йилдан буён босмачиларнинг қароқчи тўдалари Фарғона областини тилкапора қиляпти, улар Фарғонанинг тинч фуқароларини хонавайрон қилмоқдалар, ўлдирмоқдалар, зўрламоқдалар. Бизнинг Қизил қўшин қисмлари ўз навбатида ҳар доим ҳам ўз нуфузини сақлай олмай, тинч аҳолига жабр қилмоқдалар», дейилган»....

Бундай ҳаддан ошиш ва суиистеъмолликларни Ю. Папоровнинг мақоласида келтирилган мисоллар ҳам тасдиқлаб турибди. Унда шундай дейилади: «Фарғона фронтининг қўмондони ўртоқ Коновалов босмачиларнинг қароргоҳи тўғрисида маълумот олгач, Бозорқўрғонга йўл олади ва йўл-йўлакай отряди ҳақида босмачиларга хабар бериб қўйишидан қўрқиб, йўлда дуч келган барча ўзбекларни отиб ташлайди. Отряд, чиндан ҳам, Бозорқўрғон атрофида босмачиларга дуч келади ва улар билан жанг қилади. Ўртоқ Коновалов кета туриб, Бозорқўрғон билан қўшни бўлмиш Никольск қишлоғи аҳолисига Бозорқўрғонни босмачилардан тозалашни таклиф қилади, 23 кун давомида Никольск қишлоғи аҳолиси Бозорқўрғонни «тозалайди», «тозалаш» шундан иборат бўладики, аввал «фақат» талашади, кейин эса аҳолини ота бошлашади, эркакларни босмачиларга хайрихоҳликлари учун, болаларни келгусида босмачи бўлиб етишишлари мумкин бўлганлиги учун отишади...

Ҳақиқатан ҳам, ушбу фактлардан кўз юмиб бўлмайди, баъзи фактлар умумий хулосаларга зид келади, уларни рад этади. Аммо муҳим фактларнинг қанчадан қанчаси ҳақиқат ярим асрдан кўпроқ вақт давомида яшириниб келинган бир шароитда тарихий ҳақиқатни тўла-тўкис тиклаш учун ошкор қилинишини кутиб ётибди.

1920 йил май-июнь ойларида Туркделегация В. И. Ленин ва бошқа раҳбарлар билан музокара олиб борди, ўз таклифларини баён қилди. Таклифларнинг моҳияти қуйидагича эди:

Бутун ҳокимиятни батамом Конституцияга мувофиқ туб аҳоли меҳнаткашларига бериб, Турккомиссияга, революцион ҳарбий кенгашга раҳбарликдаги ҳар қандай кўп босқичликка чек қўйиб, Туркфронт революцион ҳарбий кенгашининг ҳуқуқларини чеклаб, буларни амалда бажариш керак.

Делегация яна:

а) Туркистонда мусулмонларнинг кучли Қизил қўшинларини тузиш ҳамда қулоқлардан тузилган барча Қизил қўшин қисмларини зудлик билан қуролсизлантиришга киришиш ёки уларни бошқа фронтларга ўтказиш.

б) Турк республиканинг Ҳарбий комиссарлигини тиклаб, унга Қизил Қўшинни ҳисобга олиш, сафарбар қилиш, тузиш ва ўқитишни топшириш... Туркистон ҳудудида қисмларни фақат туб аҳолидан тузиш;

в) Туркреспубликада бутун ҳокимиятни Советлар съездига, Турк МИКга ва Халқ Комиссарлари Советига топшириш;

г) «Турккомиссия»ни тугатиш;

д) Туркистонга мусулмонлардан ҳарбий ва сиёсий ходимлар юбориш; Марказдан Туркистонга юборилаётган ходимлар Туркистон ўлка партия комитети ва Туркистон Марказий ижроия комитети ихтиёрига ўтиши зарур, деб билди.

Бу ерда гап асосан ҳокимият ваколатларини жумҳурият билан марказ ўртасида бўлиш ҳақида боради, ҳар ҳолда делегация Москвага иккала томон учун ҳам мақбул қарорга келиш учун келган эди. (Бу масала ҳозир янги Иттифоқ шартномасини тасдиқлаш арафасида ҳам қийин муаммо бўлиб қоляпти. — П. Ш.).

Хўш, қандай қарорга келинди?

Аввалambор, иккинчи томоннинг ҳам фикрини эшитишди. 1920 йил 25 майда РКП(б) МКнинг Сиёсий бюроси Я. Э. Рудзутакнинг «Туркистондаги аҳвол тўғрисида»ги маърузасини эшитди. Н. П. Крестинский, Ш. Э. Элиава, Г. В. Чичерин, Н. Наримоновлардан иборат комиссия тузилди. Орадан бир ой ўтгач, яъни 1920 йил 22 июнда РКП(б) МКнинг Сиёсий бюроси ўзининг навбатдаги мажлисида Рисқулов гуруҳининг «Туркистон жумҳурияти тўғрисида»ги лойиҳасини кўриб чиқди, лойиҳа жиддий танқидга учради. Аслида кўрсатиб ўтилган комиссия тузган сиёсий бюро қарори лойиҳаси устига 13 июндаёқ Ленин: «Менимча Рисқулов лойиҳасини рад этиш ва комиссия лойиҳасини қабул қилиш лозим» деб ёзган. Ундан аввалроқ эса мана бу диққатга сазовор фикр-мулоҳаза ва таклифларни ҳам илгари сурган:

«Туркистонда Бутунроссия Марказий Ижроия Комитети, Халқ Комиссарлари Совети ва РКП(б) Марказий Комитетининг вакиллигидан иборат доимий орган бўлиши зарур, бу орган зиммасига қуйидаги вазифалар юкланиши лозим:

а) федерал ҳокимиятнинг тўла ҳуқуқ доирасига кирадиган соҳаларни бевосита бошқариш;

б) марказий ҳокимиятнинг директив ва декретларининг амалга оширилиши устидан назорат қилиш, шунингдек маҳаллий иқтисодий ва маиший шароитларга мувофиқлаштириш мақсадида бу директива ва декретларни тўхтатиб қўйиш ёки ўзгартириш».

Изоҳ: Туркистон Комиссияси бюжетни тасдиқлашдан олдин РСФСР Молия халқ комиссарлигининг розилигини олади. Қолган барча масалаларни ҳал этиш Туркистон Марказий Ижрокомитетининг ва Халқ Комиссарлари Советининг тўла ихтиёридадир.

Шунингдек, қуйидагилар таклиф қилинган: «Туркистон Комиссиясига Туркистон ХКС ва Туркистон МИК билан келишиб мунтазам иш олиб бориш мажбурияти юклансин... Улар билан «келишилсин» ва барча (ёки асосий) жанжалли масалалар Марказий Комитет ва Бутунроссия МИКга киритилсин: ҳуқуқлар доирасининг кенгайишини (ишларда қатнашиш ва ҳоказоларни) таъминловчи бир қанча амалий чоралар кўрилсин». «Руҳонийларга, панисломизмга ва буржуа-миллатчилик ҳаракатига қарши кураш усулларини» алоҳида ишлаб чиқиш зарурлиги кўрсатиб ўтилади.

Шундай қилиб, план ҳам, бюжет ҳам, озиқ-овқат масаласи ҳам марказ ихтиёрида. Марказнинг йўл-йўриқлари маълум шарт-шароитларда «мувофиқлаштирилади», холос, жанжалли масалалар эса яна «юқорида» ҳал қилинади...

Бўлиниш масаласига келсак, 1920 йил 22 июнда ёзилган «РКП(б)нинг Туркистондаги вазифалари тўғрисидаги масаласи юзасидан РКП(б) МК Сиёсий бюроси қарорининг лойиҳаси»да Ленин «республикани уч қисмга бўлиш олдиндан ҳал этилмасин» деб маслаҳат беради.

Бироқ иттифоқнинг тузилиши масаласи ниҳоят етилганда, В. И. Ленин 1922 йил 31 декабрда бундай деб ёзган эди:

«Шу билан бирга, ана шу ишларнинг ҳаммаси натижасида Советларнинг келгуси съездида орқага қайтиш мумкин, яъни совет социалистик республикалари иттифоқи фақат ҳарбий ва дипломатик жиҳатдангина сақланиб қолиб, бошқа ҳамма жиҳатдан эса айрим халқ комиссарликларининг тўла мустақиллиги тикланиши мумкин, шунинг учун бу тўғрида асло олдиндан, бундай бўлмайди, деб сўз бериб қўймаслик керак...» (В. И. Ленин, ТАТ, 45-том, 405-бет).

ТУРАР РИСҚУЛОВ БОШЛИҚ «Турк делегацияси»нинг марказ билан сиёсий ва иқтисодий муносабатларини узмаган ҳолда миллий мустақилликни қўлга киритиш юзасидан олиб борган ҳаракатлари, мулоқотлари шу йўсинда хотималанди. Унга сўнгги нуқтани эса Сталин қўйди...

Пирмат ШЕРМУҲАМЕДОВ

«БУЮК ИПАК ЙЎЛИ — МУЛОҚОТ ЙЎЛИ»

Ўтмишга бир қур назар ташланг: Ер юзасининг каттагина қисмини эгаллаган — на сиёсий, на давлат чегараларини билмайдиган қадим карвон йўлларига кўзингиз тушади. У боболар солган йўл. Унинг на ҳуқуқий мақоми, на расмий номи, на давлат муҳри бор! У буларнинг бирортасини ҳам тан олмайдиган ўзига хос салтанат — Буюк Ипак йўлидир. Бугун ҳам ўз кўрки-жамолини сақлаб келаётган қўрғонлар, карвон-саройлар, шаҳарлар Ипак йўлининг чинакам буюклигию маҳобатини кўз ўнгимизда гавдалантириб турибди. Уларнинг хотираси теран ва абадийдир...

ЮНЕСКО Бош конференцияси XXIV сессияси 1989 — 1997-йилларда «Ипак йўли — мулоқот йўли» деб номланган кенг кўламдаги комплекс тадқиқотларни амалга ошириш юзасидан қарор қабул қилди. «Маданиятлар мулоқоти» ЮНЕСКО дастурининг рамзи ва шиоридир. Зеро, инсониятга XX асрнинг шиддатли ўн йилликларида ғоят танқис бўлиб қолган нарса ҳам мана шу маданиятлар мулоқоти ва мулоқот маданиятидир. Бизнинг ота-боболаримиз эса ҳеч бир халқаро ташкилот кўмагисиз бир-бирлари билан тил топа олганлар, ўзаро маданий алоқаларни ўрнатганлар. ЮНЕСКОнинг мазкур ташаббуси ҳам оталар солган йўллар, маънавият кўприкларига қайта ҳаёт бахш этмоқни кўзда тутади.

2—3 май кунлари экспедиция доирасида — яқинда «Умумжаҳон мероси рўйхати»га киритилган қадимий Хева шаҳрида халқаро симпозиум бўлиб ўтди. Иккинчи симпозиум эса экспедиция иши охирида Олмаотада бўлади. Анжуман ишини ёритишда совет ва чет эл журналистлари, Европа ва Осиё мамлакатларининг телевизион компаниялари иштирок этмоқдалар.

Экспедицияга ЮНЕСКОнинг «Буюк ипак йўли — мулоқот йўли» дастури координатори, сенегаллик Дуду Дьен, илмий ишлар бўйича — хорижий мамлакатлар томонидан Исломобод дорулфунунининг профессори Аҳмад Ҳасан Дони, совет томонидан ЎзФА академиги А. Асқаров раҳбарлик қилмоқдалар.

СУЗ — ЭКСПЕДИЦИЯ ҚАТНАШЧИЛАРИГА

Аҳмад Ҳасан Дони, профессор (Покистон):

— Жаҳонда ёдгорликлар кўп. Бироқ менинг назаримда улуғвор Оқсарой — Муҳаммад Темур саройи маҳобатини ҳеч нарса билан қиёслаб бўлмайди. У бетакрор ижод маҳсулидир. Бу обиданинг ҳозирги ҳолати унинг улуғворлиги ва аҳамиятига асло мос эмас. Мен уни ҳайрат ичида томоша қилиб шундай фикрга келдимки, мутахассислар, Шаҳрисабзда яшовчи бутун аҳоли бу ёдгорликка ниҳоятда катта эътибор қаратмоқлари зарур. Агар бу маҳобатли ёдгорлик ўз қадрига ярашиқли қилиб тикланса, унинг атрофида зарур шарт-шароитлар яратилса, у бутун дунёдан жуда кўплаб сайёҳларни қизиқтирган бўлур эди. Улар фақат Оқсаройнигина эмас, шаҳарнинг санъат ва маданият тарихига доир кўплаб монументаль ёдгорликларини ҳам ҳайратланиб томоша қилган бўлур эдилар.

Бу муҳташам саройнинг асосий пештоқи кишида шу даражада катта ҳайрат уйғотадики, агар у ўз қаддини кўтарса, кечиктирмасдан лозим даражада таъмир этилса ҳақиқатан ҳам кўплаб авлодлар бу иншоотнинг маҳобатию улуғворлигидан катта завқ-шавқ оладилар, фахр ҳиссини туядилар. Шу шаҳар аҳлига, ўзидан кейин мана шундай улуғвор ва муҳташам меъморий ёдгорликлар қолдирган буюк инсонга — улуғ давлат арбоби ва лашкарбошига таъзим бажо этиб, ўз эҳтиромимни билдираман.

МАЙКЛ БЕЛЛ, Канаданинг ССЖИдаги элчиси:

— Мен, эҳтимол, бундай халқаро экспедицияларда иштирок этаётган биринчи дипломатдирман. Жаҳон цивилизациясининг бешиги бўлган Буюк Ипак йўлидаги мам-

Давоми еттинчи бетда

УНИНГ НУРИ БИЛА КЎНГУЛ ЁРУҒАЙ

Боши биринчи бетда

Ўқуғон эл анинг шеърини пайваст
Тилар бўлғай ҳамиша ошиқу маст.

Солиб Ислому дин уйнга ошуб,
Бинойи хайр буткармакни маҳсуб.

Тушуб бу нуктадин жисмим аро печ,
Чу билдим ким демиш, дам урмадим ҳеч.

Дедимким, айлайин бир нусха мастур-
Ки, бўлғай дину Ислом уйн маъмур.

Неким дин аҳлиға бўлғай зарурат,
Бари тутқай ани билганга сурат.

Ҳам эткаймен бурун шарҳи ақойид-
Ки, Ислом аҳлиға бергай фавойид.

Яна ҳам фарзу ҳам вожиб, сунан ҳам
Неким ориз бўлур яхши, ёман ҳам

Ки, дин аҳлининг бўлғай дилпазири,
Мусулмонлиғ ишида ногузири.

Баён қилғаймен андоқ равшану пок-
Ки, идрок этгай они хайли атрок.

Бундай асар ёзишга киришган Навоий бир вақтлар Самарқандда «пешвойи аҳли иршод» бўлмиш Хожа Убайдуллоҳ билан учрашган кишининг, афтидан унинг номидан шундай истак билдирганини хотирлайди ва ёзади:

Чу лобуд нукталар малҳуз бўлғай,
Умид улким, улус маҳзуз бўлғай.

Навоийдин чу топқайлар навое,
Анинг руҳига ҳам еткай дуое.

Шундан сўнг шоир шариат аҳкоми ҳукмлари, қонунлари ва ақидалари, қоидаларини баён этади. Имон қоидаси — тил билан иқрор бўлиб, кўнгил билан инониб имон келтирмоқни таъкидлайди ва «мўминнинг биҳилларининг тафсили»ни беради. Унга кўра, Худованднинг белгилари мислсиз, бемонандлиги, барча мавжудотнинг яратувчиси эканлигини уқдиради. Оллоҳ китобини билиш, пайғамбарларни эътироф этиш, қиёматга инониш ва Ҳақ тақдир қилганга макр ва ҳийласиз қонеъ бўлиш лозимлигини таъкидлайди.

Муаллиф Ҳақнинг сифатлари ҳақида — унинг қодирлиги, ёлғиз-ягоналиги, замон ва маконда воқеъ эмаслиги, ҳеч нарсага ўхшамаслиги ва ҳоказоларни санаб ўтади. Шунингдек, Ҳақ тарафидан белгиланадиган азобу шафқат, икки фариштанинг сўрови, сирот ва мезон, жаҳаннам ва жаннат, пайғамбарларнинг шафоати, Муҳаммад пайғамбарнинг уларга бошчилиги, авлиёларнинг кароматы қаламга олинади.

«Ислом аркони (рукнлари) шарҳида» ислом биносининг беш рукнини билмоқлик хусусида сўз юритиб, шаҳодат калимасини айтиш, Муҳаммадни Тангрининг элчиси деб англаш, озодалик фарзлари ва суннатлари, намоз фарзлари, вожиб ва суннатлари, закот, рўза ва ҳаж ҳақида маълумот беради.

Асар шундай якунланади:

Манга бу нукталарким, ўлди таҳрир,
Қилай итмоми тақрибини тақрир.

Агарчи хутбаву фиҳрастида бор,
Вали у аҳддин гардуни даввор,

Басе ошуфталиғлар қилди ҳодис-
Ки, итмомиға маҳдум ўлди бонс.

Тўқуз юз бешда бир фархунда фарзанд,
Адаб бирла тавозуъдин баруманд-

Ки, мажлис ичра ҳозир эрди бир кун,
Масоил баҳси эрди тилга мақрун.

Чу анда қобилият зоҳир эрди,
Кўнгул бу назмға тартиб берди-

Ки, шояд анга нафъе ҳосил ўлғай,
Кўп элга ҳам бу маъно восил ўлғай.

Сабаб бу ишни қилди даври айём,
Топарға бу китоб оғози анжом.

Чу равшан айлар Ислом аҳли зотин,
«Сирож ул-муслимин» қўймишмен отин.

Умидим улки, ҳар ким ўқуғай,
Мунинг нури била кўнгли ёруғай.

Дуо бирла мени ҳам айлабон ёд,
Равоним ул дуодин айлагай шод!

Кўринадики, бу асарнинг майдонга келишида Хожа Убайдуллоҳ Валининг истаги асосий туртки бўлган, лекин айланувчи фалакнинг «ошуфталиғлари» (паришонликлар келтирувчи ҳодисалар) туфайли охирига етмай, қолиб кетган. Ниҳоят, 905/1499-1500 йили олий мажлисда диния масалалари юзасидан сўз кетганда унда иштирок этган одоб-тавозуъли, қобилиятли ва саодатли бир фарзанд тасаввурлари қусурли сезилган, шекилли, Навоий кўнглида бошланган асар ниҳоясига етказилса, шояд унга фойдаси тегса, қолаверса, барча эл ҳам баҳраманд бўлса, деган фикр уйғонади. Асар тугалланади ва унга «Сирож ул-муслимин» («Мусулмончилик ёғдуси») деб ном берилади.

Профессор Ҳамид Сулаймонов «Алишер Навоий Куллиёти қўлёзмалари тадқиқотидан» деган мақоласида Истанбул, Париж, Лондон, Ленинград ва Тошкент фондларида сақланаётган Навоий Куллиётларининг мухтасар тавсифини беради. Олим уларнинг таркиби ҳақида келтирган жадвалдан маълум бўладики, «Сирож ул-муслимин» учта Куллиётда, яъни Истанбулдаги Реван ва Сулаймония китобхоналарида ҳамда Париж Миллий китобхонасида маҳфуз шоир Куллиётлари таркибида мавжуд экан.

Шундай қилиб, «Сирож ул-муслимин» Ислом аҳкомлари, мусулмончилик қоидаларидан баҳс этувчи шеърда битилган 200 байтли асар бўлиб, Алишер Навоий умри охирида 905/1499-1500 йили яратилган. Лекин уни ёзиш нияти шоирнинг йигитлик йилларида кўнглига тушган, ҳатто ёза бошлаган ҳам. Ҳозир Алишер Навоий таваллудига 550 йил тўлиши нишонланаётган даврonda бу муборак асарнинг матни нашр учун тайёрланди, унинг устида жиддий ва бошқа шу каби асарлар билан қиёсан таҳлил ишларини олиб бориш эса истиқболдаги режаларимиз сирасидадир.

«НУР ЖАҲОНИМ НОН ЁПАР...»

КИТОБИНГИЗНИ ЎҚИДИМ

ТУРСУНБОЙ АДАШБОЕВ ШЕЪРЛАРИ ҲАҚИДА

Бир неча йил аввал Турсунбой Адашбоевнинг «Жўнатаман қуёшни» китобидаги шу номдаги шеърни ўқиб, илиқ кайфиятга чўлғанганимни эслайман.

Учгим келар сиз томон,
Қамиш қулоқ отимда,
Жўнатаман қуёшни.

«Мен келгуси хатимда...», — деб тугалланар эди болакайнинг Москвадаги дадасига хати. Шоир кейинги тўпламида шу хатини ёзишмага айлантириб, бир туркум сифатида ўқувчиларга тақдим этибдики, бу ниҳоятда мақсадга мувофиқ бўлибди. Чунки шоирнинг ички кечинмаларини ўзи ва бола тилидан бевосита, табиий ифодалаш учун хат шакли қўл келади.

Юмшаяпти қатқалоқ
Сихмолалар тегиниб,
Қилаяпмиз ягана,
Ерга минг бор эгилиб.
Шишиб кетар қовоқлар,
Ягананинг дастидан,
Узум хомток қилинди,
Ташвишланманг асти ҳам.

Шоир бу хатлар орқали турғунлик йилларида вужудга келган қишлоқ аҳли тирикчилигининг манзарасини, унинг ташвишу муаммоларини болаларнинг зийрак, синчков ва бус-бутунлигича кўрувчи нигоҳи билан кўздан кечиради. Турмушнинг доимий ташвиши билан боғлиқ бу хатлар қишлоқнинг қай бурчидан ёзилмасин, болаларнинг кўз нурлари чироқдек айни долзарб муаммоларни ёритади. Бир муаммони ёритиш жараёнида эса иккинчи бир нуқсон: пахта яккаҳокимлиги давридаги қишлоқ болаларининг уларга сепган дорилардан заҳарланиши каби ҳоллар ҳам очилиб қолгани кўринади.

Сардор мерганнинг ўғли
Дароз ошнам Зокиржон
Дориланган сув ичиб
Касал бўпти—зотилжам.

Ёки шоирнинг қизи Аравондан ёзган хатида пахтада ҳашарда икки ойдан бери ётишганини ёзади. Дошқозонда кун ора карам шўрва қайнашини, қоп тўсилган хонада шамоллаб, болаларнинг касалхонада ётаётганлигини оддий бир хабар сифатида баён қилаётган болалар хати сатрлари орқасида чуқур бир дард ётганини ҳатто хаёлига келтиришмайди. Отанинг Москвадан келган жавоблари бу фикрни янада кучайтиради. У болаларига кўйлак билан бирга маккажўхори қаламчаларини олиб қўйганини ёзади.

Шоирнинг кейинги китобига кирган «Боланикни хотирлаб» туркуми ҳам эътиборга лойиқ. Шоир гап юритган қуйма калиш, фуфайкалар болалар кўз ўнгида ўша уруш йилларининг хотираларини жонлантиради. Бу хотиралар урушдан нафратланиш ҳисси билан бирга болаларни меҳр-оқибатга чақириш, улар қалбида инсоф, диёнат ҳисларини тарбиялашга хизмат қилади. «Сохта бузоқча» шеърининг ўқувчига маънавий, руҳий таъсири кучли. Ўқувчи бир томондан оч қолган болаларга юраги ачиса, иккинчи томондан бузоғидан айрилган сигирга раҳми келади. Шеърда уруш даҳшатли ҳодиса, қўшалоқ фожиа сабабчиси сифатида кўрсатилади.

Т. Адашбоевнинг шеърлари уруш ҳақида бўладими, замонавий мавзудами — ҳаммасини бир асосий хусусият, яъни ёрқин образлилик безаб туради. Бу образлилик тезкор ритм билан уйғунлашиб, бадиий таровaт касб этади.

Дов дарахтнинг боғбонлар
Соч-соқолин қийишди,
Биз оқлаган дарахтлар
Оппоқ пайпоқ кийишди.

Кўриб турибмизки, шоирнинг мусаввирлик санъати ҳаракатчан. Расмлар ҳар қаторда ўрин алмашиб турибди. Бу хусусият унинг аксарият шеърларига хос. Турсунбой Адашбоев ижодининг яна бир хусусияти — ўзига хос миллий колорит яратишга усталиги.

Кийик юрган сўқмоқлар,
Қирда йўл-йўл беқасам...

Ёки:

Нусрат момо ер тандирда
Пиширар сўнгги пушкал.

У миллий заминдан йироқ бўлган нарсаларни ҳам миллий колоритга уйғунлаштириб юборишга шундай маҳорат билан эришадики, тасвирнинг табиийлиги ҳеч кимда шубҳа қолдирмайди.

Оқ яктакли қайинлар
Тақди яна зарбалдоқ.

Рус қайини образига оқ яктак кийдириш жуда нозик топилмадир. Шу ўринда қайиннинг зарбалдоқ тақиши ҳам миллий колоритнинг бўёқдорлигини кучайтиради.

Шоир миллий анъаналарга бўлган ҳурматни ҳам жуда чуқур акс эттиради. Масалан, Ўрта Осиёда жангчиларни фронтга жўнатиш олдидан нон тишлатиб қолишган ва бу нонни уйнинг тўрида сақлашган. «Онажоним» сарлавҳали шеърида шоир ўз онасига ҳурматини эслаб, шу нонпатир ҳақида шундай ёзади:

Отам тишлаган патир
Ҳамон михда турадир.
Нур жаҳоним нон ёпар.

Т. Адашбоев шеърларида ҳозирги замонда унутилиб бораётган миллий ўйинлар ҳам таъкидлаб-тавсифланади:

Ошқовоқ қирса ойим,
Мен-чи гирдикапалак.
Эсдан чиқиб Оқ чурмак
Унутилар сопалак.

Шоир ижодига хос энг асосий хусусиятлардан бири шуки, у ўз шеърларида метафора ва ўхшатишларни ишлатар экан, буларни болаларга хос ва мос ифодалаши зарурлигини бир дақиқага ҳам унутмайди. Болаларча тасаввур ўқувчиларга шеърнинг тезроқ эсда қолишига замин яратади.

Бойчечаклар ниш уриб,
То тургунча ўрнидан
Баҳор қишни тарновга
Осиб қўйди бурнидан.

Турсунбой Адашбоевнинг шеърлари қофияларга бой ва хилма-хилдир. Унинг ижодида, айниқса, атоқли отларни қофиялаш кўплаб учрайди. У исмларга исмларни, фамилияларни, жуғрофий номларни, ўйин рақсларни ҳам қофия сифатида жуда усталик билан ишлатади. Масалан, **Курашев — улашиб, Пўлатов — тўлатиб, Курнаков — турна кўп, Бўшга — Ўшга, Саритош — баритош, Алушта — нонушта, «Баҳор» вальсин — яна чалсин, Яша Ғани — Лезгинкани, учиб қўяр елкаси — бу «Андижон полкаси»...**

Шоир шеърларининг ўйноқилиги ва болаларнинг тез эсида қолиши фақат уларнинг шўх ва кутилмаган қофияларидanмикан? Йўқ, албатта, у ҳар бир шеърида турли-туман шакллар топишга ҳаракат қилади. Мана, болалар концертини тасвирлаш учун у қандай шакл топган:

Юзи лўппи,
Бошда дўппи.
Тўни йўл-йўл беқасам,
Бошла тезроқ,
Вақт озроқ,
Кеч қоласан йўқса сан.

Бу шаклни шоир шеърнинг охиригача сақлаб қолади. Шеърнинг ҳар қатори тўрт бўғиндан иборат бўлиб, эсда сақлаш осон. Бундан ташқари шоир ҳаётдаги ҳар бир воқеа-ҳодисаларни болаларга таниш нарсалар орқали жонлантиради.

Шоир халқ оғзаки ижодидан ҳам унумли фойдаланади. Унинг бир шеъри **боши тароқ, думи ўроқ, ўйинқароқ,** деб бошланса, бошқа бир шеърида **ўнг қўлдаги башмалдоқ, бармалдоғ, ўрта терак, хўжа мерак, кенжа бувакларни эслайди.**

Турсунбой Адашбоев ижодида баъзан ҳаддан ташқари шаклга, қофияга берилиб кетиш, баъзан сюжетни бир оз чўзиб юбориш ҳоллари ҳам учрайди. Лекин энг асосийси унинг шеърларини болалар орзиқиб кутишади, унинг китоблари жавонларда, пештахталарда сарғайиб ётмайди. Бу — талабчан китобхонларнинг шоир ижодига адолатли баҳосидир.

Кавсар ТЎРДИЕВА

Тадқиқотчилар учрашганда: (чапдан) адабиётшунослар — Ҳасанхўжа Муҳаммадхўжаев, Бегали Қосимов, Иноятулло Сувонқулов.

«БОБУРНОМА»ДА НАВОИЙ

Доим бархаёт аждодларимизнинг ўлмас сиймолари билан ҳар қанча фахрлансак арзийди. Зеро, уларнинг қаламларига мансуб ажойиб асарларда тарихимиз ва маданиятимиз, барча маънавий қадриятларимиз мужассамлашганлиги ҳатто мухолифларимизга ҳам аёндир.

Тарихимиз саҳифаларини тўлдиришда Бухоро амирлиги, Қўқон ва Хива хонликлари, Хўжа Аҳрор сингари алломалар номлари билан боғлиқ воқеа-ҳодисаларни ўрганиш муайян даражада қимматга эга бўлишини ҳам унутмаслигимиз лозим. Лекин бу воқеа-ҳодисалар ёрдамчи материал сифатида баҳоланиши лозим. Акс ҳолда тарихимизни тўғри тушуна олмай, уни сохталаштиришга ёки хиралаштириб юборишга йўл қўйган бўламиз.

Бобокалонларимиздан Навоий ва Бобурнинг шахсий ҳаётлари ва кўп қиррали фаолиятлари бундан сўнг ҳам асрлар оша юксак намуна мактабини ўтайверишга ишончимиз комил. Бу ҳолни бутун дунёдаги инсонпарвар миллатлар ва элатлар тан олганлар.

Алишер Навоий ўзининг бутун ҳаётини халққа бағишлади, шу йўлда то умрининг сўнгги дамларигача фаол ҳаракат қилди, давлат ва халқнинг бирлиги учун, тинч, осойишта ва маъмур яшашини таъминлаш учун барча имкониятларни ишга солди. Унинг халқ ғамидан бошқа ғами йўқ эди. Шунинг учун бўлса керакки, улуғ бобомизнинг «Одамий эрсанг демагил одамий, Аники йўқ халқ ғамидин ғами», деган чуқур мантиқий мулоҳазаси халқ орасида жанговар шиор бўлиб жаранглади. Халқ ҳам Навоийнинг бу ҳаракатларини чин юракдан табриклар ва сидқидилдан севар эди. Бунинг боиси шунда эдики, улуғ сиймо ўзи учун, фақат ўзининг довруғини ошириш учун яшамади.

Буюк шоирнинг ҳаёти ва ижодий фаолиятини чуқур ўрганиш ва таҳлил қилишда унинг асарлари асосий манбадир. Навоий замондошлари бўлган Мирхонд, Давлатшоҳ Самарқандий, Хондамир каби тарихчилар, Абдураҳмон Жомий, Мавлоно Лутфий, Зайниддин Восифий сингари замондош адиблар ҳам бу ҳақда такрорланмас маълумотлар, мулоҳазаларни баён этганлар. Профессор Б. Аҳмедов томонидан тартиб берилган «Навоий замондошлари хотирасида» (1980) китобида ҳам Навоий тўғрисида муҳим материаллар жамланган.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг «Бобурнома»сида Навоийнинг хизматлари ҳар томонлама улуғланади ва ҳаққоний баҳоланади. Гарчанд, Бобур Навоий билан шахсан учрашмаган бўлса-да, у билан мактублар алмашиш орқали яқиндан алоқа боғлаб турган ҳамда улуғ шоир ҳаёт кечирган Самарқанд ва Ҳирот каби шаҳарларда бўлиб, унинг ижодий мероси ва ижтимоий-сиёсий фаолияти билан яқиндан қизиққан.

Навоий таржимаи ҳоли ва ижодий фаолиятини ўрганишда унинг қавм-қариндошлари, яқин дўстлари ва танишбилишлари ҳақидаги маълумотлар билан бир қаторда, шоирнинг шахсий ҳаётига доир маълумотлар «Бобурнома»да асосий ўринни эгаллайди. Афсуски, Навоийнинг оиласи ва фарзандлари бўлган-бўлмаганлиги ҳақида асарда аниқ бир фактни учратмаймиз. Лекин шоирнинг ўзи асарларида уйланмаганлиги ва унинг сабабларини баён этишга бағишланган асар ёзажагига ишора қилади. Бундай асарни ёзиш Навоийга насиб қилмаган бўлса керак. Бевақт ўлим бунга тўсқинлик қилди. Бобур улуғ шоирнинг оилавий ҳаёти тўғрисида гапириб, «Ўғул ва қиз ва аҳлу аёл йўқ, оламни тавре фард ва жарийда ўткарди», дейди.

Навоийнинг давлат ва сиёсий-жамоат арбоби сифатидаги хизматлари ҳамда унинг давлат хазинасига муносабати масалаларини ёритишда Бобурнинг: «Авойил муҳрдор эди, авосит бек бўлиб, неча маҳал Астрободта ҳукумат қилди, авоҳир сипоҳилиқни тарк қилди. Мирзодин нима олмас, балки йилда Мирзоға куллий маблағлар пешкаш қилур эди», каби маълумотлари катта аҳамият касб этади. Бобур улуғ шоирнинг она тили тақдири ва классик адабиёт бобидаги хизматларини юксак баҳолайди: «Алишербек назири йўқ киши эди. Туркий тил била то шеър айтубтурлар, ҳеч ким онча кўп ва хўб айтқон эмас. Олти маснавий китоб назм қилибтур, беши «Хамса» жавобида, яна бир «Мантиқ ут-тайр» вазнида «Лисон ут-тайр» отлиқ. Тўрт ғазалиёт девони тартиб қилибтур.» Сўнгра девонлар бирма-бир санаб ўтилади ва ажойиб рубоийларнинг ҳам мавжудлиги айтилади.

Бобур Навоийнинг аруз вазни ва унинг баҳрлари таҳлилига бағишланган «Мезон ул-авзон» асарини ёзганлиги, унда баъзи баҳрларнинг қайта ишлангани, янгилангани, хуллас, унинг адабиёт назариясини ўрганишда муҳим асар эканлигини мамнуният билан тилга олади.

Машҳур навоийшунос олим профессор Алибек Рустамовнинг Навоийга бағишланган бир қанча асарларида улуғ сиймонинг ажойиб хизматлари, жумладан, аруз вазнларидан мукаммал фойдаланишдаги хизматлари чуқур таҳлил этилган бўлиб, Бобурнинг ушбу соҳада тўла ҳақ эканлигини яна бир бор тасдиқлайди. Масалан, муаллифнинг 1979 йили босмадан чиққан «Навоийнинг бадиий маҳорати» номли илмий тадқиқотида Шарқ адабиётида ҳеч бир шоир Навоийчалик аруз вазнларидан тўла фойдалана олмаганликлари алоҳида таъкидланиб, биргина «Ғаройиб ус-сиғар»даги ғазалларда аруз вазнларининг 41 туридан фойдаланганлигини кўрсатиб ўтади.

«Фоний» тахаллуси билан ёзган асарлари ҳам унинг замондошлари томонидан катта мақтовга сазовор бўлган. «Муҳокамат ул-луғатайн»да шоирнинг ўзи ҳам «...анда кўп турлик дилкаш адолар ва дилназир маънолар воқиъдур», деб қайд этади. Лекин адабиёт ва адабиётшуносликдаги аҳамиятини ҳисобга олганда, «Девони Фоний»ни «Чордевон» номида кенг тарқалган «Хазойин ул-маоний» билан бир қаторга қўйиб бўлмайди. Шу жиҳатдан бўлса керак, Бобур ўзининг «Бобурнома» номли мемуарида: «..баъзи абёти ёмон эмастур, вале аксар суст ва фурудтур», деб кўрсатади.

Мамлакат ободонлиги, халқ маъмурлиги учун улуғ шоир катта маблағ ва куч сарф этди. Катта-катта мачитлар, мадрасалар, хонақоҳлар, ҳаммомлар, касалхоналар, работлар, кўприклар қуришга алоҳида эътибор берди. Навоий номи билан бевосита боғланган маданий қурилишларни тарихчи Хондамир ўзининг «Макорим ул-ахлоқ» асарида бирма-бир санаб ўтади. Ушбу борада «Бобурнома»даги материаллар ҳам диққатга сазовордир. Бобур Марв (Мари) орқали Ҳиротга борганда, Ҳиротдан чиққунча Алишернинг яшаб, ижод қилган даргоҳида туради. Бу ҳақда «Бобурнома»да қуйидагича ҳикоя қилинади: «Боғи Навда бир кеча бўлдим, ани муносиб кўрмай, Алишербекнинг уйларини тайин қилдилар, Ҳирийдан чиққунча Алишербекнинг уйларида эдим... Алишербекнинг ултурур уйлариким «Унсия» дерлар, мақбара ва масжиди жомеинингким «Қудсия» дерлар, мадрасаси ва хонақоҳинким «Халосия» ва «Ихлосия» дерлар, ҳаммом ва доруш-шифосиниким «Сафоия» ва «Шифоия» дерлар, борини андак фурсатга сайр қилдим».

Бобур Навоий билан шахсан кўришмаган, лекин унинг оғайнилари, қавм-қариндошлари билан учрашган. Масалан, «Бобурнома»да Бобурнинг Қундуз шаҳрида Алишернинг туққан иниси Дарвеш Али билан учрашганлиги айтилади. Навоий билан Бобур ўртасидаги алоқалар эса фақат хат орқали, ўзаро китобатлар алмашиш орқали воқе бўлган, холос: «Бу иккинчи навбат Самарқандни олғонда, Алишербек тирик эди. Бир навбат манга китобати ҳам келиб эди. Мен ҳам китобат юбориб эдим, орқасида турки байт айтиб, битиб йибориб эдим».

Навоий Самарқандда бўлиши, Ҳиротга қайташи, Самарқандда бўлган пайтида кимлар билан бирга бўлганлиги, кимлардан таълим-тарбия олганлиги ҳақидаги маълумотларни берувчи дастлабки манбалардан бири ҳам «Бобурнома»дир: «Мир Алишер Навоий Ҳирийдан Самарқандга келган фурсатлар Аҳмад Ҳожибек била бўлур эди. Султон Ҳусайни Мирзо подшоҳ бўлғондин сўнгра Ҳирийга келди», «Аҳмад Ҳожибек мураббий ва муқаввийси эди».

Маълумки, Бобур асарларининг жумладан, «Бобурнома»нинг тили адабий тил даражасига эришган XV — XV1 асрлар Андижон шевасининг намунасидир. Бу ўринда шарқшунос олим Н. И. Ильминский («Бобурнома» нинг Қозон босмасига ёзилган сўзбоши), академик В. В. Бартольд («Қисқача ислом тарихидан», 1927) ва профессор С. Иброҳимов («Ўзбек тилининг Андижон шеваси», 1967) фикрларини эслаш ўринлидир. Бобур асарлари тилининг Навоий асарлари тили билан чоғиштирилиши ҳам Навоий асарлари тилининг Андижон шевасига муносабатини аниқлашга ёрдам беради. Чунки Навоий ва Бобур асарлари тили ва услуби бир-бирига ўхшаш бўлиб, кўпгина ҳолларда ўзаро мосликка эга эканлиги кўзга ташланиб туради.

Бобур нафақат Алишер Навоий ҳақида, балки унинг қавм-қариндошлари ҳақида ҳам ишонарли маълумот бериб ўтади. Бу эса Навоий ва унинг замондошлари даври тарихини ёритиш учун энг қимматли ва нодир манбалардан бири, деб қаралиши аниқ. Умуман, Ўрта Осиё, жумладан, Ўзбекистон тарихини тўғри акс эттиришда Навоий ва Бобурнинг асарлари ғоят муҳим ўрин тутишини ҳеч ким рад этолмайди.

Биз юқоридаги фикрга алоқадор бир маълумотни келтиришни лозим топдик: «...Яна Дарвеш Алибек эди. Алишербекнинг туққан иниси эди. Неча маҳал Балхнинг ҳукумати мунда эди. Балхда яхши бекликлар қилди... Тарих тўққиз юз ўн олтида мен Қундуз келганда, менинг қошимға келиб эди, масх ва мабҳут эди».

Юқоридаги каби муҳим маълумотларни Бобур ижодидан истаганча топиш мумкин. «Бобурнома»даги Навоий ҳақида берилган қимматли фикрлар дастлабки асосий манбалардан ҳисобланади. Тарихнинг далолат беришича, улуғ зотларнинг деярли барчаси бир-бирлари билан муайян даражада алоқа боғлаб турганлар. Худди шундай ҳолнинг Навоий ва Бобур ўртасида ҳам кучли бўлганлигини кузатиш мумкин. Бу эса навоийшунослик ва навоийхонликнинг шоир ҳаёт вақтидаёқ кенг тарқалиб, оммалашиб кетганлигидан дарак беради.

Бир сўз билан айтганда, «Бобурнома» Навоийни ва умуман, Навоий даврини ўрганишда муҳим манбалардан бири сифатида хизмат қилаверади.

Назар РАЖАБОВ,
СамДУ профессори

«САМОВОТ ЎҒЛИ»

Москвадаги «Молодая гвардия» нашриёти «Самовот ўғли» («Сын небес») номи остида фантастик асарлар тўпламини чоп этди. Бу китоб «Ефремов мактаби» деб номланган Бутуниттифоқ ёш фантаст ёзувчилари ижодий бирлашмасининг биринчи (Тошкент, 1988, июль) ва иккинчи (Днепропетровск, 1988, октябрь) кенгашлари даврида танлаб олинган асарлардан таркиб топган. Мажмуадан ўзбек фантастикаси вакилларига кенг ўрин берилган. Хусусан, Соҳиба Абдуллаеванинг «Самовот ўғли», Мавлуда Иброҳимованинг «Қамишлар девори ортида» (аслиятда «Тўртинчи ўлчов»), Муҳаббат Йўлдошеванинг «Ситоранинг кўз ёшлари», Мухтор Хонхўжаевнинг «Темиртан билан учрашув» ва Озод Мўминнинг «Пахтакор» ҳикоялари жой олган. Булардан ташқари, новосибирсклик адиб Г. Гончаровнинг «Шогирдингни ўстир, устоз» мақоласида ўзбекистонлик фантастлар — Н. Гацунаев, Э. Маципуло ва Ҳожиакбар Шайхов асарлари кенг таҳлил қилинган.

Шуни таъкидлаш лозимки, ўзбек фантастикаси кейинги йилларда кескин ривожланмоқда. Афсуски, бу жараён хаёлот мухлисларининг кўз ўнгида рўй бермаётир: жумҳурият матбуотида фантастика намуналари, англаш қийин бўлган сабабларга кўра, жуда кам кўринаётир. Бироқ янги фантаст-ёзувчилар авлоди ижод, изланиш жараёнини умидсизликка тушмай сабот билан давом эттирмоқдалар.

Турли йўналишдаги, турфа муаммолар кўтарилган асарлар битилмоқда, ўзаро муҳокама этилмоқда, бошқа тилларга таржима қилинмоқда. Таниқли совет фантастлари — Г. Прашкевич, С. Аҳметов, А. Силецкий ва бошқалар билан ўзбек фантастлари ўртасида мустаҳкам алоқалар ўрнатилган. Ўзбек ижодкорлари яратган баъзи ҳикоялар, қиссалар аввал ўрис тилида чоп этилган ёки ўзбекчада умуман эълон қилинмаган ҳоллар жуда кўп. Ҳолбуки, гуруҳбозлик иллати бегона бўлмаган ҳозирги ўзбек адабиётида ўқиб вақт сарфлашга арзимайдиган, халқ онгини илгарига етакламайдиган «асарлар» ҳаддан ташқари кўп босилмоқда. Шу жиҳатдан олиб қараганда, юртимиз фантаст ёзувчиларининг асарлари ҳеч бўлмаса Иттифоқ миқёсида ижобий баҳоланиб, бирор-бир иккиланишсиз эълон этилаётганини қўллаб-қувватлаш керак.

«Самовот ўғли» мажмуасига «Сўнгги сўз» битган таниқли ёзувчи Геннадий Прашкевич ўзбек ижодкорлари ҳақида шундай фикрларни билдирган: «Ўзбекистон фантастларининг тўпламдан анча жойни эгаллагани бежиз эмас. Муҳаббат Йўлдошева ва Соҳиба Абдуллаева ҳикояларининг лирикага мойиллиги ва таъсирчанлиги, Мавлуда Иброҳимова асарларининг юмори ва руҳий шафқатсизлиги китобхон диққат-эътиборини тортади. Имоним комилки, бу ёзувчилар билан яна кўп бор учрашамиз.

Шу ўринда Озод Мўминнинг оддийгина «Пахтакор» деб номланган ҳикояси тўғрисида бир неча сўз айтмоқчиман. Юзаки қараганда, асар фақатгина пахта терими учун мослаанган роботга бағишланган. Созловдан сўнг, бу робот янги, кутилмаган хусусиятларга эга бўлиб қолади. У ўзини янги ва яна янги ҳосил чўққиларини эгаллашга ундай бошлайди. Олға, олға ва яна олға! Бошқа ҳеч нарсага эътибор қилинмасин! Фақат олға! Унинг электрон миясида фақат ана шу шиор ҳукмрон. Пахтакор-робот биринчи бўлиши шарт! У ўзининг реал имкониятларини эсидан чиқаради, бундай омилик пойгасининг қандай натижага олиб келишини тушунмайди ва буни истамайди ҳам... Ҳаёт ўз кучини кўрсатди. Натижа эса маълум. Ахир, О. Мўминнинг бу асари шундайгина бугунги Ўзбекистон ҳаётидан олинган эмасми?.. Жуда аччиқ ҳикоя. Фантастика ўз кучини худди мана шу, ҳаётда мавжуд заҳар-заққумлардан олиб туради...»

Китобдаги яна бир ижобий янгилик москвалик Александр Каширин тузган «Ўрта Осиё ва Қозоғистон фантаст-ёзувчилари асарлари библиографияси»дир. Библиография 1955—1988 йилларни қамраган.

Китобни Игорь Зубцов тартиб берган.

Эллик минг нусхада чоп этилган «Самовот ўғли» мажмуаси адабиёт мухлислари учун муносиб совға бўлади деб ишонамиз.

Маҳмуд САЪДИЙ

Доимий ҳамроҳ

«ҲУҚУҚ»

Хоразмлик шоир Сотим Авазнинг ушбу шеърлар мажмуаси «Камалак» (аввалги «Ёш гвардия») нашриётида чоп этилган. Бунгача шоирнинг «Кечиккан баҳор» ва «Тонгги ҳислар» тўпламлари Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти томонидан нашр қилинган эди. «Ҳуқуқ» китобига жамланган шеърлардаги руҳий ҳолат манзаралари, теран мушоҳадалар ўқувчини бефарқ қолдирмайди. Мажмуа беш минг нусхада чиқарилган. Муҳаррир Тўлқин. Рассом Х. Раҳматуллаев. Китоб баҳоси 20 тийин.

«ҲОРҒИН ВОДИЙ»

Ёш шоир Абдул Жалилнинг «Ҳорғин водий» илк шеърлар тўплами Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида «Шоирнинг илк китоби» сериясида чоп этилган. Мажмуадан жой олган шеърларда шоир ўзини табиатнинг ажралмас бир бўлаги деб ҳис этади, севинчлари ва қайғуларига табиат ҳодисаларидан ташбеҳлар излаб топади, уйғунлик қидиради. Умуман, бугунги шеъриятимизда ижтимоий оҳанг кучайган бир пайтда Абдул Жалил машқлари ўзгача самимияти, поэзияга хос таровати билан диққатни тортади:

Кузак шивирлайди бетиним,
Оламга ўт қўймоқ матлаби:
Севолмайди офтобни
ҳеч ким
Дарахтларнинг япроғи каби...

«Ҳорғин водий» китоби ўн беш минг нусхада нашр этилган. Усмон Қўчқор тўпламга тақриз ёзган. Муҳаррир М. Юсуф. Китобни рассом А. Мамажонов безаган. Китоб баҳоси 25 тийин.

Ойдин ҲОЖИЕВА

Саратонга айлан, юрак

«БУХОРО ТАРОНАЛАРИ» ТУРКУМИДАН

ЎКИНЧ

Бўстон қишлоғида олтмишдан ошган Норқул бобони сайловга қатнашмагани учун халқ душманига йўйдилар...

Фаришталар дев бўлди,
Гулшанлар оғу бўлди.
Жоҳиллар касратидан
Юрак эриб сув бўлди.

Қумрилар бўлди
бойқуш,
Қузғунга дўнди оққуш.
Бандга тушиб
Алпомиш,
Элати сурув бўлди.

Ултонлар бўлди
султон,
Баъзилар бўлди
шайтон,
Қозилар жўги, мўлтон,
Хеш-ақрабо ёв бўлди.

Қора кўзли жайронлар
Қобон талаб,
ҳайронлар.
Ариллаган арслонлар
Тозиларга ов бўлди.

Сичқон ини минг
танга,
Ҳар бошда бир
кўланка,
Сор бургутни, қаранг-а,
Қўнган ери зов бўлди.

Бир бурда нон илинжи,
Омонат жон илинжи,
Қўллари қон илинжи
Чақимчилар мов
бўлди!

Юрт сўраган арбоблар,
Кўкрагида итоблар,
Кўзи кўр, марги хоблар
Жаллодга косов бўлди!

Элда кетмаган бурдим,
Болта кесмаган
муртим,
Эрман дарахтдай
эрким
Бир тутам ғаров
бўлди.

Ким кўрибдир: дунёда
Зулмат умри зиёда?
Тўғри сўзим ёқога
Ёпишган олов бўлди.

Бир оёғим ердайди,
Бир оёғим гўрдайди,
Кўз ёшимга, водариғ,
Оқ соқолим нов бўлди.

ОЛМА ОТИБ ОЛСАМ САНИ, ҚИЗГИНА

Ҳо, ялло, ялло қизгина,
Жамалаги тилло қизгина.
Роби хола термаларидан

Дурра сочларида кўзмунчоғи бор,
Кулгусида нуқра қўнғироғи бор,
Сўзларида гулнинг хуш сабоғи бор,
Олма отиб олсам сани, қизгина,
Тилло жамалагинг қани, қизгина?

Жўрим дей, жоним дей, жўрам дей сани,
Қўрғоним, қирқ қўйли қўрам дей сани,
Тўрт ўғиллик хону тўрам дей сани,
Олма отиб олсам сани, қизгина,
Тилло жамалагинг қани, қизгина!

Ҳар бир кокилингга ўлпон тўлайин,
Чўринг бўлсин дея чўлпон тилайин,
Сенга балогардон бозвон бўлайин,
Олма отиб олсам сани, қизгина,
Тилло жамалагинг қани, қизгина?

Сочларинг ошиққа дор ўлса-ўлсин,
Дил қушига офат-мор ўлса-ўлсин,
Қайчининг бозори касод, хор ўлсин,
Олма отиб олсам сани, қизгина,
Сочинг-ла кишанла мани, қизгина.

ҒОЙИБДАН ОВОЗ

Бир пайтлар отхонага айлантирилган ҳазрати Баҳоваддин зиёратгоҳидаги қудуқдан бир пиёла сув ичдим...

Охурларда отлар кишнар
Арпа-кишмиш берсалар.
Эврилади чинга тушлар
Тилло-кумуш берсалар.
Олқиш билан қора тошлар
Дурри гавҳар бўлар-о!
Қарғиш олса, тоғдай бошлар
Зеру забар бўлар-о!
Ёғийларнинг қўлларида
Косов бўлган даст кўрдим.
Чор китобнинг «тиллари»да
Олов бўлган сас кўрдим.
Тўрга чориқ билан ўтган
Тож талашган оломон,
Руҳларининг хуни тутган
Улус кўрдим: қўли қон.
Топганлари бебарака,
Еб-ичганин тузи йўқ.
Ўхшар сувсиз чархпалакка,
Сояси бор, ўзи йўқ.
Ўғирлаган шукуҳини
От девлари бир замон.
Тубларинда тасбеҳини
Ахтариб юрар Имон...

ТОПИНИШ

Онажон!
Кўп бўлди бормадим даргоҳингизга,
Жим-жит ғарибгина боргоҳингизга.
Мен учун майсалар саловат айтур,
Мен учун шамоллар айланиб қайтур.
Мен учун тушларим ойга айланиб,

Шеъър ва гул — эгизак.
С. МАҲКАМОВ суратга олган.

Хаёл-дарвишларим сойга айланиб,
Зиёрат қилурлар Хўжа Бўстонни...
Сиз мен учун деб ўйлайсиз кўм-кўк осмонни:
Гоҳ инжиқ гўдакдай йиғлаб бесабаб,
Нохос чақмоқ чақиб, нохос нур тараб
Қабрингизни қучиб ўлган замони...

Сизни эсламаган лаҳзам йўқдурур.
Унсиз бўзламаган лаҳзам йўқдурур.
Неча турналарнинг қанотларидан
Тўкилган ҳаводан сизни изладим.
Қувончли, қайғули кунлар бағридан
Топилган маънодан сизни изладим.
Ўзим билан гарчи оворадурман,
Ҳар он меҳрингизга ёлворадурман.
Гарчи эл кўзида рўзғори бутман,
Гоҳи Ер, гоҳида кўк орадурман.

Елдим-ей, югурдим учрашувларга,
Шўнғиб кетдим бенаф баҳслашувларга,
Асабларим қақшаб, руҳим толиқиб,
Қайтдим Руҳингиз-ла саслашувларга...
Оҳ, шунда юмшади тош қотган дийдам,
Бошим тошдан қаттиқ бўла борди, рост.
Ҳилмлашди кўнглим қадоқлари ҳам,
Руҳим чўлларига сел ёғди шаррос...
Онажон! Сиз ошкор-ниҳонимдасиз!
Маним Руҳ аталмиш қўрғонимдасиз...

СУХАНИ УСТОД ЖАЛОЛ ИКРОМИЙ

Ширу шакар

Ба даст кай рўзки ман хома гирифтам,
Калом айтдим Бухорои шарифдан.
Ин дувоздаҳ дарвозадор Бухоро,
Ҳар ғиштида нақшинигор Бухоро.
Аз кўйи ту ҳазор карвон гузаштан,
Силланг қуриб босқинлардан, курашдан,
Лаби ҳовуз, дидам, Хожа Насриддин
Элчи бўлиб келмоқда тош асридин.
Дар мезана мондаст ду сафед лаклак,
Тўп зарбидан қанотлари синган Арк...
Аз ҳафт иқлим чанде сайёҳ омаданд,
Тилло туғиб, қолдинг жулдур жомада.
Минораи калониман, Бухоро!
Бойликлари талониман, Бухоро!
Чашми хунам надида бошандки кош:
Шоҳруд ариқ ҳалқумига тўлмиш тош.
Сад ҳикмати Сино соҳиб интизор:
У тилсимни ўқир авлод қайда бор!
Модар, ба ту чи хил фарзанд агар ман:
Сенинг қайғу-ҳасратингдан дигарман?
Гули сурхе Вардонзе часпиду хор,
Яшил маскан бўлиб ётар чангалзор.
Чу месўзад ҳазориспанд барин тан
Хон Аркига саёҳатга кираркан;
Мозий сияҳ, нур надорад як қатим,
Шамчироқда Қомус битган-ку халқим!..
Мехоҳам боз шавам боди Инқилоб,
Тарихимни қайта ёзсам бобма-боб!
Аз пештоқи минораҳо чанг риват!
Тимлардаги ғурур бўлсин қирқ қават!
Аз дувоздаҳ дарвозаи Бухоро
Калидини кимга бердинг, фуқаро?
Садо бидеҳ, фарзандони бошариф,
Бухоронинг олтин тожли бошлари!
Ҳар бир тошинг, сомонингга салламно!
Қаноатинг, исёнингга салламно!
Бо ҳаққи шир, модарижонам,ўзбек
Ба тожикча забонингга салламно!

●

Тутаб юрма, юрак, саратонга айлан,
Бир кафт кули қолган сомонга айлан.
— Заҳарни заҳар кесар:
қаҳратонга айлан!
Ғафлату зиллату машаққат ора
Қолган бу Ватанга эм бўлсанг, зора!

РАМУЗЛИ САТРЛАР

Топилади ҳамма замонда
Қабоҳатга — қалқон,
Ёвуз қўлга қилич,
Отлиққа узанги,
Эшак минганга халачўп,
Корфармога хивич...
Эвазига — мартаба,
Сийлов ва унвон...
Қалқоннинг бети қоплама,
Қиличнинг юзи дудама,
Узангининг елкаси яғир,
Хивичнинг кўзи сўқир,
Халачўпнинг эса оғзи қон
Бўлиб келган ҳамма замонда.

ТОЖИКИСТОНДА ЎЗБЕКИСТОН МАДАНИЯТИ КУНЛАРИ ОЛДИДАН

Икки қўшни, дўст, оға-ини халқлар ўртасидаги ҳамкорлик анжуманига иккала жумҳуриятда ҳам жиддий тайёргарликлар кўрилмоқда. Бу кунларда ижодкорлар ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлаш учун янада катта имкониятлар яратилиши шубҳасиз. Шу ўринда ҳар икки тилдаги адабиётлардан таржима ишлари янада кўпаяди, деган умиддамиз. Қуйида ёш умидли тожик ёзувчиси Баҳманёрнинг ҳикояларидан бирини эътиборингизга ҳавола қиламиз.

Баҳманёр. ОВЧИ. Ҳикоя

ЎША КУНИ совуқ эди, қаҳратон забтига олганди.

Тиззасигача қорга ботиб зўрға бораётган Дамдор чанғисини олмагани учун ўзини-ўзи бўралаб сўкарди. Баъзан «ҳеч қиси йўқ, тепага етиб олай, у ерда қор кам» дея ўзига таскин бериб қўярди.

Тепаликкача ҳали узоқ эди.

Кеча ёққан қор кўзни олгудек бўлиб ялтирар, борлиқ оқлик қўйнига чўмганидан табиатда ажиб бир улуғворлик ҳукм сурарди. Қор қўнмайдиган қоялар ва тошлар уюми оқ мато устидаги доғдай кўзга ташланарди. Қор устида бирор ҳам из йўқ, гўё барча жонзотлар қирилиб битгандек эди.

Дамдор елкасидан ҳадеб сирғалиб кетаётган милтиғини олди ва бўйнидан ўтказиб осди. У илгарилари ҳеч бундай қилмасди. «Ҳақиқий овчининг милтиғи ҳамиша тайёр бўлиб туриши керак». У учун бу қонунга айланганди.

Ўша куни совуқ эди, қаҳратон забтига олганди. Шунинг учун ҳақиқий ва ҳаваскор овчи ўртасидаги фарқ ҳақида бош қотириб ўтиришнинг фурсати эмасди.

Дамдор ҳамиша тоғлар ёлғиз одамни ютиб юборади, шунинг учун тоққа ёлғиз бормаслик керак, деб ўйларди. Шу сабабли у овга отланар экан, ўзи билан итини ҳам оларди. Қизиқ, ёшлигида у бундай нарсалар ҳақида ўйлаб ҳам кўрмасди..Ўйлаш учун фурсат қаёқда эди! Йўқ, у ҳис-туйғудан маҳрум эмасди, фақат эртага нима бўлишини ўйлаб ўтирмасди. Куни ўтса бас эди. Эндиликда эса эртанги, ҳатто индинги куни учун ҳам қайғуради. «Яшашни истайсанми — йўлини топ». Мана, шундай ақидани англаб етгунча у қандай яшади? «Ўн нар каклик нимаю бир мода каклик нима — бари бир гўр. Жуда бўлмаганда бир мода каклик ҳам етади». Гарчи бу фикр бирор мантиққа тўғри келмасада, унинг ҳаётга қарашининг асоси эди. У ёшлигида тенгдошларидан эпчиллик, мардлик бобида ажралиб туришни орзу қилар ва кўзлаган мақсадига албатта етар эди. Эндиликда унинг шиори ўзгарди: «Оламни ўт олса ҳам майли, фақат менинг қозоним қайнаса бас».

Лекин ҳозир гап у ҳақда эмас. Гап унинг овга ёлғиз ўзи чиққани тўғрисида. Авваллари у, гарчи фойдаси тегмаслигини яхши билсада, итини ёнига оларди. Бугун эрталаб эса у итини топа олмади. «Балким, совуқдан қочиб бирор иссиқ бурчакка киргандир».

Ўша куни совуқ эди, қаҳратон забтига олганди.

Тиззасигача қорга ботиб зўрға бораётган Дамдор чанғисини олмагани учун ўзини-ўзи бўралаб сўкарди. Баъзан «ҳеч қиси йўқ, тепага етиб олай, у ерда қор кам», дея ўзига таскин бериб қўярди.

Тепаликкача ҳали узоқ эди.

ЧАКАНДАЗОР ҚИЁЛИКДА ҳам қор кам экан. Чунки бу ерда шамол бўлмасди. Агар шамол бўлганида борми, у қиёлик ёнидаги жарликларни қорга тўлдириб ташлар, салгина эҳтиётсизлик қилиб бу қорлар устига қадам босишинг билан бирор жарликка учиб кетишинг ҳеч гапмасди. Ҳозир эса у бемалол юриб борарди. Баъзи жойлардагина қор бўлиб, унинг остидан чаканданинг новдалари қорайиб кўзга ташланарди. Чакандалар йилдан-йилга камайиб борарди. Бу ерларда мевали дарахтлар ва ўсимликларнинг аҳволи шу эди. Ўрмон қоровули ҳам, қўриқхона бошлиғи Навбахт ҳам қишлоқдошларини қанча огоҳлантирмасин, бундан фойда йўқ эди. Қўриқбон милтиқ ва дурбинини қўлга олиб, қўриқхонанинг бирор узоқроқ қисмига йўл олиши билан бу ерда дарров бир неча одам, — улар орасида Дамдорнинг катта ўғли ҳам албатта бор, — қўлида болта ва ип билан пайдо бўларди. «Сув бошидан лойқаланади, дейишади. Агар қишлоқда хонадонлар ўтин билан таъминланмаса, хўш, улар уйини Навбахтнинг милтиғи билан иситишсинми?» Ҳақиқатан ҳам, сув бошидан лойқаланганди. Колхоз ҳар бир оиланинг эҳтиёжига қараб ўрмондан дарахт кесиб олишга рухсат берарди...

Дамдор Чакандазор қиёликни ортда қолдириб тоғнинг ўркачига кўтарилди. Қор қатлами бу ерда жуда юпқа эди. «Арчазорда қор умуман бўлмаса керак», хаёлидан ўтди унинг. Тўғри, Арчазор ана шундай жой эди. Ҳаддан ташқари қаҳратон совуқ ҳам бу ерда сезилмасди. Заминида аллақандай ҳарорат бор эди. Шу сабабли тоғ какликлари қишни ҳар қандай совуқда ҳам бу ерда осойишта ўтказишарди.

Дамдорга бугун етти-саккиз каклик кифоя қиларди. У шаҳарлик ошноларидан бирига ваъда бериб қўйганди. Бу ваъдага ҳам анча бўлди. Энди у шаҳарга бормоқчи эди, ўша одамга яна иши тушиши табиий: «ҳар қалай унинг олдига қуруқ бориш ўнғайсиз».

Дамдор қишда ов қилишни жини суймасди. Бунинг устига қўриқхона бошлиғи Навбахтнинг уни таъқиб қилгани ортиқча. Агар қўриқхона бошлиғи уни яна бир марта тутиб олса, кечирмаслигини Дамдор яхши биларди. «Бу лаънати ҳамма нарсага қодир!», хаёлидан кечди унинг.

Ўша куни совуқ эди, қаҳратон забтига олганди.

Узоқларда ётоғидан бош кўтараётган қуёшнинг нурлари Шанобурза чўққисидаги қорда акс-ланиб, камалакдек товланарди. Дамдор бирдан аланглаб қор устини кузатди — унда ҳали ҳеч қандай из йўқ, гўё ҳамма жониворлар қирилиб битгандек эди.

Қишда овнинг яна шуниси ёмонки, қор барча жонзод ва жониворларни ўз бағрига олади. Қуёшнинг майин нурлари қор устига тушмагунча бирорта жонзот юзага чиқмайди, кўзга кўринмайди. Бунинг устига қордаги изинг ҳам барча хатти-ҳаракатингни ошкор қилиб, қилмишингни аён қилиши ҳеч гап эмас. Ов қилиш учун узоқ жойларга билдирмасдан кетиш ниҳоятда қийин. Йилнинг қолган уч фасли Дамдор учун севимли ва омадли эди. У ўзи билан озиқ-овқатни бир неча кунга етадиган қилиб ғамлаб оларди-да ярим кечада йўлга тушарди. Одам оёғи етмайдиган ниҳоятда бир хилват жойга борарди. Қолган бошқа юмушлар унчалик мураккаб эмасди. Бундай овдан унинг ҳеч қўли қуруқ қайтмаган. У қишлоқдан ҳеч кимга билдирмай қандай чиқиб кетган бўлса, шундай кириб келарди. Унинг келишини қишлоқнинг бир неча итлари ва Дамдорнинг ўзи туртиб уйғотадиган хотинидан бўлак бирор кимса билмасди. Ҳатто ўз болалари ҳам унинг қаерда, нима учун ва ким билан бўлганидан бехабар қолардилар.

У очкўз овчи эмасди, — Дамдор ўзи ҳақида шундай ўйларди, — ўзига ва танишларига етадиган даражада, инсоф доирасида ов қиларди. Баъзан ов қилганини яшириш ва қўшниларининг кўзини шамғалат қилиш учун қўйини ҳам бўғизларди. Шаҳарда ошналари бор эди ва уларнинг ҳар бири, унинг ўз таъбири билан айтганда, «одами жон» эди. Улар қушнинг сути ва илоннинг шохидан бўлак ҳамма нарсани муҳайё қилардилар.

Бироқ Навбахт уни таъқиб қиларди...

Тўғрисини айтганда, Дамдорнинг ўзи хатога йўл қўйганди. У шаҳарлик ошноларидан бирини овга таклиф қилди. Таклиф қилдию ўзига ташвиш орттирди. Овчилик жасоратлари ҳақида тўлиб-тошиб мақтанган бу «одами жон» ошнаси иккиуч довон ошмасданоқ толиқиб қолди ва чарчоқ туфайли бир қадам ҳам юролмади. «Оҳў отиш албатта шартми, каклик овласа ҳам бўлаверади», ўйлади у. Улар қишлоққа яқин жойда ов қилишга киришди. Бир неча какликни отиб, энди қизиша бошлаган эди, бирдан Навбахт пайдо бўлиб қолди. Улар Навбахтга ялиниб-ёлвориб, узр сўраб зўрға қутулдилар. Қўриқхона бошлиғи эса Дамдорга «иккинчи марта қўлимга тушсанг ишингни судга ошираман», деб пўписа қилди. «Бу лаънати ҳамма нарсага қодир!», хаёл сурди у.

Дамдор ҳали чўққига олиб борадиган йўлнинг ярмида эди. Агар қор бўлмаганида у аллақачон тоғнинг ўша ўркачига етиб оларди. У бир-икки дақиқа нафас ростлади-да яна йўлга тушди. Қоянинг чеккасига етиб бориб қадамини секинлатди ва қишлоқ томонга қайрилиб қаради. Қарадию қалтираб кетди. Қишлоқдан унинг изи бўйлаб қандайдир қора кўланка келарди. «Лаънати!» У ичида Навбахтни шундай дея сўкди.

Атроф янада совуқ ва ғариб кўринди. Жаҳли чиққанидан тупугини тишларининг орасидан ўтказиб тупурди. Назарида, тупуги ерга тушмасданоқ музлади ва қоя тошлардан бирига урилиб жаранглагандай туюлди. «Шундай кунда ҳам бу лаънати тинч ётмас экан-да!»

Энди тезроқ яшириниш керак. Бироқ изларичи?... Милтиқни бирор жойга отиб юборса бас, осонгина қутулиш мумкин. «Тоза ҳаводан нафас олиш учун чиқдим», дейди. Лекин хаёлан Навбахтнинг «Шундай қаҳратонда ҳам тоза ҳаводан нафас олиш учун шу ерга келадими?» деган заҳарханда қарашини ва саволини кўз олдига келтирди. Қолаверса, қўштиғни отиб юбориш ҳам ҳайф. «Бу лаънати топиб олиши ҳам ҳеч гап эмас!» Ундан қутилишнинг ягона йўли Каптарлар жарлигидан ўтиш эди. Бироқ бу жарликдан ўтиш учун ҳар қандай одамнинг юраги қишда нари турсин ёзда ҳам дов бермасди. Дамдор буни яхши биларди. Лекин у бошқа бир нарсани ҳам — сел ювиб кетган сўқмоқ билан жарликнинг юқори майдончасига чиқиш йўлини қишлоқда ўзидан бошқа ҳеч ким билмаслигини ҳам англарди. Аммо нима бўлгандаям у ерга қишда чиқмаганди.

Дамдор Каптарлар жарлиги томонга бурилди. Сўқмоқ ўрни қалин қор билан қопланганди. У яна бир марта чанғисини олмагани учун ўзини койиди.

ЁШЛИК ПАЙТЛАРИ у бу ерларга тоғ каклиги жўжа очган маҳалда келарди. Ёлғиз ўзи ҳеч нарсадан ҳадиксирамасди. Дўстлари қанча илтимос қилишмасин бирга олиб бормасди. Қишлоқда ўзидан бошқа яна кимдадир тоғ каклиги бўлишини истамасди. Кейинчалик ёнига Ҳуррам қўшилди. Шунда ҳам уни дурбинини беришга ваъда қилгандан сўнг қўшди. Чунки Дамдор бундай дурбинни кўпдан орзу қиларди. Бироқ унга бу дурбин насиб этмади. Ҳуррам жарга қулади.

Ўша куни совуқ эди, қаҳратон забтига олганди.

Дамдорга қор қатлами қалинлашгандек туюлди. Юриш янада оғирлашди. Этикнинг қўнжидан кирган қор эриб кетар, лекин овчи совуқни сезмас эди. У оғир нафас олганча олдинга интиларди. Арчаларнинг пастки новдалари қорнинг оғирлигини кўтаролмасдан ергача эгилганди. Уларнинг баъзилари устидан сакраб ўтишга тўғри келди. Дамдорнинг орқасида арча новдаларидан биридан қор тўкилди. У кўкрагига туфлаган кўйи кетига қаради. Ўзини қўрқитиб юборган нарса нима эканлигини англаб, жаҳл билан ерга тупурди. Яна унга тупуги ерга етмасдан ҳавода музлаб қолгандек туюлди.

Аввалги қўриқбон Дамдорнинг ошнаси эди. «Ажойиб одам эди гўринг нурга тўлгур». Бу лаънати эса қандайдир мактабда ўқиб келдида аллақандай Қизил китоб, табиат ҳимояси ҳақидаги гап-сўзлари билан нафақат қишлоқдошларини, қариндош-уруғларини ҳам ўзидан бездирди. Сени қарая! Қизил китоб эмиш-а!..»

Ўшанда Суробнинг ўрнига Навбахтни «тоғлар ҳокими» қилиб тайинлашганда Дамдор қишлоқдошлари билан уни табриклагани борди. У қўриқхонанинг ҳали тажрибасиз бошлиғини «одами жон» қилмоқчи эди. Лекин тез орада бу эшакдан, тўқимтабиатдан «одами жон» чиқмаслигини англаб етди. Навбахт биринчи куниёқ уни «Яна суддан осонгина қочиб қутуламан деб ўйлама. Мен масалани шундай қўяманки, сенга ҳеч ким ёрдам беролмайди», деб огоҳлантирди. Бу гал Навбахт кўп гапирди. Унинг гапининг маъноси шу бўлдики, дунёда табиатни ҳимоя қилиш масаласи давлатларнинг қуролсизланиш муаммоси билан тенг эмиш. Шу сабабли Дамдор ё овчилар жамиятига аъзо бўлиб, унинг кўрсатмалари асосида ов қилармиш, ё овчиликни бутунлай йиғиштирармиш. Аслини олганда Дамдор Навбахтни ёшлик йилларидан, у мактабда «табиат ҳимоячилари» тўгарагининг раҳбари бўлиб юрган йиллардан ёмон кўради. Чунки бир марта шу Навбахт ва унинг тўгаракчилари туфайли Дамдорнинг иши судга оширилганди.

Бу шундай бўлганди. Қандайдир одамлар Шонабурза тоғларига бир жуфт қоплонни олиб келиб қўйиб юборишибди. Дамдор бу қоплонларни узоқдан ҳам, яқиндан ҳам бир неча бор кўрди, лекин тегмади. Кейин унга қоплонларнинг ўзларини Шонабурза тоғининг хўжайинидай тутиб юриши ёқмади, аввал бирини, кейин иккинчисини отди. Агар ўғли қоплонларнинг терисини уйда кўриб қолиб, отасининг мардлиги ҳақида дўстларига айтиб мақтанмаганда, ҳеч ким ҳеч нарсани билмаган бўларди. Яхшиямки, дунёда ўша «одами жон»лар бор, улар Дамдорни суддан қутқариб қолишди...

«Ошналарим қутқариб қолади деб ўйлама. Мен масалани шундай қўяманки, сенга ҳеч ким ёрдам беролмайди». Қўриқбоннинг бу галги пўписаси Дамдорни ҳақиқатан қўрқитди. Ахир «одами жон» бўлган ошналари ҳам «тоғнинг янги ҳокими» ҳақидаги бор гапни Дамдордан эшитиб чўчиб қолишганда, у қўрқмасинми? «Энди ўзингга эҳтиёт бўл, бу ишда сенга ёрдам беролмаймиз. Биз фақат камёб моллар келтириб беришимиз мумкин», маслаҳат берди ошналари. Шундан сўнг Дамдор ҳам қўриқхона бошлиғидан ўч олиш пайига тушди.

Ҳар йили вилоят марказидан қишлоққа иккиуч кишилик комиссия келар, бу ердаги бутазор ва чакалакзорларнинг ҳисоб-китобини олар, ўрмонни кўпайтириш учун ёш ниҳолларни экадиган жой ажратиб берар эди. Дамдор буни биларди, билардию катта ўғлига Чакандазор қиёликдаги буталарни , дарахтларни иложи борича кўпроқ йўқ қилишни буюрарди. «Шунда комиссия тоғ ҳокимининг бурни остида ўғирликлар бўлиб турганини, лекин у бунга қарши бирор чора кўролмаётганини билади. Оқибатда уни ўз ишига муносиб эмас дея мансабидан олиб ташлайди», деб ўйларди. Бундан ташқари, Дамдор юқори ташкилотларга қўриқхона бошлиғини ўз қариндош-уруғларига дарахтларни кестириб юбораётганликда ва мансабини суиистеъмол қилаётганликда айблаб қанча имзосиз хатлар ёзди...

Буларнинг бари бекор кетди. Қўриқбон илон қайси уядан бош чиқараётганини яхши биларди ва шу сабабли уни қаттиқ таъқиб остига олди. Дамдор ҳам ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ҳаракат қиларди. Бироқ бу гал қўриқхона бошлиғи унинг изига тушди...

Ўша куни совуқ эди, қаҳратон забтига олганди.

Дамдор ниҳоят Бола ўлган қоясига етиб келди. Қор қатлами бу ерда жуда юпқа эди. Қояликнинг тепасига чиқиб, орқага назар ташлади. Қоялар ва қорга бурканган дарахтлар туфайли таъқиб этувчи кўринмади. «У Каптарлар жарлигига келмаса керак?» Лекин у ўз фикрига ўзи ишонмади. «Албатта келади. Бу лаънати ҳамма нарсага қодир!»

ҲУРРАМ қулаб тушган ўша Каптарлар жарлиги Бола ўлган қоясининг орқасида эди. Ўшанда Дамдор Ҳуррам билан тоғ каклигининг болаларини тутмоқчи бўлишганди. Улар орқасидан Ҳуррамнинг укаси Равшан ҳам эргашди. «Яхшиямки, у эргашган экан, бўлмаса Ҳуррамнинг ўз айби билан жарликка қулаб ўлганига ким ҳам ишонарди?» Ўшанда ҳам улар Бола ўлган қоясини кесиб ўтиб Каптарлар жарлигига келишганди. Фақат ана шу жарлик орқали Шанобурза тоғиэтагидаги майдонгача чиқиш мумкин эди. Сел ювиб кетган сўқмоқ орқали майдончага аввал Дамдор кўтарила бошлади, Ҳуррам унинг орқасидан юрди. Равшан уларни кутиб пастда қолди. Бу ердан бир неча марта чиқиб тушиб машқини олган Дамдор бир пасда майдончага чиқди. Ҳуррам йўл нотаниш бўлгани учун жуда қийналди. Дамдор эса уни «Ҳа, тез бўл» деб қистарди. Майдончага чиқишга оз қолганда Ҳуррам қоқилиб кетди. Йиқилаётиб қиррадор тошлардан бирига осилиб қолди. Оёғини қўйишга таянч нуқта тополмади. Бир фурсат тошга осилган кўйи муаллақ қолди. Кейин жон талвасасида «қўлингни бер!» дея Дамдорни ёрдамга чақирди. Ўзини йўқотиб қўйган Дамдор қўлини узатиш ўрнига оёғини қўйишга қулай жой ахтарди. Қулай жой топгунча жарликка қулаган Ҳуррамнинг чинқириғи тоғлар бағрига ёйилди.

Дамдор Бола ўлган қоясидаги қор тагида қолган сўқмоқни мўлжаллаб борар экан, негадир шу воқеани эслади. Ўшандан бери нақ йигирма йил ўтибди. Йўқ, у ўзини Ҳуррамнинг ўлимида айбдорман деб ҳисобламади, қишлоқдагилар ҳам бу борада унга ҳеч бир айб қўйишмади. Фақат бир марта, орадан анча йиллар ўтгач Равшан маст ҳолда унинг кўзига тик қараб «Акамни сен ўлдирдинг!» деб бақирди.

Шу пайт Дамдорнинг оёғи остида унинг хаёлини бўлиб нимадир потиллади, тоғ каклиги чап томонда қолган Арчазорга қараб учди. У қўрқувдан ўзига келмасдан туриб, узоқлардан қулоғига элас-элас итнинг улиганига ўхшаш товуш эшитилди. «Лаънати, ити билан келаяпти!», ўйлади.

Қадамини тезлаштирди. Жарликка яқинлашгач Дамдор бир зум ўйланиб қолди. Тепага қаради. Майдончага олиб чиқадиган сел ювиб кетган сўқмоқда қор йўқ эди. Фақат у ер бу ерда унинг қолдиқлари оқариб кўринарди. «Мен ундан нега бунчалар қўрқадиган бўлиб қолдим? Ахир ҳозир у мени ҳеч нарса қилолмайдику. Борингки, милтиғимни тортиб олар, ундан ҳам ошса бир неча сўм жарима солар».

Шу пайт итнинг ҳургани, энди аниқроқ эшитилди. «Ити билан келаяпти, лаънати!». Унинг жаҳли чиқди. Панжаларини сиқиб мушт қилди, кейин бош бармоғини кўрсаткич ва ўрта бармоғи орасидан ўтказиб итнинг ҳурган товуши келган томонга қараб бор овози билан қичқирди: «Ма, ол, мана шу сенга, лаънати!» Сўнг бир неча қадам орқага тисландида бирдан олдинга қараб югурди ва шу ҳолда сўқмоққа тирмашди. Унинг қўллари худди айиқнинг панжаси каби тошларга ёпишди ва юқорига кўтарила бошлади. «Хўш, бу Навбахтнинг қорнидан отиб ташлаб, тошлар орасига йиқитиб юборсам, ким билиб ўтирибди?» У шу хаёлда сўқмоқнинг ярмига чиқди. «Йўқ, одамлар дарров мендан кўришади, чунки қишлоқдагилар биз бир-биримизга тиш қайраб юрганимизни билишади», ўйлади у.

У ТЕПАЛИКНИНГ ярмига етганда авваллари оёқ қўйиб чиқадиган қиррадор тошларнинг аксариятини сел ювиб кетганини англади. Эндиликда оёқ қўйиш учун ўнғай жой қолмаганини кўрди. Лекин Дамдор орқага қайтишни хаёлига келтирмади. Қўллари билан тошларга осилиб, оёқларини тираб юқорига кўтарилаверди. Ниҳоят, Ҳуррам жарликка учган жойга етди. Шунда бирдан Ҳуррам майдонча устида туриб унга қараётгандек туюлди. У ўзига Ҳуррамнинг назари тушаётгандай сезди, бироқ бошини кўтариб тепага қарай олмади. «Балким, ҳақиқатан ҳам у тепада тургандир?», хаёлидан кечди унинг. У бир нафас эҳтиёткорликни унутиб, оёғини омонат тошлардан бирига тиради. Омонат тош қоядан узилди ва унга қўшилиб Дамдор ҳам жарликка қулади. Атрофни унинг жон талвасасидаги қичқириғи тутди ва бу қичқириққа итнинг ғамгин улигани қўшилиб кетди. Улиган товуш Дамдорнинг ўз итиники бўлиб, у қишлоқдан бери хўжайини кетидан изма-из келаётган эди.

Ўша куни совуқ эди, қаҳратон забтига олганди.

Камол МАТЁҚУБОВ таржимаси

ТАРИХ ВА ТАҚДИР

Исёнкор додхоҳ

ЭНДИ ЖЎРАБЕКНИНГ ФАОЛИЯТИГА, унинг Фурқат билан муносабатларига қайтайлик. Бухоро амири Музаффар ҳукмронлиги даврида Жўрабек амирликнинг Китоб вилояти ҳокими эди. Жўрабек табиий фазилатлари: ўткир мерганлиги, жасурлиги, шердек бақувватлилиги, ҳар қандай мураккаб ишнинг уддасидан чиқа олиши билангина эмас, ўз даври ҳукмдорлари орасида илм-фанга ташналиги, ўз халқининг ўтмиш маданиятига алоҳида қизиқиш билан қараганлиги туфайли ҳам ўз ҳамюртларинингина эмас, балки кўпгина чет эллик кишиларни ҳам ҳайратга солган эди. Ҳали Жўрабек Китоб вилоятининг беги эканида Бухоро сафарида у билан учрашган инглиз сайёҳи Скайлер Жўрабекнинг маҳоратидан қанчалар лол қолганлигини Ю. Рассель 1878 йили Петербургда эълон қилинган «Ўрта Осиё маданияти ва шарқдаги сиёсатимиз» китобида қизиқарли бир воқеа мисолида исботлайди: «Ўрта Осиё халқлари яхши мергандирлар, бироқ, афсуски, уларнинг барча қуроллари эскича бўлиб, қадим замонлардан қолган. Милтиқларнинг кўпчилиги пилта билан отилади. Ўзи ниҳоятда оғир бўлган милтиқларнинг стволи узун ва ингичка, уни жуда узоқ вақт ўт олдириш керак бўлади. Беклардан бири Жўрабек (у Скайлер билан таниш бўлган), ана шу милтиқдан ажойиб равишда фойдалана билган. Бир сафар у худди пилта милтиқни олиб, устунга суянганича баланд дарахтнинг энг учида турган чумчуқнинг бўйнини узиб юборган. Жўрабек пуфлама милтиқдан ҳам аъло даражада ота билган. Скайлер бу қуролнинг Ўрта Осиё оқсуякларининг энг яхшиларидан, бундан ҳам муҳимроғи, энг покизаларидан бўлмиш Жўрабек 1870 йилда ҳукмронлик қилган Шаҳрисабздек кичик тоғли водийда бунчалар оддий буюм ҳисобланишини илк бор билиб, ҳайрон қолган».

Машҳур швед сайёҳи Свен-Гедин ўтган асрнинг 90-йиллари биринчи ярмида Туркистон, Марказий Осиё, Тибет ва бошқа кўпгина жойларни кезиб, ғоят муҳим илмий аҳамиятга эга бўлган «Осиё юрагида» номли икки жилдлик катта монографиясини олдин швед тилида, сўнгра 1899 йилда эса Санкт-Петербургда рус тилида нашр эттирган эди. Машҳур олим Тошкентда Туркистон генерал-губернатори барон Вревский уйидаги бир зиёфатда Жўрабек билан тасодифан учрашиб қолади ва кўп жиҳатдан комил бўлган собиқ Шаҳрисабз беги Свен-Гединни мафтун этади. Свен-Гединдаги Жўрабек шахсига бўлган қаттиқ қизиқиш унинг ўша вақтларда рус армиясининг полковниги сифатида кенг шуҳрат топган саркарданинг уйида бир неча кун қолиб кетишига сабаб бўлади.

«Жўрабекнинг меҳмоннавоз уйида ўтказилган кечаларда у менга ҳикоя қилиб берган қизиқарли таржимаи ҳоли эртаклардек сеҳрли эди», деб ёзади муаллиф (1 жилд, 58-бет). Китобнинг бир неча саҳифасини Жўрабек фаолиятига бағишлаган Свен-Гедин унинг Амир Насрулло ҳукмронлиги даврида Шаҳрисабз беги бўлганлиги, бекликнинг бошқа даъвогарлари маълум муддат ҳукмронликни ундан тортиб олганликлари, ҳаёти хавф остида қолган Жўрабек ўз қадрдони Бобобек билан бирга чеккан изтироблар, уларнинг сарсон-саргардон ҳаёти ҳақида ҳам бошқа тарихий манбаларда учрамайдиган маълумотларни беради.

1868 йилда чоризм қўл остида бўлган Самарқандга катта хавф солган Жўрабекнинг жасорати ҳам, ундан чинакамига чўчиб қолган фон Кауфман Шаҳрисабз беги билан сулҳ тузишга, зиммасига турли масъулиятлар олишига тўғри келганлиги, кейинчалик генерал-губернатор арзимас бир баҳона билан ўз аҳдини бузганлиги ҳам китобда ўз ифодасини топган.

Қўқон хони Худоёрхон билан Жўрабек муносабатлари ҳақида ҳам бошқа манбаларда учрамайдиган тафсилотлар, янгича талқинлар мавжуд. Худоёрхон Жўрабекни қай тариқа қўлга туширганлиги ва валинеъмати фон Кауфманга не алфозда «совға» қилганлиги манзараси айниқса жонли тарзда гавдалантирилган. Свен-Гединнинг Жўрабекнинг ўз оғзидан эшитганларига асосланиб ёзишича: «Дўсти Бобобек билан биргаликда тоғ-тошлар оралаб узоқ вақт бошпанасиз кезган Жўрабек, пировардида, Худоёрхондан саховат ва кўмак тилаб Қўқонга келади. Лекин хон Жўрабекка нисбатан хиёнаткорлик йўлини тутади: ҳибсга олдириб, оёқ-қўлларига кишан солдириб, уни душмани бўлмиш фон Кауфман ҳузурига жўнатади. Фон Кауфман Жўрабекни очиқ чеҳра билан қарши оладию бироқ асирликда сақлайди» (1 жилд, 57—58-бетлар).

Жўрабекнинг 90-йиллар биринчи ярмида Тошкентдаги ҳаёти ҳақида ёзар экан, Свен-Гедин унинг қадимий Шарқ маданиятининг ноёб дурдоналари бўлмиш китоблардан жуда бой маълумотларга эга эканлигига алоҳида урғу беради. Чамаси, ана шуларга асосланиб Свен-Гедин Жўрабекни «Марказий Осиёнинг энг янги тарихида катта роль ўйнаган сиймо» (1 жилд, 57-бет), деган юксак хулосага келади.

Жўрабек табиатан адолатпарвар, инсофли одам бўлганидан ўзи ҳокимлик қилган Китоб вилояти аҳолисига Бухоро амири томонидан солинадиган кўпдан-кўп солиқларга қарши тез-тез норозилик билдириб турар, уларнинг айримларини бекор қилдиришга ҳам муваффақ бўлар эди. Бу ҳол, табиийки, амир Музаффар билан Жўрабек ўртасида кўнгилсизликлар келтириб чиқарарди. Амир Шаҳрисабз бегидан тезроқ қутулишни истар, бек эса ҳадеганда бўй бермас эди. Ана шундай таранг бир вазиятда чор қўшинлари Бухоро амирлиги устига бостириб келади. Жиддий қаршилик кўрсатишга тайёргарлиги бўлмаган Амир Музаффар қўшинлари осонгина енгилади ва амирлик Россияга вассалликни қабул қилади. Бу шармандали битим амирлик ҳудудидаги ватанпарвар кучларнинг қаттиқ норозилигига олиб келади. Китоб — Шаҳрисабз беклари Жўрабек билан Бобобек Музаффарнинг ўғли Абдумаликни ҳам ўз томонларига оғдириб, янгидан қўшин тўплайдилар ва анча илгари чор армияси томонидан босиб олинган Самарқанддек катта шаҳарни ҳам эгаллашга муваффақ бўладилар. Бироқ фон Кауфман Тошкентдан юборган кўп миқдордаги қўшин ва қурол ўз ишини қилади: кучлар нисбати тенг бўлмаган бу жангда орқага чекинган Жўрабек қўшинлари Самарқандни топширадилар ва энди амир Музаффар қўшинларига қарши жанг қилиб, уни енга бошлайдилар, амирдан ҳам, вассалликдан ҳам қутулмоқчи бўладилар. Амир уларга кучи етмагач, Туркистон генерал-губернаторидан яна мадад сўрайди. Генерал Абрамов бошлиқ мустамлакачи қўшинлар Жўрабек аскарларини енгиб, улар тасарруфидаги Китоб вилоятини амир Музаффар қўлига топширадилар. Енгилган Жўрабек ва Бобобек уч юз чоғли суворий навкарлари ҳимоясида оилалари ва яқин кишилари билан Шарқий Туркистонга ўтиб кетмоқчи бўладилар. Аммо Қўқон ҳукмдори Худоёрхон томонидан Тошкентга, генерал-губернатор ихтиёрига жўнатилади.

Жўрабекнинг шундан сўнг рус армияси хизматига ўтишга мажбур бўлиши Н. Остроумовнинг фон Кауфманга бағишланган китобида (1899) қуйидагича баён қилинган: «Собиқ Шаҳрисабз беги, ҳозирда рус армияси полковниги Жўрабек К. П. фон Кауфман генерал-губернатор бўлган вақтда рус қўшинлари томонидан енгилиб Тошкентга келтирилган ва бир неча муҳлат ҳибсда сақланган эди. Шундан сўнг генерал Кауфман (1870 йил сентябрида) уни ўз боғига таклиф этади ва шунақанги муомала топадики, Жўрабек ўзи учун бутқул бегона бўлган янгича ҳаёт шароитига тан бериб, рус армияси хизматида қолишга мажбур бўлади» (211—212-бетлар).

Ана шу воқеадан сўнг Жўрабек Қўқон хони қилмишлари учун ундан ўч олишга аҳд қилади. Рус армияси Хўжанд, Андижон шаҳарлари устига юриш қилганида фидойилик кўрсатган жасур саркарда полковник ҳарбий унвонига сазовор бўлади. Жўрабекнинг Худоёрхон зулмига қарши муваффақиятли жангларидан воқиф бўлган Ўзганд халқи 1874 йилда унга махсус мактуб билан мурожаат қилиб, хон зулмидан қутқаришда ёрдам сўрайди. Жўрабек Ўзганд халқи илтимосини ҳам мамнуният билан бажаради.

Собиқ Шаҳрисабз бегининг рус армияси сафларидаги фидойи хизматлари 1901 йилда унга генерал-майор юксак ҳарбий унвони берилиши билан якунланади. «Туркестанские ведомости» ва «Туркистон вилоятининг газети» бу ҳақда бутун ўлкага хабар берадилар. Ўша даврдаги ўзбек матбуотининг ифода воситалари хусусида муштарийларимизда муайян тасаввур ҳосил бўлиши учун ўзбекча газетадаги хабарни тўлалигича келтирамиз: «Ушбу 1901 йилда май ойини 6-кунида ул баланд даражалик жаноб военний министр, яъни Русия аскариға вазир бўлуб турғувчи генерал Куропаткин Петербург шаҳридин жаноб полковник Жўрабекка шул тариқа телеграм юбориб марҳамати олий қилибдурларким, Сизнинг Русия давлатига яхши хизмат қилганингиз ва тинч ва хотиржам бўлуб юрганингиз учун подшоҳи аъзам император ҳазратлари генералингизга майор чинини марҳамати олий қилибдурлар деб» («Туркистон вилоятининг газети». 12 май, 1901 йил).

Фармонда айтилган Жўрабекнинг «Русия давлатига хизмати» ҳам, унинг «тинч ва хотиржам бўлиб юргани» ҳам қай тариқада эканига биз кейинроқ тўхталамиз.

Хиёнаткорона равишда Туркистон генерал-губернаторига асир сифатида келтириб топширилган Жўрабек то вафотига қадар бир неча ўн йил давомида Тошкентда ва Тошкент яқинидаги Қорасувда ўзига ажратилган жойда яшади. Маълумки, 1875 йил ёзида Худоёрхон Қўқондан Тошкентга қочиб келиб, Оренбургга сургун қилингач (унинг юртида олдинги мақоламизда номлари саналган ўғилларидан ташқари, Шаҳзодахон, Моҳзодахон, Озодахон, Тўрапошша, Хонпошша исмли қизлари ҳам қолган эди), тўрт-беш ой ичида бутун Қўқон хонлиги территорияси Россия томонидан босиб олинган ва 1876 йил февраль ойидаёқ императорнинг фармони билан Қўқон хонлиги ўрнида Фарғона губернаторлиги тузилган эди.

ШУНДАН СЎНГ ЎТГАН РОСА ЎТТИЗ ЙИЛ мобайнида Жўрабек Туркистоннинг ижтимоий-маданий ҳаёти турли соҳаларида фаол қатнашди. Жўрабек фаолиятидаги ғоят муҳим жиҳатлардан бири сифатида шуни таъкидлаш лозимки, у биринчи навбатда, ўз халқининг ўтмишдаги бой маданиятига зўр ихлос билан қарар, буюк аждодларимиздан қолган ноёб хазиналарни излаб топиш, уларни атрофлича ўрганиш, тарғиб этиш ва келгуси авлодлар учун қолдиришни ўз фаолиятининг асосий мақсадларидан деб билар эди. Жўрабекнинг олам-жаҳон бойликлар тўпланган мислсиз кутубхонасидаги кўп асрлик тарихга эга бўлган нодир қўлёзмалар сеҳридан қутула олмай машҳур рус шарқшуноси академик В. Бартольд 1902 йилда бир мунча муддат унинг Қорасувдаги боғида қолиб кетган эди. 1906 йилда, Жўрабек вафотидан бир ойгина ўтгач, 27 февралда В. Бартольд Петербургдан Н. П. Остроумовга ёзган мактубида унинг шахсий кутубхонасидаги қадимий қўлёзмаларни тўлалигича сақлаб қолишнинг катта илмий-тарихий аҳамияти ҳақида илгари Н. Г. Маллицкийга ёзган хатига ҳануз жавоб ололмаётганидан қаттиқ куйинади. Сал кейинроқ бошқа бир машҳур шарқшунос А. Семеновнинг ҳаракати билан Жўрабек тасарруфидаги қўлёзмаларнинг бир қисми САГУ (ҳозирги В. И. Ленин номидаги ТошДД) Асосий кутубхонасига ўтказилади. Фан учун, тарих учун ғоят муҳим аҳамиятга эга бўлган бу қўлёзмалар ҳақида В. Бартольд ҳам, А. Семенов ҳам махсус тадқиқотлар эълон қилдирдилар. «Мўғул босқинлари даврида Туркистон» номли бошқа бир машҳур асарида эса В. Бартольд Жўрабекнинг китоб хазинасидаги Рашидиддин Вотвотнинг умумий тарихга, хусусан мўғуллар ҳукмронлиги тарихига бағишланган машҳур асари «Жомеъут-таворих»ни (асарнинг бу нусхаси унинг муаллифи барҳаётлик вақтида кўчирилган) «ўрта асрларда на Осиёдаги, на Овруподаги бирор халқда бўлмаган» жуда катта тарих қомуси деб атаган эди.

Жўрабек шахсий кутубхонасида қолган нодир қўлёзмалардан Мирхонднинг олти жилдлик «Равзат ус-сафо» (1569 йилда кўчирилган), Давлатшоҳнинг «Тазкиратушшуаро» (XVI асрда кўчирилган), Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома»сини (1700—1701 йилларда кўчирилган), Қазвинийнинг «Тарихи Қазида»сини (XVII аср ўрталарида кўчирилган), машҳур «Калила ва Димна»ни (XVII асрда кўчирилган), шунингдек кўплаб бошқа нодир китобларни кўрсатиш мумкин.

Жўрабек Россиянинг турли шаҳарларида, шунингдек чет элларда бўладиган халқаро кўргазмаларда ўз халқининг бой тарихий ўтмиши, ҳамюртларининг оламга кўз-кўз қилгулик нозик ҳунарларини, ўта миришкорлигини намойиш этувчи бири-биридан қизиқарли экспонатлар билан қатнашар, кетма-кет совринлар олар эди. Масалан, «Туркистон вилоятининг газети»нинг 1896 йилги 36-сонида Нижний Новгород шаҳридаги шундай халқаро кўргазмалардан бирида Жўрабек биринчи даражали медаль билан тақдирланганлиги ҳақида махсус хабар қилинган.

Жўрабек фаолиятидаги яна бир муҳим жиҳат унинг бир томондан, Ўрта Осиёнинг чоризм томонидан босиб олинишига, мустамлака маъмурлари Туркистонда амалга оширган сиёсатга, иккинчи томондан, рус тили ва маданиятига, рус классик адабиётига муносабати масаласидир.

Тошкентда уй қамоғида сақланган катта иқтидорли Жўрабек тез орада рус тилини ўрганиб олади, зотан бусиз полковник сифатида рус қўшинларига қўмондонлик қилишнинг умуман иложи йўқ эди. Кейинчалик Жўрабекни таърифлаб, Н. П. Остроумов ўз кундаликларида бундай ёзган эди: «Жўрабек донишманд ва кишиларни тушунадиган одам. У рус тилида қаноатланарли гапиради» (ЎзСШЖ Марказий Давлат архиви. Фонд № 1009, қайд № 1, дело № 67, 53-саҳифа).

Рус тилини дуруст билган Жўрабек 1876 йилдаёқ Петербургда бўлиб ўтган шарқшунослар III халқаро конгресси ишида туркистонлик Сатторхон Абдулғаффоров, Шермуҳаммад Муҳаммадқулов, Абдулла Ниёзов, шунингдек перовсклик капитан қозоқ Ўткалбой билан биргаликда қатнашади ва зўр таассуротлар билан юртига қайтади.

Жўрабек бора-бора рус классик адабиётининг энг машҳур намояндалари, жумладан, Лев Толстой ижодига мустақил баҳо бера оладиган даражага эришади. Ўша даврнинг йирик рус зиёлиларидан бири шу муносабат билан ёзиб қолдирган фикрлар айниқса қимматлидир. «Граф Л. Толстой ҳақида Жўрабек эҳтиром билан гапирди: у донишманд адиб ва нимаики ёзса, ўзи ҳис қилиб ёзади. Бунақаси сизларнинг ҳам, бизларнинг ҳам ёзувчиларимиз орасида кам топилади» (ЎзСШЖ МДА, Фонд № 1009, қайд № 1, дело № 67, 58-саҳифа).

Жўрабекнинг чоризм Туркистонда юргизган сиёсатга муносабати ҳақида унинг замондошлари бўлмиш йирик олим ва арбоблар қизиқарли фикрлар баён этганлар. «Салмоқли кутубхона соҳиби бўлган ва кўплаб тарих китобларини ўқиган Жўрабек, — деб ёзган эди В. Бартольд, — мен билан суҳбат чоғида русча идора усулини мўғулча идора усули билан асосли равишда тенг қўйди: унинг фикрича, мўғуллар давридаги сингари руслар даврида ҳам ярамас одамлар ёлғондаки садоқат кўрсатиш йўли билан бегона босқинчиларни лақиллатишга ва улар ҳомийлиги остида ўз ҳамюртларига зулм ўтказишга муваффақ бўлишди» (В. Бартольд. Сочинения. Том 1, часть 1, стр. 346).

Н. Остроумов 1903 йил 1 февраль куни Жўрабек билан навбатдаги учрашув таассуротларини кундалигида, жумладан қуйидагича қайд этган эди: «У рус бошлиқлар хусусидаги ўз фикр-мулоҳазаларини тўппа-тўғри, ҳатто кескин қилиб айтади. Бироқ шахсий ҳаётига оид тафсилотларни айтишдан ҳамиша ўзини тияди. Ишончим комилки, у қизиқарли ва ўз обрў-эътибори учун нафли деб ҳисоблаган нарсаларнинг ҳаммасини ён дафтарига қайд қилиб боради. Умуман Жўрабек — ўткир шахс ва унинг ён дафтаридаги қайдлари Туркистоннинг келгусидаги тарихчиси учун аҳамият касб этажак» (ЎзСШЖ МДА. Фонд № 1009, қайд № 1, дело № 103, 103-саҳифа).

Жўрабек Сирдарё области губернаторидан тортиб Туркистон генерал-губернатори билан ҳам кўп марталаб совуқ муносабатда бўлганлиги, улардан ҳар бирининг муомаласига яраша муомала қилишдан асло тап тортмаганлиги ҳақидаги далиллар архив материаллари орасида учраб туради. Жўрабекнинг исёнкорлик табиати, мустамлака маъмурлари Туркистонда юргизган сиёсатдан норозилиги айниқса 1905 йилги қонли якшанба воқеалари ўлкамизда акс садо берган ойларда яққол кўзга ташланди. 1905 йил октябрь ойида Тошкентда оммавий иш ташлаш ва ноябрь ойида намойишлар бўлиб ўтиши билан бир вақтда, яъни 16-ноябрь ва 15-, 22-, 29-декабрь кунлари Тошкентда генерал-майор Жўрабек бошчилигида йиғинлар ўтказилиб, мамлакатда вужудга келган мураккаб вазиятдан фойдаланиш ва ўлкани чидаб бўлмас даражадаги оғир аҳволидан қутултириш чораларини кўриш масалалари кун тартибига қўйилади. Жўрабек бошчилик қилган бу ишга Туркистон генерал-губернаторлиги доиралари қўрқинч билан қараганликлари ўша кунларда Петербургда генерал-губернатор жўнатган бир маҳфий ҳужжатда қуйидагича ифодаланган эди: «Ерликлар орасида ўзларининг турмушини яхшилаш тўғрисида ҳукуматга ариза бериш учун ҳаракатлар бўлиб турибди. Шу сабабли ерли халқ ўзининг мақсадига эришиш учун Россия ҳукуматининг ҳозирги қийин аҳволидан фойдаланмайди, деб бўлмайди».

Лекин Жўрабек бошчилигида ўтказилган сўнгги норозилик йиғинидан сўнг (у 29 декабрь куни ўтганини илгарироқ айтган эдик) уч-тўрт ҳафта ўтар-ўтмас, 1906 йилнинг 24 январидан 25 январига ўтар кечаси у ўзининг Қорасувдаги боғида номаълум шахслар томонидан сирли бир вазиятда ўлдириб кетилди. Жўрабекнинг ваҳшиёна ўлдирилганини ўз кўзи билан кўрган жияни Маҳмудбек Ҳайдаров (у вақтда 5 ёшда бўлган) 1978 йил 10 декабрдаги суҳбатимизда қуйидагича ҳикоя қилиб берганди: «Додхоҳ тоғамиз ҳақидаги хунук хабарни эшитган заҳоти отам етаклаб олиб борди. Уй ичига киргач мени онам қўлига кўтариб турди. Ўнг елкасидан чопилган тоғамиз катта зал уй ёнидаги кичикроқ хонада каравотда ётар, устидаги оқ чойшаб қип-қизил қонга бўялгани ҳали-ҳали кўз олдимдан кетмайди. Тоғамизни Қорасувдаги ўз боғларига юзларча қорилар дуо-тиловати билан, кетидан тўплардан ўқ отилиб дафн этдик. Кейинроқ катта бўлганимда у кишининг қабр тошларига битилган «Амир Темур авлоди Кенагас қабиласининг уруғидан», деб ёзилган сўзларни қайта-қайта ўқирдим».

ТУРКИСТОН ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРЛИГИГА бутунлай тобе бўлган «Туркестанские ведомости» газетаси ўша йилги 6 февраль сонида бу даҳшатли қотиллик тафсилотларини баён этар экан: «Марҳумнинг душманлари йўқ эди ва қотиллик, шак-шубҳасиз талончилик мақсадида қилингани аниқ», дея жамоатчилик фикрини чалғитишга ҳаракат қилган эди. «Туркестанские ведомости» ҳам, «Туркистон вилоятининг газети» ҳам гўё маъмурий идоралар бу йирик тарихий шахс қотилларини излаб топиш ва шафқатсиз жазолаш иши билан жиддий шуғулланаётганлигига одамларни ишонтириш мақсадида бу мавзуга тез-тез қайтиб, қидирув-тергов ишлари қай тариқа кетаётганидан хабарлар бериб турадилар. «Марҳум генерал-майор Жўрабекни ўлдурган босмачилар ичидан уч нафари топилиб, маҳбус бўлинибдур. Чунончи бир армани Нерсес Осипов, иккинчи Бухороға тобе Жўрабой Ортиқбой ўғли, учинчи Самарқанд шаҳрини фуқароси Қодир Худойберди ўғлидир», деган маълумотга дуч келамиз «Туркистон вилоятининг газети»нинг 1906 йил 6 февраль сонида.

Тошкент шаҳрининг ҳокими томонидан Сирдарё область бошқармасига ўша йил 4 февралда берилган маълумотда Жўрабек қотилларидан бири сифатида тахмин қилиниб қамоққа олинган ва тергов қилина бошлаган Нерсес Мкртичевич Осипов Елизавет губерняси фуқароси экани айтилади (ЎзСШЖ МДА. Фонд № 36, опись № 6, дело № 4292, 101-саҳифа).

Матбуот органлари Жўрабек қотиллари устидан тез орада суд бошланажаги ҳақида хабарлар ҳам берадилар. Бироқ бу гапларнинг ҳаммаси қумга сингган сувдек беиз кетади. Ҳатто Жўрабекнинг оила аъзолари бир-бир ярим йил мобайнида Туркистон генерал-губернаторлигига, қуйироқ маъмурий органларга ўнларча марта расмий аризалар билан мурожаат қилганликларига қарамай, барча аризалари жавобсиз қолади.

Жўрабекнинг ўлими масаласида генерал-губернаторлик доиралари ва турли жазо органлари тутган йўл ғоят шубҳалидир. Қотиллар қўлга олинганлиги, тергов бошланганлиги, тез орада катта суд бўлажаги ҳақидаги ваъдалар заррача ҳам бажарилмаганидан ташқари, жумҳурият Марказий Давлат архивида ўша даврда содир қилинган деярли барча қотилликлар ҳақида ҳужжатлар тўла сақлангани ҳолда Жўрабекнинг ўлдирилишига алоқадор биргина саҳифа ҳужжат, у ҳам бўлса, биз юқорида айтган Тошкент шаҳар ҳокимининг Сирдарё область бошқармасига кичик маълумотномасигина сақланиб қолган. Салкам қирқ йил мобайнида Туркистон ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида муҳим роль ўйнаган, рус армиясининг генерал-майори бўлган бу йирик тарихий шахс ҳалокати билан боғлиқ материалларга маъмурий органлар бепарво қараган бўлишлари асло мумкин эмас. Бу ҳол ўша материаллар яширин равишда марказга олиб кетилиб, қотилликнинг изи атайлаб яшириб юборилмадими экан, деган ҳақли саволни келтириб чиқаради.

Бу савол ўринли эканини шу нарса ҳам тасдиқлайдики, ўша даврдаги йирик рус олимларининг бир нечаси Жўрабекнинг ҳалокатини «сирли ўлим» деб ёзган эдилар. Бинобарин, бу йирик тарихий шахс «сирли ўлими»нинг сирини ошкор қилиш зарурати келиб чиқади. Агар шунга муваффақ бўлинса, Жўрабек қиёфасини бутун ҳаққонияти билан халққа кўрсатиш имкони вужудга келган бўлур эди.

Шу ўринда яна бир архив ҳужжатига мурожаат қилиш зарурати туғилади. Чунки бу ҳужжат чор мустамлакачилари ва улар ҳомийларининг Жўрабеккагина эмас, унинг рус армияси хизматида бўлган ўғли Оллоқулибекка ҳам ишонмаганликларини, ўзлари ўлкада юргизган сиёсатнинг ноҳақлигини билиб, уни ерли халқдан яширишга уринганликларини кўрсатади.

Туркистон генерал-губернатори Тевяшовнинг адъютантларидан бири сифатида Оллоқулибек хизмат қилаётганини кўрган Н. Остроумов ўз кундалигига қуйидагича қайд қилади: «Бу бегона юртлик одамнинг (Оллоқулибекнинг) шахси кишида ишонч ва хотиржамлик туғдирмайди. Генералларимиз уни нега яқин тутишларига ҳайрон бўламан: бошқарув иши учун ундан фойда тегиши мумкин эмас, зарар тегиши эса жуда ҳам мумкин, чунки генерал-губернатор уйида нималар қилинаётганидан, нималар ҳақида гап бораётганидан у ерлиларни воқиф қилиши мумкин» (ЎзСШЖ МДА. Фонд № 1009, опись № 1, дело № 60, 1-саҳифа).

ФУРҚАТНИНГ ЖЎРАБЕК БИЛАН ШАХСИЙ ДЎСТЛИГИ масаласига келсак, собиқ Шаҳрисабз бегининг юқорида айтиб ўтилган фазилатлари улкан ўзбек шоирига айниқса манзур бўлган деб ҳисоблаш мумкин. Шу важдан улар орасида мустаҳкам дўстлик ришталари пайдо бўлган. Фурқат Жўрабек шахсий кутубхонасидаги неча-неча аср умр кўрган ноёб қўлёзмалар орасида узоқ вақтлар қолиб кетган бўлишини мантиқ тақозо этади. Қолаверса, Жўрабекнинг рус тилини, рус классик адабиётини йирик мутахассислар даражасида билиши ҳам Фурқатни мафтун этган кўринади. Биз олдинги тадқиқотларимиздан бирида айтганимиздек, Фурқатнинг Пушкин, Лермонтов, Некрасов шеъриятининг ўзига хос томонлари, рус классик шеъриятида образ яратиш йўллари ҳақида «Шоир аҳволи ва шеър муболағаси хусусида» номли машҳур асарида битилган забардаст мисраларда ҳам Жўрабек билан қилинган суҳбатларнинг таъсири бўлса ажаб эмас (афсуски, бу бебаҳо мисраларнинг асл нусхаси йўқолиб, уларнинг русча сўзма-сўз таржимасигина бизгача етиб келган). Жўрабекнинг чоризм Туркистонда юргизган номатлуб сиёсат ҳақидаги ҳамиша ошкора айтиладиган фикрлари ҳам Фурқат асарларида бу сиёсатни зимдан, пардали танқид қилинишида муайян аҳамият касб этган деган фикр ғолиб келади.

Фурқатни Жўрабек билан боғлаб турувчи ришталар кўп бўлган ва уларнинг барчаси ҳақида бир мақола доирасида батафсил фикр юритиш амри маҳолдир.

Фурқат Ёркентга келиши биланоқ ёзилган мактубида (1893 йил 15 ноябрда «Туркистон вилоятининг газети»да эълон қилинган). «Жанобi полковник Жўрабекка кўб салом» йўллаши, ҳатто Тошкентга ёзилган энг сўнгги саломномасида (у 1905 йил 15 августда битилган), «Ҳурматли Жўрабек додхоҳга саломимиз бор» дея қайта-қайта эҳтиром билдирганлиги бежиз эмас.

Фурқат ва унинг бири шаҳзода, иккинчиси генерал дўстларининг қисмати ҳам ботинан бир-бирига ўхшаб кетади. Уларнинг учови ҳам зулм, зўравонлик, ноҳақлик қурбони бўлдилар.

Шариф ЮСУПОВ, филология фанлари доктори

Саййид Муҳаммад Худоёрхон Баҳодир ибни Саййид Муҳаммад Шералихон Ғозий. 1289 ҳижрий (1872 милодий).

Саййид Муҳаммад Насриддинбек ибни Саййид Муҳаммад Худоёрхон (Худоёрхоннинг катта ўғли). 1289 ҳижрий (1872 милодий).

Азаматбек Худоёрхонов (Муҳаммад Аминбек ўғли, Худоёрхоннинг набираси). 1914 йил Чор армияси хизматида ва 1928 йил Совет армияси хизматида.

(Суратлар Қўқон шаҳар ўлкани ўрганиш дорулосори хазинасидан олинди).

Икром АКБАРОВ — 70 ёшда

ТУЙҒУЛАР ҒАЛАЁНИ

Жилванинг умридур
бир лаҳза фақат,
Авлодларга қолур
ҳақиқий санъат.
Гёте. «Фауст».

БУ КЎҲНА ТАРИХ санъатнинг эмас, балки санъат тарихнинг яратувчисидир. Санъат замон ўтиши билан ўзгариб, гоҳ саркаш, гоҳ ювош тортиб қолгучи дарё янглиғ оққани учун эмас, аксинча, инсоният тафаккурига, ботиний орзуларига, илоҳий покликка йўғрилгани учун ҳам тарих, маданият ғилдирагини ҳаракатга келтирган. Таъбир жоиз бўлса, уни дунёнинг зулумотида ярқ этиб ёнган ва башариятнинг ибтидосию интиҳосини ўзида мужассам этган шамга менгзаш мумкин. Балки қадим-қадим аждодларимиз қоялар теграсига борлиқ тасвирини муҳрлаётганда, ё мўъжаз найнинг мунгли овози, табиатнинг қаърига бир қучоқ нурдай сингиб кетганида, ё кимдир боқий мусиқа тимсолига айланган «Шашмақом»ни яратаётганда, ё Леонардо да Винчининг «Мадонна»си қалбларда ҳайрат ҳиссини уйғотганда, санъатнинг замирида қандай илоҳий қудрат ётганини тасаввур этмагандир, фақат табиат ва инсон, коинот ва инсоннинг азалий бирлигини акс эттирмоқчи, руҳ ва онг эркини, қалб қўрини жо қилмоқчи бўлгандир унга...

«Маданият ҳеч нимани ва ҳеч кимни қутқармайди, ҳатто оқламайди ҳам. Лекин маданиятни инсон яратади, унда ўзини тасвирлайди, ўзини танийди; фақат шу танқидий кўзгудагина у ўз аслини пардозсиз кўради». деган эди Сартр. Инсон қадри ҳам, онанинг оқ сути ҳам, энг олий туйғулар ҳам пул билан ўлчанаётган, эрк ва ҳақиқат тушунчалари ер билан битта бўлган бугунги кун одами маданиятнинг ўргимчак тўридай дарз кетган кўзгусида аслини — ёввойи махлуқни кўриб даҳшатга тушса, ажабланмайман. Лекин у юрак ютиб бу кўзгуга қарай олармикан, нафс қулининг ёғ босган кўзлари кўз олар ҳақиқат олдида кўр бўлиб қолмасмикан? Ахир дунё тан олган ижодкорни ўз халқи танимаса, асарини ўз халқи тушунмаса, бундан ортиқ маънавий кўрлик бўлармн бутун бошли халқда?!.

ИКРОМ АКБАРОВ... У минг тўққиз юз йигирма биринчи йил Тошкентда туғилди. Ёшлигидан мусиқа санъатига меҳр қўйди, Ғарб классик мусиқаси руҳида тарбияланди. Аввалига Тошкент, сўнг Ленинград консерваториясида таҳсил олди, шу консерваториянинг аспирантурасини тугатди. Ревутский, Штейнберг, Арапов, Козловский, Фортунатов каби бастакорлардан мусиқа сирларини ўрганди. Анча вақт Москвада яшади. Худди шу ерда Ботир Зокиров билан танишди. Лекин мен бу камтар ижодкорнинг таржимаи ҳолини баён қилмоқчи эмасман. Ниятим унинг ички дунёси билан, ўй-хаёли билан танишиш эди.

Қутлуғ етмиш ёшининг қарийб ярим асрини мусиқа санъатига бахшида этган таниқли бастакор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби Икром Акбаровни кўпчилик, айниқса, ёш авлод билмайди. Қолаверса, унинг ижодий мезонини анъанавий-миллий мусиқа асарлари эмас, негадир Шарқ халқлари қонига сингмай келаётган симфоник, камер асарлари белгилайди. Шунинг учун бўлса керак, ўзбек халқи уни учта балет, саккизта мусиқали драма, симфоник ва камер чолғу асбоблари учун ёзилган концертлар, «Тошкентнома», «Уруш» ораториялари, симфоник оркестр учун «Эпик поэма» каби қатор асарлар яратганини билмагани ҳолда, «Мафтунингман», «Сен етим эмассан», «Осиё устида бўрон», «Икки дил достони» каби ўн саккиз кинофильмга, яна шунча мусиқали драма спектаклига мусиқа ёзган, халқимизнинг афсонавий қўшиқчиси Ботир Зокиров ижро этган «Раъно», «Эй, сорбон» каби ўндан ортиқ қўшиқларга куй басталаган ижодкор сифатида танийди.

— Биласизми, мени санъатимиз, айниқса, мусиқачилигимиз тошбақа сингари ўз қобиғидан чиқолмай қолгани ташвишга солади. У бир зум бўлса-да, косасидан бошини чиқариб, атрофга назар ташлашдан ўлгудек қўрқади — ташқарида нималар бўляпти, нималар бўлиши мумкин, билмайди, билишни ҳам истамайди. Ваҳоланки, замон тубдан ўзгарди. Энди неча асрлардан буён мудраб келган Шарқда уйғониш даврининг биринчи аломатлари зоҳир бўла бошлади. Қадимда Ғарбнинг юксалишида Шарқнинг таъсирини инкор этиб бўлмаганидек, бугунги Шарқнинг уйғонишида Ғарбнинг таъсирини инкор қилиб бўлмайди. Афсуски, бизда Ғарбу Шарқ маданиятини умумлаштира оладиган одамлар жуда кам. Шунинг учун бўлса керак, мудроқ кўзларимизни очишга ҳам қурбимиз етмаяпти. — Икром ака синчков кўзларини бир нуқтага тиканича узоқ жим қолди.

— Баъзан санъатнинг миллий эмас, ҳеч ким тингламайди, деган таъналарни эшитиб қоламан. Йўқ, ахир. Ҳар қандай санъат асари руҳан миллий бўлади. Маданиятли одам асарнинг шаклига эмас, моҳиятига қараб баҳо беради. Қолаверса, санъат байналмилал, умумбашарий қадриятларсиз маънавий қимматини йўқотади.

Маданият инқирозидан сўнг шак-шубҳасиз, жамият таназзули бошланади. Бу кўҳна дунёнинг тарозуси мисқоллар ҳисобига мутаносибликни сақлаб туради. Ҳар нарсанинг ўз ўрни, вазифаси бор. Санъатни қишлоқ хўжалигининг чўчқачилик соҳасига тенглаштириб қўйган жаҳолат салтанати ўзига-ўзи гўр қазийди. Бу кўмиш маросимининг гувоҳи бўлдик ҳам. Лекин унинг аччиқ мевалари етти пуштимизни боқса, ажаб эмас. Бугун Ўзбекистон Композиторлар уюшмасидаги зиёлилар ижод ўрнига сен буни ёз, уни ёзма, деб сўзбозлик қилишини нима деб аташ мумкин? Сен ижодингни қил, ёзганинг керакмиди, йўқмиди — келажак ҳакам. Бугун соф миллийлик шиорини байроқ қилиб олганлар қаттиқ янглишадилар. Маданият ўзга халқлар маданияти эвазига бойийди, такомиллашади. Вужудида ўзбек қони оқаётган, ўзбек юраги уриб турган бастакор балет яратар экан, истайдими, йўқми, миллий балет яратади. Дунё маданиятини тушуниш учун махсус тайёргарлик, тарбия керак. Лекин бу тарбия бизда йўқ ҳисоби. Мактабларда мусиқадан сабоқ берувчиларнинг савияси ўта паст. Ёшларимиз, бутун халқ маза-матрасиз куй-қўшиқлар руҳида тарбия топаяпти. Кабалевский: «Бемаъниликдан жиноятгача бир қадам», деганида юз карра ҳақ эди. Санъатни эрмак деб билган халқ охир-оқибатда ҳаётни ҳам эрмак деб билади. Эътиқод ҳар мақомга йўрғалайдиган ўйинчоққа айланади. Аммо юксак санъат кўнгилхушлик эмас, диндан сўнг турадиган маънавий-руҳий тарбия воситасидир. Дин ва санъат қатағон қилинган юртда халқ таназзулга учрайди. Жиноятчилик авж олган, одамзот бир-бирига душман бўлиб қолган бугунимизнинг фожиаси ҳам шунда. Жалолиддин Румий айтган эди: «Танинг — от, сен — суворийсан. Ақлли суворий отини охурсиз қўймайди, лекин ўзи ўша охурга тушиб ётмайди. От емиши суворийга озиқ бўлмас...»

ШУ ЁШИДА ҲАЁТНИ ҳақиқат тарозусига қўйиб ўлчаётган, келажагидан куюниб гапираётган нуроний ижодкорга ҳайратланиб қарайман. Ногаҳон унинг Ботир Зокиров билан тушган сурати диққатимни тортади. Нега кўпдан бери қўшиқ ёзмаётгани ҳақида сўрайман.

— Асли мен қўшиқчи-бастакор эмасман. Ёзган қўшиқларимнинг кўпчилигини эса Ботир Зокировнинг илоҳий мусиқадай бетакрор овози учун ёздим. У чинакам инсон, чинакам санъаткор эди. Биргаликда яратган қўшиқларимиз не-не машаққатлар, тинимсиз изланишлар эвазига юзага келганини ёлғиз ўзимиз билардик. Ботир ҳар бир қўшиғини комил яратишга интилар, қалбини, ҳисларини жо қилар, куйлаганда вужуди қўшиққа пайванд бўларди. У куйнинг ичига яширинган туйғулар ғалаёнини тўла етказа олиш қудратига эга эди. Кейинчалик Ботирдек санъатни тушунадиган, билимдон, ҳатто оғир хасталигида ҳам ижод машаққатидан қочмаган, шуҳратини ҳалол пешона тери билан топган қўшиқчини учратмадим, учратмасам ҳам керак. Балки энди қўшиқ ёзмасман, чунки қўшиқни маромига етказиб ижро этадиган санъаткорлар анқонинг уруғига айланди...

Баъзи катта ижрочиларимиз оғир ижодий муҳит таъсирида бўғилаётгани, она тупроғида заррача қадр топмаётгани сабабли чет элга кетиб қолаяпти. Мен уларни оқламоқчи ҳам, қоралмоқчи ҳам эмасман. Лекин бу биз — бастакорлар учун салбий таъсир кўрсатаётгани аниқ. Ахир, асарларимиз шоир ё рассом асари каби мухлисларга аслича эмас, воситачи орқали етиб боради. Етук мусиқий асарнинг муваффақиятли ё муваффақиятсиз чиқиши кўпинча ижрочининг маҳоратига боғлиқ бўлиб қолади. Жумҳуриятимизнинг энг салобатли Алишер Навоий номидаги опера ва балет театри симфоник оркестридаги маҳорат етишмас экан, бошқа оркестрлар ҳақида гапиришга ҳожат қолмайди. Ҳозирда яхши асарлар йўқ эмас, бор, лекин ижро савияси уларни ҳам йўққа чиқаряпти. Жумҳуриятимизда Нуриддин Ғиёсов, Баҳрулло Лутфуллаев, Анвар Эргашев каби ўнлаб истеъдодли бастакорлар камол топаяпти. Аммо уларни шакллантирадиган, маънавий рағбатлантирадиган ижодий муҳитнинг йўқлиги мени ташвишга солади. Халқ «Зар қадрини заргар билади» деб бежиз айтмаган. Кунимиз маданиятдан анча йироқ темирчиларга қолса, зардан ўроқ-болға ясаётганларнинг, жаҳолат қозонига ўт қалаётганларнинг ошиғи олчи бўлаверар экан. Лекин ҳақиқат қадим замонлардан бери ҳар нарсадан устун қўйилган. Боқий санъат эса шу буюк ҳақиқатнинг тимсоли бўлиб, инсонлар қалбига поклик, эрк, маърифат уруғларини сочаверишига ишонаман...

Мен Икром Акбаровни ўзидай оддий, мўъжаз ижодхонасида — рояли-ю, ноталари қаршисида, асов қалб туғёнлари-ла туғилган қанчадан-қанча асарларига доялик қилган сукунат билан яккама-якка қолдириб хайрлашганимда, юрагимда бир оғриқ турди. Нега ижодкор бу куйик дунёни қандай-бўлса шундай қабул қилмайди, уни мукаммал кўрмоқчи бўлади? Нега у тубсиз хаёллар гирдобида инсоният тақдиридан изтироб чекишга, асаларидек тиним билмай Ҳақни, Адолат салтанатини қидиришга маҳкум? Балки бу маҳкумлик ҳар кимга ҳам насиб этавермайдиган олий саодатдир, ким билсин?!.

ҲОВЛИДАН ЧИҚАЁТГАНИМДА олис карвон жарасидай вазмин, руҳнинг илоҳий неъмат эканини ёдга солувчи сеҳрли куй қулоғимга чалинди. Камалак ранги қоришиб кетгандай эди, гуллар ҳиди ўтириб қолгандай эди унда... Гўзаллик яратаяпти нуроний бастакор, демак, юраги бежиз урмаяпти. Етмиш ёшингиз қутлуғ бўлсин, Икром ака, юрагингиз ўтлиғ бўлсин...

ЖАҲОНГИР

ДИЛНИ ЯЙРАТГАН ТОР

Ҳар бир тингловчининг ўзи ёқтирган хонандаси бўлади. Ўша хонанда куйлаганда мухлисининг дили яйраб, вужудини ёқимли туйғулар ўраб олади. Мен Ўзбекистон ССР халқ артисти Ўринбой Нуралиев қўшиқларини эшитганда шундай ҳолатга тушаман. Бу хонанда ҳақиқатан яхши ва дилрабо қўшиқлар ижодкори. Унинг ўз ижро йўли ва услуби бор.

Газета орқали ана шу севимли хонанда ҳақида мақола беришларингизни илтимос қиламан.

Абдувосиқ ШОКИРОВ

Тошкент шаҳри

Қўшиқ айтмаган инсон бўлмаса керак. Ҳатто энг тажанг ва одамови киши ҳам лоақал хиргойи қилади. Баъзилар эса юрагида куй чалиб, юрагида ўзича хиргойи этиб юради.

Қўшиқчининг ёмони йўқ, деган эди бир улуғ ҳофиз. Ҳеч бўлмаса ўн одамнинг кўнглини овлаган қўшиқчини ёмон деб бўлмайди. Бироқ ҳамма қўшиқчини ҳам эл жон қулоғи билан тинглайвермайди. Айниқса, бу соҳадагиларнинг «уруғи» сероб бўлиб кетган бугунги кунда.

Баъзан енгил-елпи қўшиқларни эшитиб ўтириб аламингни кимдан олишни билмайсан одам. Баъзида эса, тасодифан бир ёқимли қўшиқ тинглаб, руҳинг ўз-ўзидан яйрайди. Шунда ҳаммага яхшилик қилгинг келади. Афсуски, яхши қўшиқ доим тез тугайди. Лекин юрагингда муҳрланиб қолади.

Театр актёрлари яхши саҳна асари йўқ, деб ўзларини оқлашади. Хонандалар замонавий шоирлардан нолишади. Баъзан одамнинг ғашига тегади бундай ноўрин таъпалар. Бизнингча, бу гаплар иложсизликдан туғилади ва ўзларини алдаш учун давраларда айтиб юрилади. Хўш, классикларимизнинг бетакрор асарлари-чи? Улуғ Навоий, Бобур, Машраб ғазаллари-чи, дегинг келади уларга!

Тўғриси, ҳозир кўп хонандалар телевидение ва матбуот туфайлигина «тирикчилик» қилишади. Тез ва жадал суръатларда элга танилиш иштиёқида қўшиқлар яратишади. Уларнинг мусиқаси ҳам, сўзлари ҳам эгизаклардай бир-бирига ўхшаш. Торга садаф терилган бўлса, лаб устида қўнғиз мўйлов бўлсаю ойнаи жаҳонда жилмайиб туриб бир нағма қилинса — элга машҳур бўлдим, деб хонанда бахтиёр!.. Аслида бундай эмас. Яхши қўшиқ билан танилиш бошқа, шунчаки хиргойи қилиб, кўриниш бериш бошқа. Тарғибот воситалари, йўллари кўпайиб бораётган бу замонда ҳақиқий истеъдодли хонандалар камайиб бораётгани ташвишлидир. Аксинча саҳналарни, телеэкранларни, радио мавжларини кўпроқ тақлидчилар эгаллаётирлар. Масалан, Шерали Жўраевнинг тақлидчилари Чингизхоннинг лашкаридан ҳам кўп. Ҳатто машҳур ҳофизимизнинг ҳаракатларигача ўзлаштириб олишган. Бироқ, барибир ирмоқ ўзича дарё бўлолмайди. Дарё эса уммон. Ахир товуш ҳатто жонсиз япроқда ҳам бор. Фақат овознинг ўзи билан одам узоққа боролмайди. Борса ҳам овози етган ергача боради, холос.

Тан олиш керак, кейинги йилларда анчагина иқтидорли ёш хонандалар эл назарига тушди. Уларнинг барига омад тилаймиз. Шунингдек, сабот ҳам. Яхши қўшиқчи қанча кўп бўлса шунча яхши. Яхши қўшиқ ҳам топилмас малҳамдай гап. Қўшиқчи эса ўзи билмаган ҳолда шифокор, яъни қалб, руҳ ижодкори. Лекин ҳамма санъаткорлар ҳам тингловчи қалбига малҳам бўлолмайди, уларнинг юракларига ўз қўшиғининг манзарасини чизолмайди. Масалан, Фахриддин Умаровнинг классик қўшиқлари гўё кўз олдингда Бобур сиймосини чиз-

гандай бўлади. Комилжон Баротов қўшиқлари худди Махтумқули юртидан келаётган фарёдга ўхшайди.

Нуриддин Ҳамроқулов куйласа Лайли-мажнунлар ёдга тушади. Саҳрода юргандай сезасан одам ўзингни.

Дадахон Ҳасанов овозида юракни жўшқинлик сари чорловчи нидолар бор.

Ўринбой Нуралиев навоси қўлингдан етаклаб дарёларнинг бўйига олиб кетади.

Ана шу хокисор ва ўзига хос ҳофиз ҳақида икки оғиз илиқ гап айтмоқчимиз. Чунки ўзбек қўшиқ санъати ривожида Ўринбой аканинг ўз ўрни, услуби ва йўли бор.

Унинг болалиги осон кечмаган. Оддий бир рубоб сотиб олиш улоқчи от олишдек қийин пайтлар. Ўринбойнинг эса қўшиқ айтгиси, айтганда ҳам жўшиб-жўшиб куйлагиси келарди.

Умуман, бугунги элнинг суюкли ҳофизларининг (ҳақиқийларининг албатта) деярли барчаси оддий ёвғонда овоз қайрашган. Қорни тўқ боладан ҳофиз чиқмайди, шекилли.

Ўринбой, аканинг ўзи эса жимгина жилмаяди, холос. Ҳар ҳолда кўнглик бор жойда қўшиқ бўлади, дейди. Кун бўйи зоғора нону жийда қоқи тамадди қилиб юриб Наманганга бориб қолганини эслайди. Ҳали мактабни битирмай айтган қўшиқларини санайди. Бармоқларида эса торларнинг изидан кўра кетмоннинг излари кўпроқ. Унча-бунча қўшиқни ҳам, қўшиқчини ҳам тан олиб, сийлайвермайдиган ўзбек юртида бугун Ўринбойнинг ўрни ўзгача. Аммо шу кунларга етгунча чеккан машаққатлари бир худогаю бир унинг ўзига аён... Аслида машаққатлар, тинимсиз изланишлар санъаткорни элга танитади. Лекин чинакам ҳофизлар чеккан азоб-уқубатлари ҳақида кўп ҳам гапириб юрмайдилар...

Энди эса Ўринбой Нуралиев Қорадарёнинг бу қирғоғида туриб қўшиқ айтса, нариги қирғоғида бемалол ўйин-кулги билан тўйлар ўтаяпти. Шогирдларидан мухлисию, мухлисларидан шогирди кўп.

Баъзан қўшиқларини ўзинг яхши кўриб, тинглаб юрган хонанда билан суҳбатлашишдан қўрқасан одам. Баъзиларини эса қўшиғини эшитмай ўзи билан гаплашиб ўтиргинг келади. Ўринбой ака эса навоси ҳам, суҳбати ҳам ширин инсон. У ўз элининг тарихини ҳам яхши билади.

Ўринбой ака актёр сифатида ҳам алоҳида эътибор қозонган. У узоқ йиллардан буён Андижон, Наманган вилоят театрларида самарали ижод қилиб келаяпти. У аллақачон томошабинлар назарига тушган қатор саҳна асарларида ажойиб образлар яратган. Масалан, «Севганидан айрилмасин»да Зариф, «Лайли ва Мажнун»да Мажнун, «Фарҳод ва Ширин»да Фарҳод, «Рустам»да Қодир, «Ибн Сино»да Ибн Сино, «Алишер Навоий»да Навоий сиймоларини яратиб, мухлислар таҳсинига сазовор бўлган. Тўғриси, ҳам қўшиқчи, ҳам актёр бўлиш санъаткордан катта маҳорат талаб этади. Ўринбой ака ана шу маҳоратнинг сирини пухта ўрганган учун ҳам эл назарига тушди. Аслида бундан ортиқ бахт йўқ.

Ҳофизнинг «Раъно» деган машҳур қўшиғи бор. Бу қўшиқ дунёга келганда уни юртимизнинг барча қўшиқсеварлари хиргойи қилган, десак янглишмаймиз. Унинг деярли барча қўшиқлари тилга, тилдан дилга тушган.

— Қўшиқ юрак маҳсули, — дейди Ўринбой ака. — Сўз ҳам, куй ҳам юракдан ўрин олмагунча айтмаслик керак. Юраксиз ижро этилган ҳар қандай қўшиқнинг умри қисқа. Қани энди, ҳамма таниқли ҳофизларга ҳам Маъмуржон, Жўрахон, Комилжон акаларга ўхшаб юрак билан куйлаш насиб этса. Мен ҳам шу нарсани орзу қиламан...

Аслида Ўзбекистон ССР халқ артисти Ўринбой Нуралиев ҳам дилдан жўшиб куйлайдиган хонандалар сирасига киради. Истагимиз, у кишининг юрак садолари бўлиб жаранглаган янги қўшиқлари, театр саҳнасида эса янги образлари кўпаяверсин!

Муҳаммад ЮСУФ,
Ашурали ЖЎРАЕВ

«ҚАНОТСИЗ ҚЎШИҚЛАР»

АКС САДО

Газетанинг шу йил 4 январь сонида эълон қилинган шоир Сафар Барноевнинг «Қанотсиз қўшиқлар» мақоласидаги куюнчаклик билан билдирилган фикрларга тўлиқ қўшиламан. Дарҳақиқат, доно халқ педагогикаси асрлар давомида ибратли нақллар, ривоятлар, эртаклар, алла, эркалатма, маталлар, масаллар орқали болаларда ноёб ҳис-туйғуларни, фикр-ўйларни тарбиялаганлар. Халқ яратган қўшиқлар соддалиги, дилга яқинлиги, жозибадорлиги билан киши қалбини ром этади.

Мутахассислигим мураббия бўлгани сабабли болалар боғчаларида халқ қўшиқлари, эркалатмаларидан нима учун фойдаланилмайди, деган савол мени ҳамиша ўйлантириб келади. Болалар боғчаларида узоқ йиллар давомида миллий халқ ўйинлари, халқ қўшиқларига етарли аҳамият берилмагани сир эмас. Бу борада бастакорлар ҳамда мактабгача тарбия соҳаси билан шуғулланаётган олимлардан гинамиз бор. Ҳозиргача рус тилида чоп этилган методик адабиётлардан фойдаланиб келинди. Айни вақтда болалар боғчаларида ишлаётган айрим тарбиячилар болани қандай овутиб, онасидан олиб қолишни ҳам билмайдилар. Бунинг сабаби, ҳар қандай тарбия берувчи инсон, аввало, ўзи тарбияланган бўлиши зарур. Умрида аллани, овутмачоқларни, эркалатмаларни тинглаб, роҳатланмаган мураббия қандай қилиб уларни амалда қўлласин?!

Олий ва ўрта махсус ўқув юртларида ўқитиладиган болалар адабиёти курсида халқ оғзаки ижодига жуда кам вақт ажратилган. Халқ қўшиқлари, термалари, эркалатмаларидан фойдаланиш учун ушбу дурдоналарни тўплаб, қўлланма қилиш, халқ педагогикаси афзалликларини ўргатиш зарур. Бу борада кекса бувижонларимиздан, кайвони онажонларимиздан фойдаланишимиз мумкин.

Ота-боболаримиздан бизгача мерос бўлиб келган бешик турғунлик йилларида қораланиб келди. Шу сабаблимикан, оналар фарзандларини бешикка белаб айтадиган алла, эркалатмалар болага бўлган меҳрни ифодаловчи майин, нафис каломлар унутила бошланди. Болалар боғчасида халқ анъаналаридан фойдаланиб, мазмунли ўйинлар ташкил этиш ва унинг давомида тарбиячилар қизалоқларга қўғирчоқни бешикка «белашни» ўргатиб, қуйидаги сўзларни айтишлари мумкин:

Эгалари кирсин,
бобовлари чиқсин,
Тахтида ётсин,
вақтида турсин.

Бешикка белагандан сўнг алла айтиб, бир мақомда тебратиб, ухлатилади:

Алла айтай, жон болам,
Аллалар ёдингда бўлсин,
Уйқулар кўзингда бўлсин.
Алла болам, бахти бордир,
Олтинлардан тахти
бордир,
Ухла қўзим, алла-ё,
Ширин сўзим, алла-ё.

Болани овутадиган эркалатмалар тили содда, равон бўлгани туфайли ҳам улар хотирасида тез ўрнашиб, узоқ муддат сақланади ҳамда илк ёшданоқ меҳр-оқибат, ширинсуханликни тарбиялайди:

Ўзим айнаний,
Ҳеч ким билмасин,
Элакда элай,
Гарди қолмасин.
Гарди қолса ҳам,
Дарди қолмасин!

Маълумки, қиз болалар боланикнинг илк босқичлариданоқ оналик инстинкти куртакларини намоён этиб, ўз меҳрибончиликларини қўғирчоқларига ифодалайдилар. Ушбу алла, эркалатмаларни ўрганиш яқинларига меҳрибонлик, ғамхўрлик, мулойимликни тарбиялаш билан бирга уларни бўлажак ҳаётга тайёрлайди.

Истардикки, юқорида қайд этилган долзарб муаммолар бўйича изланиш олиб бораётган барча педагоглар, бастакорлар, ижодкорлар ўз фикр-мулоҳазаларини билдирсалар, халқ қўшиқларига қанот бағишлашдек эзгу ҳамда савоб ишга кўмаклашур эдилар.

Гулчеҳра САЪДУЛЛАЕВА,
жумҳурият ўқув-методика маркази мактабгача тарбия кабинети методисти

ТЕАТРДА САНЪАТ САБОҒИ

Тошкент Давлат дорулфунуни педагогика кафедраси муаллимлари таълим-тарбия назариясига оид дарсларни фан, санъат, адабиёт ва бошқа соҳаларда етук тажрибага эга кишилар суҳбатлари билан тўлдиришга қарор қилдилар. Мана, бир неча йилдирки, бу тадбир талабалар тарбиясида ўзини оқламоқда. Шунинг учун ҳам талабалар «Олим дарси», «Ёзувчи дарси», «Санъаткор дарси» каби атамаларга одатий ҳол, деб қарайдилар ва уларнинг ҳар биридан ўзлари учун қизиқарли ва фойдали сабоқ олишларини биладилар.

Кафедра муаллимлари навбатдаги «Санъаткор дарси»ни Аброр Ҳидоятов номидаги Давлат драма театрида ўтказдилар. Театрга дорулфунун талабалари билан бирга ўқитувчи-профессорлар ҳам келдилар. Кафедра доценти Сунъатилла Аҳмедов дарс мавзуи «Театр санъати ва ахлоқий тарбия» эканлиги, унга театрнинг бош режиссёри, жумҳуриятда хизмат кўрсатган санъат арбоби Баҳодир Йўлдошев мударрислик қилишини айтди.

Дарс Б. Йўлдошевнинг театр санъати, унинг тарбиявий аҳамияти, санъаткор ва давр, театр ва ёшлар ҳақидаги суҳбати билан бошланди. У талаба ва муаллимларнинг кўплаб саволларига жавоб берди. Савол-жавоблар қизғин мулоқотга айланди. Дарс орасида суҳбат иштирокчилари «Искандар» спектаклини кўрдилар. Алишер Навоийнинг «Садди Искандарий» достони мавзуида яратилган бу асар уларда катта таассурот қолдирди. Спектакль тугагач, актёрлар талаба ва муаллимларни қизиқтирган саволларга жавоб бердилар. Қизғин ўтган баҳсда Б. Йўлдошевдан ташқари дорулфунун муаллимлари, талабалар ҳам сўз олдилар. Улар театр жамоасининг янги ижодий маҳсули «Искандар» спектаклини юқори баҳоладилар. Унинг юксак тарбиявий аҳамиятини таъкидлаган ҳолда, асар юзасидан танқидий мулоҳазалар ҳам билдирдилар. Дарс сўнгида бўлиб ўтган мулоқотда дорулфунун профессорлари Наим Ғайбуллаев, Умарали Норматов, доцентлар Ҳасанхўжа Муҳаммадхўжаев, Афифа Ҳасанова, Абдураҳим Маннонов ва кўпчилик талабалар сўзга чиқдилар.

Санъаткор дарси охирида биз мулоқот иштирокчиларининг баъзиларидан театрда ўтган ушбу тадбир — асардарсдан олган таассуротларини сўзлаб беришларини илтимос қилдик.

Наим ҒАЙБУЛЛАЕВ, педагогика фанлари доктори, профессор: — Ҳаёт фалсафасини акс эттирувчи бадиий асарлар мазмун ва мантиқ жиҳатдан худди шундай манбалардан биридир. Агар бу асарлар ҳаётнинг мураккаб фалсафасини инсон қалби, руҳи, унинг ички дунёси, амалий фаолиятини ижтимоий-иқтисодий, табиий ҳодисалар жараёнлари билан уйғунлигини ёрита олсалар, бу асарлар абадий асарлар бўлиб қолаверади.

Театрнинг бош режиссёри Баҳодир Йўлдошевнинг театр ҳақидаги мулоҳазалари юқоридаги фикримизни тасдиқлади. Бу фикрнинг ёрқин далили шу театр актёрлари томонидан маҳорат билан ўйналган «Искандар» спектаклидир. Бу спектакль ёшларимизга маънавий-ахлоқий тарбия бериш билан бирга уларда жуда катта таассурот қолдирди. Ўзим ҳам асарни кўриб, Алишер Навоий асарларидаги ҳаёт фалсафаси ва педагогикаси ҳали очилмаган бой хазина экан, деган хулосага келдим.

Бегали ҚОСИМОВ, филология фанлари доктори, профессор: — Адабиёт тарбиянинг асосий воситасидир. Буни Шарқда жуда яхши билганлар. Шоиру адибларимиз — адабиётнинг яратувчилари ўзлари мактабларда, мадрасаларда дарс берганлар. Шунинг учун дорулфунун педагогика кафедраси амалга ошираётган «Ёзувчи дарси», «Санъаткор дарси» деган гапда мен яхши анъана кўраман. Дарвоқе, 20-йилларда (у пайтлари педагогика факультети эди) бу ерда XX аср ўзбек адабиётининг ажойиб вакилларидан, айни пайтда янги ўзбек мактабининг асосчиларидан Абдулла Авлоний ҳам ишлаган эди.

Бугунги дарс-муҳокама қуйидаги асосий жиҳатлари билан аҳамиятли; биринчидан талабалар Навоийнинг юксак маънавий олами билан танишдилар, иккинчидан ўтмишнинг бугунги муаммоларига ғоят ҳамоҳанг, яъни замонавий муаммоларига гувоҳ бўлдилар, учинчидан фикрлашга, фикр алмашишга ўргандилар.

Муҳаммаджон ИМОМНАЗАРОВ, филология фанлари доктори, профессор: — Баҳодир Йўлдошев суҳбатидан ва у саҳналаштирган спектаклдан қониқдим. Асар ниҳоятда ўзига хос. У Навоийни тушунишнинг бугунги кун даражасида ёзилган. Бу нарса саҳна матнида ҳам, режиссёр ишида ҳам, актёрлар талқинида ҳам кўринади.

Театрга Шарқшунослик олий билимгоҳи талаба ва муаллимларининг келиб қатнашуви ва уларнинг спектакль муҳокамасида фаол иштироки, умуман, бундай тадбирнинг ташкил этилиши қувонарли ҳодиса. Бироқ шоир асарининг талқин акс этган спектаклни ҳали жуда кўп навоийшуносларнинг, қолаверса, театр мухлисларининг кўрмаганлиги мени ўйлантиради. Бугунги мулоқотни томошабинни театрга қайтариш йўлидаги уринишлардан бири, деб баҳолаш мумкин. Мулоқот — ҳақиқий санъаткор дарси бўлди.

С. ИСМОЙЛОВ

ЎЗАС АХБОРОТИ

Маданият ходимларининг малака ошириш жумҳурият олий билимгоҳида Ғалабанинг 46 йиллигига бағишлаб йиғилиш ўтказилди. Уни билимгоҳ ректори С. Каримов очиб, уруш ветеранларини илиқ сўзлар билан қутлади. Кечада Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, Ленинград мудофаасининг фаол иштирокчиси, қўшиқчи шоир Зоҳиджон Обидов ўз хотираларидан сўзлаб берди. Уруш мавзуига бағишланган шеърларидан ўқиди. Шоир шеърлари билан айтиладиган қўшиқлар ижро этилди.

А. ШУКУРОВ

●

Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик драма театри жамоаси ҳозирги кунда Наманган, Андижон, Фарғона вилоятлари бўйлаб катта сафарда юрибдилар.

Санъаткорлар сафар давомида Ҳайдар Муҳаммаднинг Алишер Навоий достони асосидаги «Сабъаи сайёра» саҳна асарини, Абдуқаҳҳор Иброҳимовнинг «Пуч» сиёсий драмасини, Пиримқул Қодировнинг «Юлдузли тунлар» спектаклларини намойиш этадилар.

З. МУҲАММАДЖОНОВ

ХОНИМЛАР ВА БЕГИМЛАР

Талабалар ва мактаб ўқувчилари тез-тез мурожаат қилиб, классик адабиётимиз асарларида аёллар исмига «хоним» ва «бегим» сўзлари қўшилиб айтилганини, айниқса, эски шеърларда шу сўзлар билан гўзалларга мурожаат этилганлигини таъкидлаб, «хоним» сўзи аёлларга тегишли бўлса-да, соф эркаклар насабини англатувчи «бегим» сўзининг аёллар номига қўшилиши сабабларини тушунтириб беришни сўрашади. Тилда сўз пайдо бўлиши ҳам, тил унсурларидан бирининг вужудга келиши ҳам ўз тарихига эга. Ҳамма ижтимоий ҳодисалар сингари тил ҳодисалари туғилиши, тараққиёти ва инқирозининг ҳам муайян санаси бўлади. Сўз яратилиши тил тарихи ва маданият тарихи учун муҳим ҳодиса ҳисобланади. Қадимги асарларда сақланиб келаётган ҳар бир сўз тарихимизнинг ўша даврга оид мураккаб тугунини ечишга хизмат қилади. Тил ҳодисаси муайян даврда ўзига хос шароит тақозасига кўра пайдо бўлади, давр талаби билан такомиллашади.

Жаҳон қомусий аҳамиятига молик «Бобурнома»да тилимизга оид минглаб тарихий сўзлар билан бирга «хоним» ва «бегим» калималарини ҳам тез-тез учратамиз. Бу сўзлар унвон, насаб, сулола билдирувчи махсус атамани ташкил этгани ҳолда, саройга тегишли зодагон аёллар исмига изоҳловчи шаклида қўшилиб келади. Масалан, «Бобурнома»дан: «Менинг онам Қутлуқ Нигорхоним эди»; «Бори қизларидин улуғ Хонзодабегим эди»; «Яна бир қиз Меҳрбонубегим эди»; «Яна бир қиз Ёдгор Султонбегим эди»; «...отамнинг онаси менинг улуғ онам Шоҳ Султонбегим Андижондин келди»; «Менинг онам хонимнинг синглиси Хўб Нигорхоним олами фонийни видоъ қилған экандур»...

«Бобурнома», «Ҳумоюннома» ва бошқа тарихий асарларда мавжуд бўлган «хоним» ва «бегим» сўзлари бу асарлардан олдинги эски ўзбек шеъриятида шоир тасвирлаётган гўзалга нисбатан қўлланганлигини учратамиз.

Эй басе шайдо кўнгуллар қибласи қошинг, бегим,
Бир назар қил кўз учундин бизга ўз бошинг, бегим,
Қилни икки ёрмишу қилмиш азалда бир қалам,
Белингиз тасвирини қилғонда наққошинг, бегим.

(Атойи)

Қўймағил ҳардам рақибимни қошингда, сур, бегим,
Ким қўтур итнинг дамидин барчаға нуқсон эрур.
. . . .

Лутфийни дилафкор тилар, ҳажр элидин дод,
Аҳволимни ул бегимау хонима айтинг.

(Лутфий)

Кўрамизки, мисоллардаги «бегим» сўзи ҳам, «хоним» сўзи ҳам аёлларга нисбатан қўлланилмоқда.

Хотин-қизларни тилимизнинг Қадимги турк, Ўрта турк ва Янги турк даврларида: «қатун», «туркан хатун» каби насабга оид номлаш ҳоллари мавжуд бўлган. Аёллар исмига «хоним» ва «бегим» сўзларининг қўшилиши эса, эски ўзбек тили манбаларида учрайди, холос.

Нега эски ўзбек тилида зодагон аёллар, сарой хотин-қизлари исмларига бундай унвон, сулола англатувчи изоҳловчилар қўшилган? Бунинг сабаби нима? Фикримизча, бу ҳодиса темурийлар давлатининг вужудга келиши ва яшаш саналари каби тарихий воқеалар билан боғлиқдир.

Буюк бобокалонимиз Амир Темур чингизхонлар сулоласига қарши курашган ва ўзи хон авлодига мансуб бўлмаганлиги сабабли хон унвонини олмаган. Маҳаллий туркий халқлардан бўлганлиги учун Темурга қадимги туркий «бек» унвони берилган. «Бек»нинг араб тилидаги маънодоши «амир» унвонидир. Темурбек маҳаллий аҳоли томонидан 1370 йил апрелида «Бутун

ТАДҚИҚОТ * АХБОРОТ

Мовароуннаҳр амири» деб эълон қилинади. Амир Темур Чингизхон авлодидан бўлган Бибихоним (Сароймулкхоним)га уйланганлиги учун мўғуллар уни **курэгэн** (яъни «куёв») деб атаганлар. Шунингдек, Темурнинг фарзандлари ва набираларидан анчаси Чингиз авлодидан бўлган мўғул қизларига уйланадилар. Улардан туғилган фарзандлар ота томонидан Темурбек авлоди, она томонидан Чингизхон авлоди сифатида вояга етади.

Шундай қилиб, темурийлар хонадонида чингизийлар авлодидан олинган келинлар ва темурийлар авлодига мансуб келинлар ҳамда онаси чингизийлар авлодидан, отаси темурийлар авлодидан бўлга фарзандлар — ворислар пайдо бўлади. Шу билан бирга, отаси ҳам, онаси ҳам темурийлар авлодига мансуб ўғил-қизлар дунёга келадилар. Натижада сарой зодагонларини бир-бирларидан фарқлаш эҳтиёжи туғилади.

Чингизийлар авлодига мансуб аёллар хон авлодидан бўлганлиги учун «хоним» деб аталиб, уларнинг исмига «хоним» сўзини (изоҳловчисини) қўшиб айтиш қонун тусига киради. Масалан, Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг онаси Қутлуқ Нигорхоним ва холалари — онасининг эгачиси Меҳр Нигорхоним, онасининг синглиси Хўб Нигорхоним Чингиз авлодига мансуб Тошкент ҳукмдори Юнусхоннинг қизлари бўлганлиги учун уларнинг исмларига муттасил «хоним» сўзи қўшиб айтилган.

Темурбек авлодига мансуб аёлларнинг исмларига эса «бегим» сўзи қўшиб айтилган: «Султон Аҳмад Мирзо... Султон Абусаид Мирзонинг бори ўғлонларидин улуғи бу эди... Беш қизи бор эди... Боридин улуғ Робиа Султонбегим эди, Қоракўзбегим дерлар эди... Иккинчи қизи Солиҳа Султонбегим эди, Оқбегим дерлар эди... Учунчи қиз Ойиша Султонбегим эди... Тўртунчи қизи Султонбегим эди... Боридин кичик қизи Маъсума Султонбегим эди»; «Онаси Фирузабегим эди, Темурбекнинг набираси»...

Кўрамизки, сарой аёлларини «хоним»лар, «бегим»лар деб бир-биридан фарқлаш халқимиз тарихида темурийлар давридан бошланган.

Аёллар исмига «хоним» сўзининг қўшилиши бошқа туркий халқларда ҳам учрайди. Аммо аёллар исмига «бегим» сўзининг қўшилиб айтилиши фақат темурийлар даври эски ўзбек тили ёзма манбаларида мавжуд, холос. Темурийлар ҳукмронлигидан олдинги давр эски ўзбек тилига оид асарларда аёллар исмига «бегим» сўзининг қўшилиши учрамайди. Қадимги умумолтой тилларига, жумладан, қадимги туркий тилга оид «хон» ва «бек» сўзларига I шахс эгалик қўшимчаси **-им** қўшилгани ҳолда ясалган «хоним» ва «бегим» сўзларида насаб, сулола билдирувчи маънолар билан бирга, ўзига тегишлилик, қариндошлик, иззат-ҳурмат каби модал маънолар ҳам ифодаланган. Чунки бу сўздаги «-им» шакл ясовчидан сўз ясовчи қўшимчага айланган. Масалан, «Волидам хонимни олиб чиқтим»; «Улуғ онаси Тошбегим эди»; «...сингилларининиким, Шоҳбегим... ва Султон Нигорхоним ва Давлат Султонхоним бўлғайлар». Темурбек авлоди бўлганлиги учун темурийлар даврида «бегим»лар анча нуфузли аёллар ҳисобланган.

Шайбонийлар сулоласи даврида аёллар исмига «хон» қўшимчаси қўшилиб айтилган. Ўрта Осиё хонликлари, айниқса Фарғона хонлари даврида ўрда аёлларига нисбатан «хон» сўзи қўлланган. Кейинчалик Фарғона водийсида ҳамма аёллар исмига «хон» қўшиш одат тусига киради ва бу одат Ўрта Осиё ҳудудининг анча қисмига тарқалади.

Инқилобдан олдин хизматкорлар ўз хўжайинларини «бегим», «ойим» деб ҳам юритганлар. Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романида «бек ойим» ибораси мавжуд. Ҳозирги тилимизда ҳам «хоним» сўзининг «хон» қисми аёллар исмига қўшимча шаклида қўшилади. Шунингдек, «хон» қўшимчаси, жинсидан қатъи назар, сайидлар ва хўжа авлодлари исму шарифларига, айрим жойларда, хусусан Фарғона водийсида ҳурмат маъносида эркак кишилар исмига ҳам қўшиладики, буларнинг ҳар қайсисининг ўзига хос узоқ тарихи бор. «Бек» сўзидан ҳосил бўлган **бика (Сулувбика, Суюмбика), бекач** каби шакллар аёллар исмида сақланиб қолган. **Уй бекаси** сўзи адабий тилимизда мавжуд.

«Хон» ва «бек» сўзларига «-им» қўшилиб ясалган «хоним» ва «бегим» сўзлари бир неча асрлик тарихий давр мобайнида қўлланган насаб, сулола англатувчи атама сифатида тилимиз тарихи хазинасида сақланиб қолгандир.

А. ШЕРМАТОВ,
Низомий номидаги Тошкент давлат дорулмуаллимини умумий тилшунослик кафедрасининг профессори

Субутой ДОЛИМОВ

Ўзбек адабиётшунослиги, адабиёт ўқитиш методикаси фанлари оғир жудоликка учради. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, жумҳуриятда хизмат кўрсатган ўқитувчи, филология фанлари номзоди, доцент Субутой Долимов 1991 йилнинг 23 май куни 84 ёшида вафот этди.

С. Долимов 1907 йилда Тошкентдаги Сағбон маҳалласида зиёли оиласида дунёга келди. Дастлабки маълумотни маҳалла, сўнгра «Намуна» мактабида олди. Унинг мураббийлик фаолияти 1926 йилдан «Шамсул ирфон» мактабида бошланди. 50 йилдан ортиқ вақт мобайнида С. Долимов Тошкент шаҳридаги ўрта, ўрта махсус, олий мактабларда ишлади, илмий-текшириш муассасаларида хизмат қилди. 1943 йилдан 1957 йилга қадар Ўзбекистон ССЖ Педагогика фанлари илмий-текшириш институтининг ўзбек тили ва адабиёти методикаси секторида мудир, 1957 йилдан бошлаб умрининг охиригача Тошкент давлат дорулфунунида устоз сифатида фаолият кўрсатди. Бу ерда устоз ўзбек совет адабиёти тарихи ва адабиёти ўқитиш методикасидан етакчи мутахассислар қаторида дарс берди. 70-йиллардан бошлаб эски ўзбек ёзувини талабаларга ўргатиш соҳасида иш олиб борди.

1934 йилда Х. Қаюмов билан ҳамкорликда 5-синф учун «Грамматика» дарслигини эълон қилди. Кейинчалик ўрта мактабнинг турли синфлари учун «Ватан адабиёти» дарслик-хрестоматиялар тузди. 1962 йилда Огаҳий ҳаёти ва ижоди бўйича фан номзоди диссертациясини ёқлади. С. Долимов «Қобуснома», Огаҳийнинг 6 жилдлик асарлари тўпламини нашрга тайёрлади. Ўрта мактабларда адабиёт ўқитиш методикаси соҳасида кўплаб махсус методик қўлланмалар ёзди. Ўзбек халқининг бой меросини тўплаб «Кенг уйнинг келинчаги» китобини нашрга тайёрловчилардан бири бўлди.

С. Долимов жумҳуриятимизда юқори малакали ёш мутахассисларни тайёрлаш бўйича ҳам фаол мураббийлардан эди. У адабиёт соҳасида илмий иш олиб борувчи ёш тадқиқотчилардан ўз маслаҳатларини аямайдиган бағри кенг олим эди. Унинг бевосита раҳбарлигида ўндан ортиқ номзодлик диссертациялари ёзилди.

Жумҳурият зиёлилари С. Долимовни камтар, заkий инсон, билимдон аллома, покиза қалб эгаси, меҳрибон устоз сифатида ҳурмат қиларди ва эъзозларди.

С. Долимовнинг хизматлари ҳукуматимиз томонидан «Ҳурмат белгиси» ордени, бир қатор медаллар, фахрий ёрлиқлар билан тақдирланган. Унга Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, жумҳуриятда хизмат кўрсатган ўқитувчи фахрий унвонлари берилган.

Субутой Долимовнинг ёрқин хотираси Тошкент давлат дорулфунуни жамоатчилиги, дўстлари, ҳамкасблари, шогирдлари хотирасида абадий сақланади.

БИР ГУРУҲ ҲАМКАСБЛАРИ

НАВОИЙ ОЛМОН КАЛОМИДА

Алишер Навоий шеърияти ўз замонасидаёқ Ўрта Осиё, Афғонистон, Туркия, Эрон, Ҳиндистонда манзур ва машҳур бўлгани манбаларда қайд этилган. XX асрга келиб бобокалонимиз асарлари жаҳон бўйлаб янада кенгроқ тарқалди. Булғор Стефан Станчев, Й. Милев, поляк В. Слободник, К. Яворский, аргентиналик Луис Орсетти, румин И. Олтеану, В. Мариан, француз Пьер Лугнет, В. Квипрене, олмон А. Курелла, чех Е. Кноблоҳ ва ўнлаб бошқа ижодкорлар Алишер Навоий шеърининг файзи, ҳикмати ва нафосатини ўз ўқувчиларига етказишга интилган таржимонлардир. Навоий таваллудининг 550 йиллиги муносабати билан эса ер шарининг турли минтақаларида (Франция, АҚШ ва бошқа мамлакатларда) шоир меросини таржима қилиш кучайди.

Олмон тилида чиқадиган совет немисларининг марказий мустақил ҳафталиги «Нойес лебен» («Янги ҳаёт») шу йилги 14-сонида Навоий гулшанига мурожаат этиб, унинг бир туркум ғазаллари билан ўз газетхонларини ошно этган. Ҳафталикнинг бутун бир саҳифаси Алишер Навоий ижодига бағишланибди. Саҳифа шоирнинг ҳаёти ва адабий мероси ҳақидаги мухтасар мақола билан очилади. Фиқрада Навоийнинг мутафаккир, давлат арбоби, файласуф, инсонпарвар адиб сифатидаги ўрни алоҳида уқтирилган. «Шоирнинг «Хамса»си, — деб таъкидлайди Н. Пфеффер, — жаҳон адабиётининг дурдона намуналаридандир». Мақолада «Муҳокамат уллуғатайн» асарининг ўзбек адабий тилини шакллантиришдаги ролига ҳам юксак баҳо берилган.

Газета шоир таваллудининг 550 йиллиги муносабати билан Ўзбекистонда 1991 йил Навоий йили деб эълон қилингани, юбилей тадбирларини бутун йил давомида ўтказиш белгиланганини, кўплаб китоблар босилиб чиқажаги, сентябрь ойида эса Самарқанд, Тошкент ва Москва шаҳарларида ўтказилажак тантаналар ҳақида маълумот беради.

Ҳафталик Алишер Навоий ғазалларини ўқувчиларга таништирар экан, шарқ шеъриятидаги ғазал жанрининг хос хусусиятлари тўғрисида қисқача тўхталади, XIX аср олмон шеъриятида ғазал жанрида машқ қилган немис шоирлари — Ф. Шлегель, Ф. Рюккерт, А. фон Платтен, Э. Тайбел Шарқ шеъриятининг улкан мухлислари бўлганликлари қайд этилади.

Саҳифада Алишер Навоийнинг энг машҳур ғазаллари таржима қилиб босилган. Улуғ шоир шеърлари бевосита аслиятдан таржима этилган. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси қошидаги Таржима марказининг муҳаррири Йўлдош Парда ва олмон шоираси Н. Пфефферннинг ижодий ҳамкорлиги ижобий натижа берганлиги қувонарлидир.

Кези келганда таъкидлаш керакки, «Нойес лебен» ҳафталиги ўз ўқувчиларини ўзбек адабиёти намуналари билан тез-тез таништириб бормоқда. Бу халқлар ва адабиётлар ҳамкорлигига қўшилаётган муҳим ҳиссадир.

Шавкат КАРИМОВ

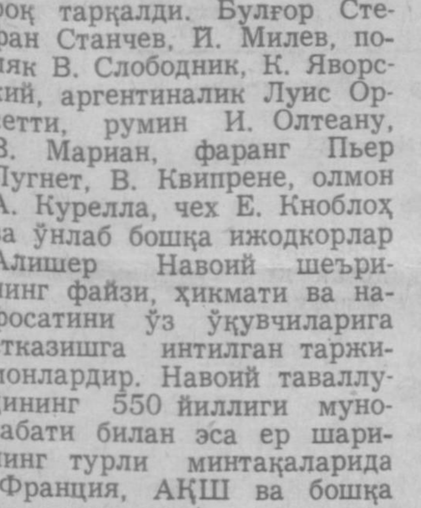

ШОИРГА БАҒИШЛАНГАН ЎЛАНЛАР

Яқинда Ҳамид Олимжон номидаги Адабиётчилар уйида буюк мутафаккир шоир Алишер Навоийнинг 550 йиллигига бағишланган «Навоий ва қозоқ адабиёти» мавзуида илмий-назарий конференция бўлиб ўтди. Конференцияни қозоқ адабиёти кенгашининг раиси, адабиётшунос олим Қолдибек Сейдонов кириш сўзи билан очди. Анжуманда Қозоғистон Давлат мукофоти лауреати, «Жулдуз» ойномасининг бош муҳаррири Мухтор Мағауин, Алишер Навоий асарларининг таржимони, Муқағали Мақатаев мукофоти лауреати Несипбек Айтов, Олмаота шаҳар тил жамиятининг раиси, «Қозоғистон мактаби» ойномасининг бош муҳаррири Сайрош Абишева, мўғулистонлик ижодкор Усерхон Раҳим ўғли, Қирғизистон халқ шоири Аширали Айталиев, қорақалпоқ ёзувчиси Нозим Ниёзий улуғ шоир ҳақида, асарлари тўғрисида фикр билдирдилар.

Конференцияда қозоқ маданий маркази раиси Ортиқбой Укибоев «Алишер Навоий — дўстлик куйчиси», Қолдибек Сейдонов «Навоий ва қозоқ адабиёти», Несипбек Айтов «Навоий асарлари қозоқ тилида» каби мавзуларда маъруза қилдилар. Шунингдек, филология фанлари доктори, профессор Абдуқодир Ҳайитметов, шоир Жамол Камол, Миразиз Аъзам ва бошқалар сўзга чиқдилар. Шунингдек, Тўлеш Болтабоев, Жўлдош Сармонов, Бўрон Қидиров каби шоирлар Алишер Навоийга бағишланган ўз шеърларини ўқидилар.

Шундан сўнг В. И. Ленин номидаги Халқлар дўстлиги санъат саройида Алишер Навоий 550 йиллигига бағишланган Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқ оқинлари айтишуви ўтказилди.

Айтишувда бош совринни ўзбекистонлик Қулмахон Дуйсенов, биринчи ўринни қозоғистонлик оқин Қувониш Маҳсутов ва Омонжўл Олтаев олдилар. Иккинчи ўринни ўзбекистонлик оқинлар Шолкор Ўтарбоев, Бўрибой Ўрозимбетов, чимкентлик Ҳалима Етписева эгаллади. Учинчи ўринни жамбуллик Азимбек Жонқулиев, зайсанлик Абаш Какенов, Қизил Ўрдалик Серек Идирисов ва ўзбекистонлик Мекенбой Умаров эгалладилар.

В. И. Ленин номидаги СССР халқлари дўстлиги саройида СССР халқ артисти Тамарахонимнинг 85 йиллигига бағишлаб тўй кечаси бўлиб ўтди.

Суратда: тўй кечасидан лавҳа.

Ф. ҚУРБОНБОЕВ (ЎзТАГ) суратга олган

И. Охунбобоев номидаги Ёш томошабинлар театрида А. Қодирий номидаги маданият институти маданий-оқартув ишлари факультети режиссёрлик бўлими талабалари Уйғун ва Иззат Султоннинг «Алишер Навоий» драмасини намойиш этишди.

Спектаклда етакчи ролларни Нодир Дадахонов, Иброҳим Иброҳимов, Муҳаббат Мусурмонқулова, Бахтиёр Жалилов, Камолиддин Ражабов ва бошқалари ижро этишди.

Асарни санъатшунослик номзоди Абдулазиз Ҳусайнов ва катта ўқитувчи Ҳабиба Акбарова саҳналаштирган.

Саиджон САТИШЕВ — 60 ёшда

Уйғур адиби Саиджон Сатишев 60 ёшга тўлди. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси муҳтарам адибни қутлайди. У 1931 йилда Шинжонг Уйғур Автоном районига қарашли Ғулжа шаҳрида ҳунарманд оиласида дунёга келди. 1939 йилдан 1946 йилгача бошланғич мактабда, 1946 йилдан 1950 йилгача Ғулжа шаҳридаги Аҳмаджон Қосимий номидаги Ўрта даражали мутахассислар тайёрлайдиган билим юртида ўқиди. 1950 йилдан 1952 йилгача Урумчи шаҳридаги Шинжонг миллатлар институтида таълим олди. Сўнг 1961 йилгача Автоном район партия ва давлат органларида ишлади.

1961 йили оиласи билан Совет Иттифоқига кўчиб келди. 1980 йилдан СССР Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси.

Саиджон Сатишевнинг ижоди 1952 йили ҳикоя ёзишдан бошланди. Унинг қатор ҳикоялари Урумчи шаҳрида чиқадиган «Шинжонг адабиёти ва санъати» (ҳозирги «Торим»), «Ёш коммунист», «Шинжонг маорифи» журналларида чоп этилди.

Совет Иттифоқига кўчиб келгандан сўнг Олмаотада уйғур тилида чиқадиган «Коммунизм туғи» ва «Янги ҳаёт» газеталарида ҳамда «Парвоз» журналида ҳикоялари нашр этилди. Бу ҳикояларнинг кўпчилиги адибнинг «Дастлабки чечаклар», «Ёз қўшиғи», «Вафо» номли тўпламларига киритилган.

Олмаотадаги «Жазуши» нашриётида адибнинг «Озодлик йўли» романи нашрга тайёрланмоқда. Адибнинг бир қанча ҳикоялари «Советский писатель» нашриёти томонидан чоп этилган «Утренний ветер», «Заговоренный бубень» номли уйғур ёзувчиларининг тўпламларидан ўрин олган. Шунингдек, асарлари ўзбек, қорақалпоқ, қирғиз ва дунгон тилларига таржима этилган. Олтмиш баҳорни кўрган Саиджон Сатишевга узоқ умр, мустаҳкам соғлик ва ижодий зафарлар тилаймиз.

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ БОШҚАРУВИ, ҲАЙЪАТИ

Қутлаймиз!

Болта ЁРИЕВ — 50 ёшда

Қадрли биродаримиз Болта Ёриев!

Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмаси бошқарув ҳайъати, қаламкаш дўстларингиз сизни шеъриятнинг сеҳрли қанотларида парвоз этиб, умрингизнинг ижодий камолоти — 50 ёшлик довонини забт этганингиз муносабати билан чин кўнгилдан қутлайдилар.

Ўлкамиз китобхонлари сизнинг кўплаб шеърий китобларингиз билан яхши таниш, мақоланавислик бобида ҳам қадрлайдилар, коммунистик эътиқодли шоир эканингизни, шу эътиқодда собит эканингизни яхши биладилар.

Сиз ижод оламига талабалик йиллари, Самарқанд давлат дорулфунунида ўқиб юрган кезларингиз қадам қўйган эдингиз. Шундан буён йиллар ўтди, замонлар ўзгарди, қарашлар турланди, фақат сизнинг қалбингизда коммунистик эътиқод руҳи сўнмади, ўзгармади. Кўплаб баёзларда чоп этилган шеърларингиз назм мухлислари назарига тушди. «Боботоғ қўшиқлари», «Сенга севгим изҳор қилган кун» номли шеърий тўпламларингиз дунё юзини кўрди.

«Ленин байроғи» рўзномасида муҳаррир ўринбосари бўлиб ишлаб юрган чоғларингиз ҳам, Термиз давлат олийгоҳида катта ўқитувчи лавозимида ҳам сиз буюк инқилоб ва Ленин ғояларининг жонкуяр тарғиботчиси эдингиз. Она тилимиз қадрияти учун ҳаракатлар бошланганда сиз ҳам четда турмадингиз. Шеърларингиздан бирида эътироф этганингиздай:

Ҳайбатли қоялар —
бардоши азим
Ва тоғлар таҳсинин
олган одамлар,
Мен сизга суяндим,
сизга суяндим,
Юксак-юксакларга
талпинган дамлар.

Ижод оламининг нурли юксакликларига талпинган дамларингиз қоядек бардошли, тоғлар таҳсинини олган одамларга суянганингиз рост. Сиз эндигина ижодий камолот ёшига етдингиз. Айни кучга тўлган, ҳаётий тажрибалар билан бойиган ёшингизда барча қаламкаш ўртоқларингиз сизга сиҳат-саломатлик, туганмас илҳом ва ижодий муваффақиятлар тилайдилар.

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ БОШҚАРУВИ ҲАЙЪАТИ

«БУЮК ИПАК ЙЎЛИ— МУЛОҚОТ ЙЎЛИ»

Боши иккинчи бетда

лакатлар тарихи билан ошно бўлмоқ — бу катта имконият. Мени, айниқса, Хеванинг мўъжизавий меъморий иншоотлари ҳайратга солди. Европада, Лотин Америкасида маданий тараққиёт уйғонмаган, ҳатто инклар маданияти ҳам бўлмаган минг йиллар бурун бу ерда маданият гуллаб яшнаган.

Бу юртнинг дунё билан маданий ва иқтисодий алоқалари эндиликда янада равнақ топиши, ўзаро фойдали мулоқотлар кенг йўлга қўйилиши керак. Ўйлайманки, бундай экспедицияларга дипломатлар ҳам кўпроқ жалб этилса, улар қадим Ипак йўлидаги халқларни яқинлаштириш ва бирлаштиришга катта ҳисса қўшган бўлур эдилар.

ДУДУ ДЬЕН, ЮНЕСКОнинг халқаро экспедицияси координатори (Сенегал):

— Экспедицияни ташкил этишдан мақсад бениҳоя катта маданият бешиги бўлган мамлакатлар ўртасидаги жуғрофий ва миллий тўсиқлардан устун турадиган чинакам халқаро мулоқотларга йўл очишдир. Бугун жаҳон маданияти эришган чўққидан туриб назар солсангиз инсоният бундай мулоқотга ниҳоятда катта эҳтиёж сезаётганлигига гувоҳ бўласиз. Биз Ўрта Осиё бўйлаб, унинг Кўҳна Урганч, Хева, Бухоро сингари қадим шаҳарлари бўйлаб кезар эканмиз, бу тупроқ афсоналар мамлакати эканига, гўзал меъморий обидалари жаҳон маданий меросининг ажралмас қисми эканига амин бўлдик. Бу тарихий шаҳарлар Ипак йўлидаги кўрки-тароватн, бой ўтмиши билан бениҳоя, фахрланса арзийди. Лекин уларнинг кўпчилиги таъмирлашга, ёрдамга муҳтожлиги олдимизга масъулиятли вазифаларни қўймоқда. Бухоро ва Хевадаги тарихий ёдгорликларни асраб қолиш йўлларини излаш учун, уларнинг асрий гўзаллигини қайта уйғотмоқ учун жаҳоннинг илмий кучларини сафарбар этишга тайёрмиз. Бироқ, ота-боболаридан шундай маҳобатли обидалар, мўъжизавий гўзалликлар мерос бўлиб қолган халқ ҳам уларни гард юқтирмасдан сақлаш учун жон куйдириши зарур.

«ОРОЛ»

Бундан бир неча ой муқаддам Қорақалпоғистонда янги ижтимоий-сиёсий, адабий-бадиий ойномага асос солинган эди. Нукус районидаги «ВЛКСМнинг 50 йиллиги» шўро хўжалиги янги ойномани ўз ҳомийлигига олган, таниқли қорақалпоқ адиби Муродбой Низонов ойноманинг бош муҳаррири сифатида ишга киришган эди.

Яқинда қорақалпоғистонлик биродарларимиз янги ойнома — «Орол»нинг илк сонини қўлга олдилар. Илк сонда Гулойша Есемуратованинг «Минг бир узр» қиссаси, Жиянбой Избосқановнинг туркум шеърлари, Холилла Давлатназаровнинг «Этасиз юрт» достони, Отажон Холмуратовнинг «Шундай бир элат бор» мақоласи, қорақалпоқ халқининг шажарасига оид маълумотлар ва бошқа хил қизиқарли асарлар ўрин олган. Янги ойномани қорақалпоқ ёзувчиси Жўлмирза Оймирзаев, ўзбек ёзувчилари номидан Носир Фозилов қутлаган.

Оролбўйи минтақасидаги оғир экологик ҳаёт, турмуш шароитининг қийинлиги, жабрдийда халқнинг орзу-армонлари ҳақида кейинги пайтларда матбуотда кўп ёзилди, ёзилмоқда. Янги ташкил топган «Орол» ойномаси ҳам халқнинг кўнгил малҳамига, ишончли дўстига, севимли муҳибига айланишига ишонамиз. Халқнинг ҳаётига кўзгу бўл, «Орол!».

ФАЙЛАСУФЛАР АНЖУМАНИ

25 май куни Тошкентда «Қайта қуриш ва совет жамиятининг янгиланиши шароитида ССЖИ халқлари миллий маданиятлари тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари» деган мавзуда Бутуниттифоқ илмий-назарий анжумани бўлиб ўтди. Унда ССЖИ фанлар академияси фалсафа институтининг, Москва Давлат дорулфунунининг ҳамда иттифоқдош жумҳуриятлар илмий марказларининг 200 дан зиёд олимлари қатнашдилар.

Умумий ва алоҳида мажлисларда Иттифоқда яшовчи миллатлар ва элатлар тилларини равнақ топтириш, миллатлараро муносабатларни такомиллаштириш, янгича сиёсий тафаккурни ҳамда маданий меросга муносабатни ривожлантириш борасидаги муаммолар муҳокама қилинди. Ана шу мақсадга эришиш йўлида жамиятни инсонпарварлаштириш масалалари кўриб чиқилди.

Анжуман жараёнида миллий маданиятларни такомиллаштиришга бағишланган давра суҳбати ҳам бўлиб ўтди.

АНДИЖОНДА ЧЎЛПОН КУНЛАРИ

Биздан миллион-миллион чақирим олисдаги юлдузлар ўчганидан кейин ҳам уларнинг нурлари сайёрамизга етиб келаверар экан. XX аср ўзбек-турк адабиётининг порлоқ юлдузи Абдулҳамид Чўлпон асарларининг нури ҳам бизга энди-эндигина келиб етмоқда. Улуғ сўз санъаткорининг зиёбахш асарлари ой сайин, кун сайин халқимиз мулкига айланмоқда. Шу сабабли Андижонда ўтадиган Чўлпон кунлари умид билан кутилган эди.

Андижон шаҳрида, Бўз, Олтинкўл, Москва туманларида Чўлпон кунлари ўтказилди. Саида Зуннунова номидаги Бўз муаллимлар билим юртидаги шоирлар ва ёзувчилар хиёбонида ўрнатилган Чўлпон ҳайкали пойига гуллар қўйилди. Чўлпонхонлик кунларида тошкентлик олимлар — Озод Шарафиддинов, Наим Каримов, Замира Эшонова, Мусурмон Намозов, шоир Шавкат Раҳмон иштирок этдилар. Андижонлик олим ҳамда адиблардан Мухтор Умарҳўжаев, Исмоил Тўлаков, Қамчибек Кенжа, Ҳамидулла Болтабоев, Тўлан Низом, Усмонжон Шукуров, Ваҳоб Дадабоев ва бошқалар ҳам қатнашдилар.

Андижон шаҳрида ўтказилган адабий кечада Чўлпоннинг синглиси Фоиқа ая Сулаймонова акаси ҳақидаги хотираларини сўзлаб берди.

Жумҳуриятимизда Чўлпон кунлари биринчи марта ўтказилди. Бу хайрли тадбир қандай ўтганлиги тўғрисида чўлпонхонлик кунлари иштирокчиларидан бири — адабиётшунос олим Н. Каримовдан таассуротини баҳам кўришни илтимос қилдик.

— Чўлпон кунлари ўтказилгани яхши бўлди, — деди Наим ака. — Бироқ, афсуски, Андижон вилоятининг раҳбарлари, шунингдек, ўзбек адабиёти ва санъати масалалари билан шуғулланувчи аксар ўртоқлар чўлпонхонлик кунларини ўтказишга катта меҳр билан ёндашдилар, дейиш қийин. Чўлпонга бағишланган кечаларнинг аксари сийрак ва лоқайд одамлардан иборат залларда ўтди. Чўлпон хотирасини абадийлаштириш билан боғлиқ тадбирлар ҳали ҳам муаллақ бўлиб турибди. Агар улуғ шоирнинг ватани ўз фарзанди хотирасига шу қадар масъулиятсизлик, совуққонлик билан қараса, у ҳолда Чўлпоннинг 1997 йилда нишонланажак 100 йиллиги қандай савияда ўтади, деган ташвиш бизни безовта қилмоқда!..

М. ХОЛИҚУЛОВ

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталиги жамоаси ҳафталикнинг собиқ бўлим мудири, «Саодат» ойномаси бош муҳаррири ўринбосари Ёқубжон Хўжамбердиевга акаси

Абдуқодир ХЎЖАМБЕРДИЕВ

вафот этганлиги муносабати билан чуқур таъзия изҳор қилади.

БОЛАЛАР ШОИРЛАРИ—МЕҲМОНИМИЗ

Абдусаид КУЧИМОВ

ТЕМУР БОБО

Ўқиётиб сиз ҳақдаги
китобларни.
Ўқиётиб сўроқларни,
хитобларни.
Бошим ғовлар, бошим
тошдай
қотар гоҳо,
Не жаҳолат, маломат бу
Темур бобо!
Сизни қонхўр деб ёзганлар
ҳамма жойда.
Сизни хунхўр деб ёзганлар
ҳамма жойда,
Одамларни аямасдан
қирганмишсиз,
Каллалардан миноралар
қурганмишсиз...
Балки, ҳали кўп нарсага
етмас ақлим.
Гуноҳингиз, хатоингиз
кўпдир, балким.
Аммо хато қилмаган шоҳ
бўлганми ҳеч.
Қон тўкмаган қайси
ханжар,
қайси қилич?
Оппоқмиди, одилмиди
Искандархон.
Ҳеч кимсани чертмабдими
Наполеон?
Ёки улуғ Пётрда
йўқми гуноҳ?
Унинг босқинч, талонига
тарих гувоҳ!
Пайғамбарга қиёслашар
ушбу зотни.
Ардоқлашар миндиришиб
бедов отни.
Пётрга ҳайкаллар бор
неча-неча.
Сизнинг номда на бир
уй бор,
на бир кўча.
Савоб ишлар қилгансиз-ку,
Сиз ҳам ахир,
Бу қандайин томошаю,
қандай тақдир?!
Темур бобо, мен хафаман
боболардан.
Асролмаган Сизни туҳмат
балолардан.
Нафратим бор катта-катта
олимларга.
Улар Сизни ем қилганлар
золимларга.
Юзингизга қора сиёҳ
суртиб атай,
Меросингиз талон-тарож
қилган, нетай!
Вужудимда тошиб борар
армон, ўкинч.
Улар ҳатто, ҳокингизни
қўймаган тинч.
Кимларнингдир этагини
ўпиб, ялаб,
Қабрингизни очтиришни
қилган талаб.
Вайрон қилиб сағанаю
тошингизни.
Пуллаганлар ҳатто жонсиз
бошингизни.
Гуноҳини савоб билган
бундай зотлар,
«Хизмати»га олишган кўп
мукофотлар.
Элин сотган эл меҳрига
зор бўлсин-ей!
Икки дунё оёқ ости
хор бўлсин-ей!
Кафан бўлсин тўйда кийган
чопонлари.
Қўшиқ айтсин азасида
чўпонлари...
Хайриятки, қайта қуриш
бўлиб қолди.
Хоинлар ҳам хоинлигин
билиб қолди.
Йўқса, улар элни сотиб
ер эдилар.
Ўзларини яна ҳақмиз
дер эдилар.
Олардилар қанча-қанча
нишонларни.
Сотардилар Ўзбекистон,
Туронларни...
Бобо, балки, кўп нарсага
етмас ақлим.
Лекин қўйдай ювош эмас,
содда халқим.
Эл ичида донолар кўп,
кўпдир ботир.
Улар энди ўзлигини
англаётир.
Тугамоқда бирин-кетин
адоватлар.
Бирин-кетин тикланмоқда
адолатлар.
Қўлга тегди Қодирийнинг
китоблари.
Янграмоқда Чўлпон бобом
хитоблари.
Наврўз қайтиб нур ёғилди
дилимизга.
Қуёш тегди шўрлик она
тилимизга.
Хуш ишларга шукроналар
айта-айта,
Момом сўзин
такрорлайман
қайта-қайта:
«Ҳақиқатнинг йўли оғир,
йўли узоқ.
Хатоликлар келажакка
бўлсин сабоқ.
Қадр топсин Алпомишлар,
Гўрўғлилар.
Кўпайсинлар Авазбекдек
мард, тўғрилар.
Темурбекдек боболарга
қўйиб ҳайкал.
Қадрлайлик қадримизни
абад-азал».

* * *

Алқиссаким, бу шеърдан
ҳам
шудир мурод:
Хору зордир ўтмишидан
йироқ авлод.
Укажоним, жоним укам
оч кўзингни.
Ҳимоя қил адолатни,
чин сўзингни.
Ва, англаб ол ўзлигингни,
ўз-ўзингни...

БИЗ КИМГА ИШОНАМИЗ?

Боргим келмас мактабга,
Ўқигим келмас китоб.
Китоб олсам шу тобда,
Оғир шубҳа, изтироб,
Вужудимни илондай
Ўраб-чирмаб олади.
Ҳеч нимани англолмай
Бошим қотиб қолади.
Китобларнинг биттаси
Инкор қилар бирини.
Гўё очиб ташлайди
Бир-бирининг «сири»ни...
Телевизор кўрмайман,
Кўрсам, ваҳима босар,
Марҳумларни, ё тавба!
Кимлардир қайта осар!
Кимдир мақтар Ватанни,
Кимдир Ватан хор, дейди.
Мамлакатнинг тенг ярми
Қашшоқ — нонга зор,
дейди.
Керак эмас СССР! —
дея ҳайқирар биров.
Тугатмасак уни тез
Ланғиллаган бу олов
Ҳадемай ҳаммаёқни
Ёндириб кул қилади,
Халқларни бир-бирига
Муте бир қул қилади.
Ким Сталин зўр, деса,
Кимдир дейди, у —
жаллод!
Тарихда бундай ёвни
Кўрмагандир одамзод!
Кимдир айтар шўролар
Айбдордир барига.
Бошқаси дер:
Йўқ, улар
Бахт берди ёш-қарига.

Радиони бурасам,
Қўрқувим баттар ортар,
Ҳар ерда талон-тарож,
Ҳар қадамда хавф-хатар.
Ғавғоларни эшитиб
Ташвиш ичра ёнаман.
Э, катталар, айтингиз
Мен кимга ишонаман?!

Рўзномалар ўқисам,
Кўнглим баттар озади.
Бир гапни уч рўзнома
Уч хил қилиб ёзади...
Ўзбек, тожик, қозоқ, рус
Бари аҳил, дўст, дердик.
Шу дўстликнинг боғида
Яйраб, қувнаб, ўс дердик.
Шундай дўстлик бормиди?
Бор бўлса, қайда қолди?
Ҳозир бизда бунақа
Сўзга ишонч йўқолди.
Дўст деган, дўстларидан
Аяганми жонини?
Дўстлар сира тўкканми
Бир-бирининг қонини?
Бозордаги нарх-наво
Ошиб борар ҳар куни.
Борми унга интиҳо,
Қайда унинг якуни?
Ҳар кун мажлис,
қурултой,
Ўзгаришдан дарак йўқ.
Дўконларга киришга
Сичқонда ҳам юрак йўқ.
Чиқаётир кунаро
Янги Қонун, Фармонлар.
Лекин элнинг қалбида
Ортиб борар армонлар.
Умидсизлик, васваса,
Қоплаган ҳар томонни.
Ажратиб бўлмас сира
Яхши билан ёмонни.
Барча азиз нарсалар
Бирин-кетин йўқолди.
Энди бизга ҳаётда
Муқаддас нима қолди?
Энди нимани ўқиб,
Ўрганамиз нимани?
Кимлар қутқарар бизнинг
Довулдаги кемани?
Ваҳималар ичида
Кеча-кундуз ёнамиз.
Айтинг, ахир, катталар,
Биз кимга ишонамиз?!

Сафар БАРНО

БОБОМНИНГ ДЕГАНЛАРИ

Бобом дейди гўшангада
Кўрган эдим момонгни.
Алпомишдай йигит эдим
Билсанг агар ўшанда.
Ўтмишда кўп хор бўлган
деб,
Қийнамагин бобонгни,
Ҳар кимга ҳам насиб
этмас
Билсанг агар гўшанга.
Ҳозиргидек тўрт томонга
Ғала-ғовур жар солиб
Ярим шаҳар айланмадик,
Кўз-кўз қилиб мошинда.
Бир калла қанд,
Битта мулло,
Учта гувоҳни олиб.
Бизга никоҳ ўқишганди.
Баҳор фасли, пешинда.
Фарзанд кўрдик
бирин-кетин
Етти ўғил, етти қиз.
Минг шукрки, қора қозон
Қайнаб турди эрта-кеч.
Тилдан сира тушмас эди
Ширин калом сизу биз.
Болалар ҳам ўсди тайин
Кўп меҳрибон — одампеч.
Ҳозир тўйнинг индаллоси
Нутқлардан бошланар.
Зебу зийнат, кийим-кечак
Бисёр, Дилда меҳр йўқ.
Куёв гапдон, келин гапдон,
Бир-бирига ташланар.
Севги деган пинҳон эди
Ошкор бўлди, сеҳр йўқ.
Туғилажак болалар ҳам
Шайтонсифат, асабий.
Оғиз очсанг, ўшқиради
Етимхона қайда деб.
Тошиб кетса агар ногоҳ,
Ота-она ғазаби.
Жўнанг дейди, ҳукумат
бор
Сиздан нима фойда деб.
Қариялар уйи бирён,
Бирён болалар уйи,
Яшаяпти зурёдимиз
Сочлар калта, кўзлар лўқ,
Тиним билмай янграяпти
Карнай-сурайнинг куйи.
Бир калла қанд, битта
мулло,
Фақатгина уч сўм йўқ...

МОМОМНИНГ ДЕГАНЛАРИ

Момом дейди бобонгнинг
Одати қизиқ эди.
Айтганини қилмасанг,
Рост, қўли чўзиқ эди.
Бу ҳам эрнинг касрати,
Лекин топармон эди.
Қариндош-уруғ учун
Меҳри чопармон эди.
Атлас, кимхоб, духоба,
Кўрпача қават-қават.
Ҳар пешин нон ёпардим,
Жиззалиси — уч сават.
Хум тўла қовурилган гўшт,
Косалар тўла қаймоқ.
Бўйним тўла марварид
Қулоқда тилла балдоқ.
Борсам тўю гаштакка
Саман от тайёр эди.
Хотин-халаж тўпланса,
Айтганим ёр-ёр эди.
Босганда қадамидан
Ўт чақнарди бобонгни,
Анойи деб билмагин
Ҳой неварам, момонгни.
Ким айтибди уйимиз
Чор девор — қафас эди.
Билгин, менинг яшашим
Кўпларга ҳавас эди.
Сен эса, сен на менга,
На бобонгга ўхшадинг.
Ё омадсиз бўлдингми
Қақшагандан қақшадинг.
Уф дейсан эртаю кеч,
Рўзғорда йўқ барака.
Хаёлингга келмайди
Эртанги тўй-маърака.
Хотининг-чи от тугул,
Минолмайди эшакка.
Уч ойдирки, пахта ҳам
Тополмайсан тўшакка.
Бобонг агар кўрсайди
Рўзғорингни минг қуроқ,
Балки ўлиб кетмасди,
Мени ташлаб эртароқ.
Олиб кетди раҳматли
Ўзи билан борини,
Мерос қилиб бизларга
Бу дунёнинг корини.
На илож, қолди юрт ҳам
Ландовур боболарга.
Боболардан қўрқмаган
Ғийбатчи момоларга.

БЕШ МИНУТЛИК КЕНГАШ

— Алло! Бу район хўжаликларини иқтисодий ривожлантириш қўмитасими?

— Ҳа.

— Кечирасиз, менга Қоржов Бўранович керак эдилар.

— Қоржов Бўранович беш минутлик кенгаш ўтказаяптилар.

— Кенгаш ҳозир бошландими?

— Ҳа, ҳозир бошланди.

— Кечирасиз, сизларда беш минутлик кенгаш қанча давом этади?

— Бизда беш минутлик кенгаш беш минут, кўп чўзилса ўн минут давом этади.

— Демак, ўн минутдан кейин телефон қилсам бўларкан-да. Раҳмат. Айтмоқчи, исмингиз нимайди? Бошқача фикрга бормангу... ҳар қалай кейинги телефон қилганимда менга ҳам, сизга ҳам яхши бўлади.

— Марҳамат, Раъно Раҳимова десангиз бу мен бўламан.

— Раҳмат.

— Арзимайди.

— Алло! Раъно Раҳимовами? Сизни Раънохон десам хафа бўлмайсизми? Менга Қоржов Бўранович керак эдилар. Кенгашдан чиққанлари йўқ, дейсизми? Ахир, кенгашнинг бошланганига ярим соат бўлди-ку. Билмадим дейсизми? Раънохон, мени кечирасизу лекин котиба қизларга ҳавасим келади. Бошлиқлари беш минутлик кенгашга кирганларида нима иш қилишни билмай ўтиришади. Ишим кўп дейсизми? Менга сизга ўхшаш ишчан қизлар жуда ёқади. Бундай қизлар ҳам чиройли, ҳам ақлли бўлишади. Ростини айтсам, сиз менга ёқиб қолдингиз. Нимам ёқди, дейсизми? Овозингиз. Қўнғироқдек овозингиз. Биласизми, овоз одамнинг юрагидан чиқади. Одамнинг кимлигини, қандайлигини овозини эшитибоқ билса бўлади. Юраги соф одамларгагина сиздагидек тиниқ овоз насиб этади. Сизнинг овозингиз юрагимни жунбушга солиб қўйди. Худди майин куй эшитгандек бўлаяпман. Кўз олдимда сизни тасаввур қилаяпман. Қип-қизил лабларингиз, ўқдек тизилган қошларингиз, зарҳал ранг берилган юзларингиз. Кўзларингизни таърифлашга сўз етишмайди, Раънохон. Мен сизни севиб қолдим. Ҳозироқ олдингизга учиб боришга тайёрман. Ростини айтсам, шу пайтда миямга бир фикр келиб қолди... Мен ҳозироқ сизнинг ҳузурингизга кирсаму, киногами, бошқа жойгами борсак. Барибир беш минутлик кенгаш ҳаливери тугамайди. Розиман дейсизми, жоним. Мен ҳозироқ етиб, бораман!

— Алло, Раънохонми? Раъно! Қандайсан? Кино зўр эканми? Менга бўлса... сен маъқул тушдинг, жоним, жонгинам. Шу гапни айтаяпману ўзим эриб бораяпман. Қоржов Бўранович ҳали ҳам чиқмабдими? Беш минутлик кенгашнинг беш соат чўзилганига шукр. Раъношка, мен сенга нима демоқчиман, биласанми? Ўйлаб топ-чи? Топа олмадим, дейсанми? Мен сенга ўйланишга қарор қилдим. Нега ажабланасан. Дарров-а, дейсанми? Даррови бўларканми, ахир, танишганимизга олти соат бўлди-я. Анави раҳбаринг ҳали ҳам беш минутликдан чиққани йўқми? Келаяпти дейсанми? Чақириб қўймоқчимисан? Ҳаҳ, мен унга нима демоқчи эдим, ўзи. Эсимдан ҳам чиқиб кетибди. Ҳа, топдим. Беш минутлик кенгаш сизларда қанча вақтга чўзилади, деб сўрамоқчийдим. Бизда ҳозир шунақа графа бор. Нима кераги бор дейсанми? Ўлай агар, ўзим ҳам тушунмайман. Энди бу ҳақда сўраб бўлмайди. Шалвираб турибди, дейсанми? Вой бечора-ей, нима қилсам-а? Ҳа, топдим. Раношка, уни икковимизнинг шанба куни «Қаҳрабо» қаҳвахонасида бўладиган тўйимизга таклиф қил. Бошқа бирор жойга беш минутлик кенгашга кетиб қолмасидан таклиф қилиб қол. Сени эса анҳор бўйидаги хиёбонда кутаман. Хайр, азизим, хайр. Жонгинам, учрашгунча!

Абдулла БОБОЁРОВ

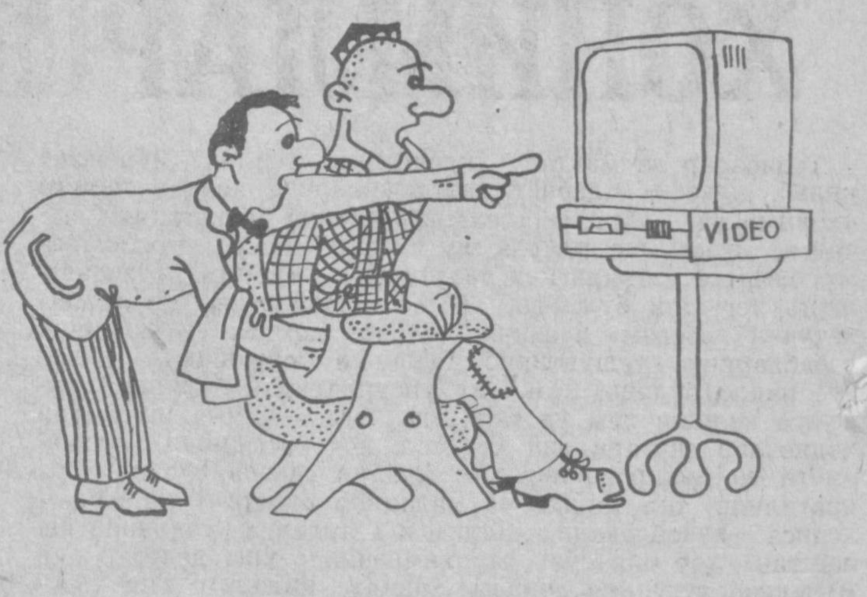

Рассом С. МИРЗАЕВ

Рассом Ю. ШОКИРОВ

Фридрих БОЛГЕР

Қаёққа қарама, тенгҳуқуқлилик

Никоҳ кечамиз тугаб, меҳмонлар бизни ёлғиз қолдиришгач, енгил тин олдик.

— Энди азизим, уй-рўзғор ишларини доимо биргаликда бажарамиз, — деди қайлиғим. — Бир кун сен, бир кун мен. Ахир, биз тенг ҳуқуқлимиз!

Ўйлаб қарасам қайлиғимнинг гапида жон бор. Тўғри-да, нега энди уй ишларини фақат аёллар қилиши керак. Рози бўлдим.

— Яхшиси эртага сендан бошлай қолайлик! — деди хотиним. Ҳеч нарса дея олмадим. Чунки ким бошласа ҳам барибир эмасми?! Шундай қилиб эртаси куни эрталаб туриб нонушта тайёрладим. Хотиним бўлса, нонушта мазали бўлганлигини мақтай-мақтай еди. Идиш-товоқларни йиғиштираётганимда, тирноқларини бўяб, юмшоқ ўриндиқда керилиб ўтирди.

Нонуштадан сўнг гиламларнинг чангини тозаладим, полни супурдим, ювдим. Қисқаси, ҳаммаёқ саранжом-саришта бўлганда хотиним:

— Аёл киши бўлиб туғилсангиз ҳам бўлар экан! Уй ишларида баъзи бир аёлларни йўлда қолдирар экансиз, — деб кўкларга кўтарди.

Кечга томон бир дўстим келди.

— Бахтинг бор экан, оғайни! Зўр хотинга уйланибсан! Қара, қандай саранжом-саришта, озода! Бунақа хотинни ҳозирги замонда чироқ ёқиб ҳам тополмайсан, — деб хотинимни мақтаб кетди.

Эртаси куни ўрнимдан турсам хотиним бемалол китоб ўқиб ўтирибди.

— Азизим, кеча шунақа ҳам зўр ишлабсанки, ҳеч нарсага қўл тегизгим келмаяпти. Менимча, бунга ҳожат ҳам йўқ! Ҳаммаёқ чиннидай топтоза! — деб қолди бир маҳал.

Эртасига яна менинг навбатим келди. Овқат қилдим, кир ювдим, уй тозаладим. Кечга яқин яна меҳмонлар келишди. Улардан бири хотинимга эшиттирмай:

— Оғайни, жуда сенга ҳавасим келаяпти. Қандай зўр хотининг бор-а! Олтинга тенг! Ҳаммаёқ тартибли, озода, — деб қулоғимга пичирлади.

Менинг эса тилим калимага келмасди. Кимга кераги бор, бундай тартиб ва озодаликнинг? — дея ҳайқиргим келарди. Аммо бундай қилолмадим.

Шундай қилиб ҳафталар кетидан ойлар ўтди. Ниҳоят, бундай ҳаётга чидай олмай, хотиним билан ажрашишга қарор қилдим.

— Нима учун ажралмоқчисиз? — деб сўради судья.

Мен оғзимга талқон солиб олгандай жим турардим.

— Нима учун ажралишаётганингизни аниқ билишим керак, — дея саволни қайтарди, — судья.

— Тенг ҳуқуқли бўлганимиз учун, — дедим мен.

У буни тушунмади, мен эса тушунтириб бера олмасдим.

Немисчадан Ш. ИМЯМИНОВА таржимаси

ЗАВРОҚҚИШЛОҚ ХАБАРЛАРИ

Қишлоғимиз гўдакнинг муштидек кичкинагина бўлгани билан бу ерда катта-катта шаҳарларда ҳам учрамайдиган, жаҳон аҳамиятига молик янгиликлар бўлиб туради. Шундай янгиликлардан иккитасини сизларга хабар қилиш зарур бўлиб қолди.

●

Шу йилнинг бошида қишлоғимизга савдо дўкони қурилди. Тез кунда дўкон өнг ноёб моллар билан тўлғазилди. Аммо дўконда ишлаш учун сотувчи топилмаяпти. Келганлар ҳам дўконни кўради-ю, жуфтакни ростлаб қолади. Юзга яқин сотувчи қишлоғимизга келиб кетди. Ҳаммасининг баҳонаси битта: «Дўконнинг пештахтаси йўқ экан. Яна ёнига омборхона қуриб берасизлар. Омборхона бўлганда ҳам дўконнинг ўзидан тўрт баробар каттароқ. Қўшимча омборхонасиз, пештахтасиз дўконда шундоқ ноёб молларни харидор кўзи тушадиган жойга қўйиб ишлаб бўларканми? Ахир, бизда ҳам бола-чақа, орзу-ҳавас бор».

Қишлоғимиз қассобхонаси ҳам мана неча кундирки тақҷа-тақ берк. Қассобимиз Шодивой ака иш ташлаган: «Бундай зотли буқаларни сўйиб сотиб тирикчилик қила олмайман».

Қишлоғимиз фермасида боқилаётган буқаларнинг янги зоти Шодивой акани шундай қарорга келишга мажбур қилди. Гап шундаки, яқинда қишлоғимиздан чиққан бир олим жаҳон олимлари орасида биринчи бўлиб буқаларнинг янги зотини яратди. Улар ҳозирча фақат бизнинг қишлоқ фермасидагина боқилмоқда. Бу буқаларнинг асосий хусусияти, улар мутлақо суяксиз, фақат лаҳм гўштдан иборат.

Хоҳловчиларни тезлик билан қишлоғимиз дўкон ва қассобхонасига ишга таклиф этамиз.

ЭСЛАТМА: ишлашни хоҳловчилар қишлоғимизга пайшанба ва якшанба кунлари келиб юрманг. Бу кунлари ҳеч кимни учрата олмай сарсон бўлиб қолишингиз мумкин. Чунки бу кунлари ҳаммамиз чайқов бозорида бўламиз. Агар бирор сабаб билан кимда ким шу кунлари келса тўғри чайқов бозорига бораверсин. У ерда дуч келган пистафуруш, хўрозқандфуруш, кабобпаз, сомсапаз ва ҳоказо шунга ўхшаш ҳожатбарорга ўз мақсадини тортинмай айтаверсин. Негаки чайқов бозоридаги ҳар икки кишининг биттаси Завроққишлоқлик...

Дилмурод ШОКИРОВ

Жаҳон кулади

●

Ўғил хурсанд уйга чопди ва қичқирди:
— Ойи, бизнинг мамлакатимизда энди ташқи қарзлар йўқ. Мана, газетада ёзишибди.
— Нима йўқ дейсан, ўғлим?
— Қарзлар!
— Худойим-ей, энди улар ҳам йўқми...

●

— Қизингизнинг пианино бўйича дарслари сизга қимматга тушмаяптими?
— Мутлақо. Улар менга қўшнимнинг уйини ярим баҳосига сотиб олишимга ёрдам берди.

●

— Мен диагноз қўйишга қийналяпман. Бу, чамаси, ичкиликдан-ов.
— Майли, доктор. Унда мен сиз ҳушёр бўлган пайтингизда келарман.

●

— Ичкилик оилавий муносабатларни бузади — таъкидлади маърузачи. — Эри кўп ичганлиги туфайли хотини кетиб қолган кўпгина ҳоллар мавжуд...
Залдан овоз:
— Айтолмайсизми, бунинг учун қанча ичиш керак?

●

Электр монтёри шогирдига деди:
— Анави симни ушлагин!
Шогирд симни ушлади. Монтёр яна сўради:
— Бирор нарсани сезяпсанми?
— Йўқ.
— Яхши. Демак, ток йўқ экан.

Русчадан Ҳабиб СИДДИҚ таржимаси

ЭЪЛОНЛАР

«ЮБИЛЕЙ» МАРКАЗИЙ СПОРТ САРОЙИДА
19—23 ИЮНЬ КУНЛАРИ
«ИБН СИНО» ИЛМИЙ-ИШЛАБ ЧИҚАРИШ МАРКАЗИ
ЎРТА ОСИЁ ЭКСТРАСЕНСЛАР УЮШМАСИ
ВИЦЕ-ПРЕЗИДЕНТИ, БИОТЕРАПЕВТ
Рашид ҲУСАИНОВ
(Ҳусаин табиб)

СОҒЛОМЛАШТИРИШ СЕАНСЛАРИНИ ЎТКАЗАДИ

Сеанслар юрак-қон томир системаси хасталиклари, кўз, тери, гинекология касалликлари, аллергия, нафас бўғилиши, бронхит, бод, қандли диабет, псориаз, соч тўкилиши, уйқусизлик, анурез, асаб системаси хасталиклари, шунингдек, туз йиғилиши, буйрак хасталиклари, ўт пуфагидаги тошларни даволашга шифобахш таъсир этади, қон таркибини, ички аъзолар ҳолатини яхшилайди, чандиқлар, тиртиқларни йўқотади.

Сеанслар; 19, 20, 21 июнь кунлари соат 16 ва 18.30 да, 22, 23 июнь кунлари соат 12 ва 15 да бошланади.

Чипталар спорт саройи кассаларида ҳар куни соат 10 дан 19 гача ва шаҳардаги жамоатчи тарқатувчилар орқали сотилмоқда.

Маълумотлар учун телефонлар: 46-03-12, 46-70-31, 46-07-53.

«ЮБИЛЕЙ» МАРКАЗИЙ СПОРТ САРОЙИДА
5—9 ИЮНЬ КУНЛАРИ
«САВОБ» ХАЙРИЯ ФИРМАСИНИНГ
«ХИСЛАТ» СОҒЛОМЛАШТИРИШ МАРКАЗИ
ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЕТАКЧИ РУҲИЙ
МУОЛАЖАКОРИ, ЭКСТРАСЕНС
АБДУРАФИҚ ҒАФУРОВнинг
ЭРОН ВА ТУРКИЯ МАМЛАКАТЛАРИ
БЎЙЛАБ САФАРИ ОЛДИДАН

ДАВОЛАШ СЕАНСЛАРИНИ ЎТКАЗАДИ

Биринчи сеанслардан сўнг (март ойида бўлиб ўтган), марказга йўлланган кўп сонли мактуб ва қўнғироқларда кишилар ўзларининг барча хасталикларидан фориғ бўлганликларини баён этиб, муолажа сеансларини яна такрорлашни сўраганлар.

Эслатиб ўтамиз, А. Ғафуров барча касалликларни: муттасил бош оғриқлари, уйқусизликни, хафақон, бронхит, астма, қандли диабет, остеохондроз, полиартрит, артрит, юрак хасталиклари, ўпка, буйрак, жигар, ўт пуфаги, ошқозон-ичак, тери касалликларини даволайди. Умуртқа поғонаси, қўл ва оёқ суяклари жароҳатлангандаги оғриқларини йўқотади. Семизлик ва ориқлик, жинсий заифлик ва бепуштлик каби дардлардан халос бўлишга ёрдам беради.

А. Ғафуров сеансларда қатнашиш имкониятига эга бўлмаган беморларнинг фотосуратлари орқали ҳам ўз таъсирини ўтказишдек ноёб қобилиятга эга.

Соғломланиш жараёнида муолажакор, истовчиларни руҳан ўзга сайёраларга юборади.

СЕАНСЛАР ҲАР КУНИ СОАТ 12, 15 ВА 17.00 ДА БОШЛАНАДИ.

Чипталар спорт саройи кассаларида ва ваколатли тарқатувчилар томонидан сотилмоқда.

Маълумотлар олиш учун телефонлар: 46-03-12, 46-07-53, 77-56-10.

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ ВА ЖУМҲУРИЯТ МАДАНИЯТ ВАЗИРЛИГИ.

●

НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН КП МҚ НАШРИЕТИ.

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

«ЛИТЕРАТУРА И ИСКУССТВО УЗБЕКИСТАНА»
Издается на узбекском языке

Редакцияга келган қўлёзма ва суратлар муаллифларига қайтарилмайди.

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Таҳрир ҳайъати: Ҳафиз АБДУСАМАТОВ, Усмон АЗИМОВ, Ҳамидулла АКБАРОВ, Рамз БОБОЖОН, Одил ЁҚУБОВ, Аҳмад ЖАББОРОВ, Баҳодир ЖАЛОЛОВ, Асқад МУХТОР, Абдулла ОРИПОВ, Тоҳир ШАМСИЕВ, Озод ШАРАФИДДИНОВ, Тўлапберган ҚАЙИПБЕРГАНОВ, Малик ҚАЮМОВ, Тўлқиной ҚОДИРОВА, Пиримқул ҚОДИРОВ, Иброҳим ҒАФУРОВ (бош муҳаррир ўринбосари), Маматқул ҲАЗРАТҚУЛОВ, Саъдулла ҲАКИМ (масъул котиб)

РЕДАКЦИЯ АДРЕСИ: Тошкент — 700083, Ленинград кўчаси, 32.
ТЕЛЕФОНЛАР: бош муҳаррир — 33-52-91, 32-57-42; бош муҳаррир ўринбосари — 33-33-65, 32-54-66; масъул котиб — 33-49-93; котибот — 32-58-49, БЎЛИМЛАР: ижтимоий-сиёсий — 32-56-50; танқид ва адабиётшунослик — 32-55-98; назм ва наср — 32-55-78; санъат — 32-56-48, 32-54-56, хатлар ва оммавий ишлар — 32-56-49; шум боланинг чойхонаси — 32-54-71.

Навбатчи муҳаррир — Беҳзод НОРБОЕВ

Босишга топшириш вақти — 20.00 Босишга топширилди — 19.00

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ

●

БАҲОСИ 25 ТИЙИН.